॥ अथ ऐतरेयब्राह्मणप्रा ंभः ॥

ऋग्वेदीयादर्शग्रंथाः ।

ऋक्संहिता—परिभाषा—सर्वानुक्रम-
छंदर्षि—स्वाहाकारहोमनिर्णयप्रयोगा-
दिविविधोपयुक्तविषयसहिता
मन्त्रकोशयुताच — मू. ३ रु. ट ०॥०

ऐतरेयब्राह्मण:—भाष्यपाठैस्तत्रतत्रा-
नुवादितम् — मू. १ रु. ट ८=

शिक्षादिवेदषडंगानि—नाम
३ छंदः पिंगलनागस्य, ४ निघंटुः, निरुक्तंच
यास्कस्य, ५ श्रौतसूत्रं आश्वलायनस्य,
६ अष्टाध्यायीसूत्रपाठः पाणिनीयः — मू. १। ट. ८=

शिक्षादिचतुष्टयं—नाम १ शिक्षा, २
ज्योतिषं, ३ छंदः, ४ निघंटुः इति — मू. ८≡ ट. ८॥

गृह्यसूत्रं—आश्वलायनीयम्. — मू. ८≡ ट. ८॥

ऐतरेयारण्यकं (उपनिषद्) भाष्यपाठैः
संवाद्य शोधितमस्तीदं पुस्तकम् — मू. ०।० ट. ८॥

ॐनमःश्रीवेदपुरुषाय ॥ ॥ हरिःॐ ॥ अग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुःपरमस्तदंतरेणसर्वाअन्यादेवताआग्नावैष्णवंपु
रोळाशंनिर्वपंतिदीक्षणीयमेकादशकपालंसर्वाभ्यएवैनंतद्देवताभ्योऽनंतरायंनिर्वपंत्यग्निर्वैसर्वादेवताविष्णुःसर्वादेवता
एतेवैयज्ञस्यांत्येतन्वौयदग्निश्चविष्णुश्चतद्यदाग्नावैष्णवंपुरोळाशंनिर्वपंत्यंततएवतद्देवानृध्नुवंतितदाहुर्यदेकादशकपालः
पुरोळाशोद्वावग्नाविष्णूकैनयोस्तत्रकॢप्तिःकाविभक्तिरित्यष्टाकपालआग्नेयोऽष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रमग्नेश्छंदस्त्रिकपा
लोवैष्णवस्त्रिर्हीदंविष्णुर्व्यक्रमतसैनयोस्तत्रकॢप्तिःसाविभक्तिर्घृतेचरुंनिर्वपेतयोप्रतिष्ठितोमन्येतास्यांवावसनप्रतितिष्ठ
तियोनप्रतितिष्ठतितद्घद्घृतंतत्स्त्रियैपयोयेतंडुलास्तेपुंसस्तन्मिथुनंमिथुनेनैवैनंतत्प्रजयापशुभिःप्रजनयतिप्रजात्यैप्रजा
यतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदारब्धयज्ञोवाएषआरब्धदेवतोयोदर्शपूर्णमासाभ्यांयजतआमावास्येनवाहविषेष्ट्वापौर्णमासे
नवातस्मिन्नेवहविषितस्मिन्बर्हिषिदीक्षेतैषोएकादीक्षासप्तदशसामिधेनीरनुब्रूयात्सप्तदशोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंच
र्तवोहेमंतशिशिरयोःसमासेनतावान्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेद ॥ १ ॥
यज्ञोवैदेवेभ्यऽउदक्रामत्तमिष्टिभिःप्रैषमैच्छन्यदिष्टिभिःप्रैषमैच्छंस्तदिष्टीनामिष्टित्वंतमन्वविंदन्ननुवित्तयज्ञोराध्नोति
यएवंवेदाहूतयोवैनामैतायदाहुतयऽएताभिर्वैदेवान्यजमानोह्वयतितदाहुतीनामाहूतित्वमूतयःखलुवैतानामयाभिर्दे
वायजमानस्यहवमायंतियेवैपंथानोयाःस्रुतयस्तावाऊतयस्तऽउएवैतत्स्वर्गयाणायजमानस्यभवंतितदाहुर्यदन्योजुहो

त्यथयोनुचाहयजतिचकस्मात्तंहोतेत्याचक्षतइतियद्वावसतत्रयथाभाजनंदेवताअमुमावहामुमावहेत्यावाहयतितदेव
होतुर्होतृत्वंहोताभवतिहोतेत्येनमाचक्षतेयएवंवेद ॥ २ ॥ पुनर्वाएतमृत्विजोगर्भंकुर्वंतियंदीक्षयंत्यद्भिरभिषिंचंतिरे
तोवाआपःसरेतसमेवैनंतत्कृत्वादीक्षयंतिनवनीतेनाभ्यंजंत्याज्यंवैदेवानांसुरभिघृतंमनुष्याणामायुतंपितृणांनवनीतंग
र्भाणांतद्यन्नवनीतेनाभ्यंजंतिस्वेनैवैनंतद्भागधेयेनसमर्धयंत्यांजंत्येनंतेजोवाएतदक्ष्योर्यदांजनंसतेजसमेवैनंतत्कृत्वादी
क्षयंत्येकविंशत्यादर्भपिंजूलैःपावयंतिशुद्धमेवैनंतत्पूतंदीक्षयंतिदीक्षितविमितंप्रपादयंतियोनिर्वाऽएषादीक्षितस्ययद्दी
क्षितविमितंयोनिमेवैनंतत्स्वांप्रपादयंतितस्माद्ध्रुवाद्योनेरास्तेचचरतिचंतस्माद्ध्रुवाद्योनेर्गर्भाधीयंतेचंप्रचजायंतेतस्मा
दीक्षितंनान्यत्रदीक्षितविमितादादित्योभ्युदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वापिवाभ्याश्रावयेयुर्वाससाप्रोर्णुवंत्युल्बंवाएतद्दीक्षित
स्ययद्वासउल्बेनैवैनंतत्प्रोर्णुवंतिकृष्णाजिनमुत्तरंभवत्युत्तरंवाउल्बाज्जरायुंजरायुणैवैनंतत्प्रोर्णुवंतिमुष्टीकुरुतेमुष्टीवैकृ
त्वागर्भोन्तःशेतेमुष्टीकृत्वाकुमारोजायतेतद्यन्मुष्टीकुरुतेयज्ञंचैवतत्सर्वाश्चदेवतामुष्ट्योःकुरुतेतदाहुर्नपूर्वदीक्षिणःसंस
वोस्तिपरिगृहीतोवाएतस्ययज्ञःपरिगृहीतादेवतानैतस्यार्तिरस्त्यपरदीक्षिणएवयथातथेत्युन्मुच्यकृष्णाजिनमवभृथम
भ्यवैतितस्मान्मुक्तागर्भाजरायोर्जायंतेसहैववाससाभ्यवैतितस्मात्सहैवोल्बेनकुमारोजायते ॥ ३ ॥ त्वमग्नेसप्रथाअ

स्माएतदृषिणोत्योऽपिःप्रत्नेनमन्मनासोमगीर्भिष्ट्वावयमिति तियःपूर्वमीजानःस्यात्तस्मैप्रत्नमितिपूर्वंकर्माभिवदतितत्तन्नाद्द
त्यमग्निर्वृत्राणिजंघनत्त्वंसोमासिसत्पतिरितिवार्त्रघ्नावेवकुर्याद्वृत्रंवाएषहंतियंयज्ञउपनमतितस्माद्वार्त्रघ्नावेवकर्तव्याव
ग्निर्मुखंप्रथमोदेवतानामग्निश्चविष्णोतपउत्तमंमहइत्याग्नावैष्णवस्यहविषोयाज्यानुवाक्येभवतआग्नावैष्णव्यौरूपसमृ
द्धेएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदत्यग्निश्चहवैविष्णुश्चदेवानांदीक्षापालौतौदीक्षायाईशातेतद्य
दाग्नावैष्णवंहविर्भवतियौदीक्षायाईशातेतौप्रीतौदीक्षांप्रयच्छतांयौदीक्षयितारौतौदीक्षयेतामितित्रिष्टुभौभवतःसेंद्रिय
त्वाय ॥ ४ ॥ गायत्र्यौस्विष्टकृतःसंयाज्येकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगायत्रीतेजस्वीब्रह्मवर्च
सीभवतियएवंविद्वान्गायत्र्यौकुरुतउष्णिहावायुष्कामःकुर्वीतायुर्वाऽउष्णिक्सर्वमायुरेतियएवंविद्वानुष्णिहौकुरुतेऽ
नुष्टुभौस्वर्गकामःकुर्वीतद्वयोर्वाअनुष्टुभोश्चतुःषष्टिरक्षराणित्रयइमऊर्ध्वाएकविंशालोकाएकविंशत्यैकविंशत्यैवेमाँल्लो
कान्रोहतिस्वर्गएवलोकेचतुःषष्टितमेनप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतियएवंविद्वाननुष्टुभौकुरुतेबृहत्यौश्रीकामोयशस्कामःकुर्वी
तश्रीर्वैयशश्छंदसांबृहतीश्रियमेवयशआत्मन्धत्तेयएवंविद्वान्बृहत्यौकुरुतेपंक्तीयज्ञकामःकुर्वीतपांक्तोवैयज्ञउपैनंयज्ञो
नमतियएवंविद्वान्पंक्तीकुरुतेत्रिष्टुभौवीर्यकामःकुर्वीतौजोवाइंद्रियंवीर्यंत्रिष्टुबोजस्वींद्रियवान्वीर्यवान्भवतियएवंवि
द्वांस्त्रिष्टुभौकुरुतेजगत्यौपशुकामःकुर्वीतजागतावैपशवःपशुमान्भवतियएवंविद्वान्जगत्यौकुरुतेविराजावन्नाद्यकामः

कुर्वीतान्नंवैविराट्तस्माद्यस्यैवेहभूयिष्ठमन्नंभवतिसऽएवभूयिष्ठंलोकेविराजतितद्विराजोविराट्त्वंविस्वेषुराजतिश्रेष्ठः
स्वानांभवतियएवंवेद ॥ ५ ॥ अथोपंचवीर्यंवाएतच्छंदोयद्विराड्यत्रिपदातेनोष्णिहागायत्र्यौयदस्याएकादशाक्षरा
णिपदानितेनत्रिष्टुब्यत्रयस्त्रिंशदक्षरातेनानुष्टुन्नवाएकेनाक्षरेणच्छंदांसिवियंतिनद्वाभ्यांयद्विराट्तत्पंचमंसर्वेषांछंदसां
वीर्यमवरुंधेसर्वेषांछंदसांवीर्यमश्नुतेसर्वेषांछंदसांसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेऽन्नादोन्नपतिर्भवत्यश्नुतेप्रजयान्नाद्यंय
एवंविद्वान्विराजौकुरुतेतस्माद्विराजावेवकर्तव्येप्रेद्धोअग्नइमोअग्नइत्येतेऋतंवावदीक्षासत्यंदीक्षातस्माद्दीक्षितेनसत्यमे
ववदितव्यमथोखल्वाहुःकोर्हतिमनुष्यःसर्वंसत्यंवदितुंसत्यसंहितावैदेवाअनृतसंहितामनुष्याइतिविचक्षणवतींवाचंव
देच्चक्षुर्वैविचक्षणंविह्येनेनपश्यतीत्येतद्धवैमनुष्येषुसत्यंनिहितंयच्चक्षुस्तस्मादाचक्षाणमाहुरद्रागितिसयद्यदर्शमित्याहा
थास्यश्रद्दधतियद्युवैस्वयंपश्यतिनबहूनांचनान्येषांश्रद्दधातितस्माद्विचक्षणवतीमेववाचंवदेत्सत्योत्तराहैवास्यवागुदि
ताभवतिभवति ॥ ६ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

स्वर्गंवाएतेनलोकमुपप्रयंतियत्प्रायणीयस्तत्प्रायणीयस्यप्रायणीयत्वंप्राणोवैप्रायणीयउदानउदयनीयःसमानोहो
ताभवतिसमानौहिप्राणोदानौप्राणानांक्लृप्त्यैप्राणानांप्रतिप्रज्ञात्यैयज्ञोवैदेवेभ्यउदक्रामत्तेदेवानकिंचनाशक्नुवन्कर्तुंनप्रा ॥ २ ॥
जानंस्तेब्रुवन्नदितिंत्वयेमंयज्ञंप्रजानामेतिसातथेत्यब्रवीत्सावैवोवरंवृणाऽइतिवृणीष्वेतिसैतमेववरमवृणीतमत्प्रायणाय

ज्ञाःसंतुमदुदयनाइतितथेतितस्मादादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयोवरवृतोह्यस्याअथोएतंवरमवृणीतमयै
वप्राचींदिशंप्रजानाथाग्निनादक्षिणांसोमेनप्रतीचींसवित्रोदीचीमितिपथ्यांयजतियत्पथ्यांयजतितस्मादसौपुरउदेति
पश्चास्तमेतिपथ्यांह्येषोनुसंचरत्यग्निंयजतियदग्निंयजतितस्माद्दक्षिणतोग्रओषधयःपच्यमानाआयंत्याग्नेय्योह्योषधयः
सोमंयजतियत्सोमंयजतितस्मात्प्रतीच्योप्यापोबह्व्यःस्यंदंतेसौम्याह्यापःसवितारंयजतियत्सवितारंयजतितस्मादुत्तर
तःपश्चादयंभूयिष्ठंपवमानःपवतेसवितृप्रसूतोह्येषएतत्पवतउत्तमामदितिंयजतियदुत्तमामदितिंयजतितस्मादसाविमां
वृष्ट्याभ्युनत्त्यभिजिघ्रतिपंचदेवतायजतिपांक्तोयज्ञःसर्वादिशःकल्पंतेकल्पतेयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेयत्रैवंविद्वान्हो
ताभवति ॥ ७ ॥ यस्तेजोब्रह्मवर्चसमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिःप्राङ्सइयात्तेजोवैब्रह्मवर्चसंप्राचीदिक्तेजस्वीब्रह्मव
र्चसीभवतियएवंविद्वान्प्राङेतियोन्नाद्यमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिर्दक्षिणासइयादन्नादोवाएषोन्नपतिर्यदग्निरन्नादोन्नपति
र्भवत्यश्नुतेप्रजयान्नाद्यंयएवंविद्वान्दक्षिणैतियःपशूनिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिःप्रत्यङ्सइयात्पशवोवाएतेयदापःपशुमान्भव
तियएवंविद्वान्प्रत्यङ्ङेतियःसोमपीथमिच्छेत्प्रयाजाहुतिभिरुदङ्सइयादुत्तराहवैसोमोराजाप्रसोमपीथमाप्नोतियएवंवि
द्वानुदङ्ङेतिस्वर्ग्यैवोर्ध्वादिक्सर्वासुदिक्षुराध्नोतिसम्यंचोवाऽइमेलोकाःसम्यंचोस्माऽइमेलोकाःश्रियैदीद्यतियएवंवेदप
थ्यांयजतियत्पथ्यांयजतिवाचमेवतद्यज्ञमुखेसंभरतिप्राणापानावग्नीषोमौप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिःपथ्यामेव

यजतिंयत्पथ्यामेवयजतिंवाचैवतद्यज्ञंपंथामपिनयतिंचक्षुषीएवाग्नीषोमौप्रसवायसविताप्रतिष्ठित्याअदितिंश्चक्षुषावैदे
वायज्ञंप्राजानंश्चक्षुषावाएतत्प्रज्ञायतेयदप्रज्ञेयंतस्मादपिंमुग्धश्चरित्वायदैवानुष्ठ्याचक्षुषाप्रजानात्यथप्रजानातिंयद्वैत
देवायज्ञंप्राजानन्नस्यांवावतत्प्राजानन्नस्यांसमभरन्नस्यैवैयज्ञस्तायतेऽस्यैक्रियतेस्यैसंभ्रियतइयंह्यदितिस्तदुत्तमामदितिं
यजतियदुत्तमामदितिंयजतिंयज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यै ॥ ८ ॥ देवविशःकल्पयितव्याइत्याहुंस्ताःकल्प
मानाअनुंमनुष्यविशःकल्पंतइतिंसर्वाविशःकल्पंतेकल्पतेयज्ञोपितस्यैंजनतायैकल्पतेंयत्रैवंविद्वान्होताभवतिंस्वस्तिनः
पथ्यासुधन्वस्वित्यन्वाहस्वस्त्यप्सुवृजनेस्वर्वति ॥ स्वस्तिनःपुत्रकृथेषुयोनिषुस्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतिंमरुतोवैदेवा
नांविशंस्ताएवैतद्यज्ञमुखेचीक्लृपत्सवैंश्छंदोभिर्यजेदित्याहुंःसर्वैर्वैछंदोभिरिष्ट्वादेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानःस
र्वैश्छंदोभिरिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतिंस्वस्तिनःपथ्यासुधन्वसु[1] ॥ स्वस्तिरिद्धिप्रपथेश्रेष्ठेतिंपथ्यायाःस्वस्तेस्त्रिष्टुभावग्नेनयसु
पथारायेअस्मान्देवानांपंथामगन्मेत्यग्नेस्त्रिष्टुभौत्वंसोमप्रचिकितोमनीषायातेधामानिदिवियापृथिव्यामितिंसोम
स्यत्रिष्टुभावाविश्वदेवंसत्पतिंयइमाविश्वाजातानीतिंसवितुर्गायत्र्यौसुत्रामाणंपृथिवींद्यामनेहसंमहीमूषुमातरंसुव्रताना
मित्यदितेर्जगत्यावेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिंगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतएतैर्हवाअ ॥ ३ ॥

१ भाष्येत्रावसानाभावः ‘ धन्वसुस्वस्तिऋद्धि’ इतिसंहितापाठस्तत्र ।

स्यच्छंदोभिर्यजतःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेद ॥ ९ ॥ तावाऽएताःप्रवत्यौनेतृमत्यःपथिमत्यःस्वस्तिमत्यएतस्यह विषोयऽस्मादुवाक्याएताभिर्वाइष्ट्वादेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैतद्यजमानएताभिरिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतितासुपदमस्ति स्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतिमरुतोहवैदेवविशोंतरिक्षभाजनास्तेभ्योहयोनिवेद्यस्वर्गंलोकमेतीश्वराहैनंनिवारोद्धोर्विवा मंथितोःसयदाहस्वस्तिरायेमरुतोदधातनेतितंमरुद्भ्योदेवविड्भ्योयजमानंनिवेदयतिनहवाएनंमरुतोदेवविशःस्वर्गंलो कंयंतान्निरुंधतेनविमथ्नतेस्वस्तिहैनमत्यर्जंतिस्वर्गंलोकमभियएवंवेदविराजावेतस्यहविषःस्विष्टकृतःसंयाज्येस्यातांयेत्रय स्त्रिंशदक्षरे॥ सेदग्निरग्नीँऽरत्यस्त्वन्यान्त्सेदग्निर्योवनुष्यतोनिपातीत्येतेविराड्भ्यांवाइष्ट्वादेवाःस्वर्गंलोकमजयंस्तथैवैत द्यजमानोविराड्भ्यामिष्ट्वास्वर्गंलोकंजयतितेत्रयस्त्रिंशदक्षरेभवतस्त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाऽअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादि त्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चतत्प्रथमेयज्ञमुखेदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरेणाक्षरेणैवतद्देवतांप्रीणातिदेवपात्रेणैवतद्देवता स्तर्पयति ॥१०॥ प्रयाजवदनुयाजवत्कर्तव्यंप्रायणीयमित्याहुर्हीनमिवैतद्यदीखितमिवयत्प्रायणीयस्यानुयाजाऽइति तन्नाद्रियेत्प्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यंप्राणावैप्रयाजाःप्रजानुयाजायत्प्रयाजानंतरियात्प्राणांस्तद्यजमानस्यांतरियाद्य दनुयाजानंतरियात्प्रजांतद्यजमानस्यांतरियात्तस्मात्प्रयाजवदेवानुयाजवत्कर्तव्यंपत्नीर्नसंयाजयेत्संस्थितयजुर्नजुहुया त्तावतैवयज्ञोसंस्थितःप्रायणीयस्यनिष्कासंनिदध्यात्तमुदयनीयेनाभिनिर्वपेद्यज्ञस्यसंतत्यैयज्ञस्याव्यवच्छेदायाथोखलु

यस्यामेवस्थाल्यांप्रायणीयंनिर्वपेत्तस्यामुदयनीयंनिर्वपेत्तावतैवयज्ञःसंततोव्यवच्छिन्नोभवत्यमुष्मिन्वाएतेनलोकेराध्नु
वंतिनास्मिन्नित्याहुर्यत्प्रायणीयमितिप्रायणीयमितिनिर्वपंतिप्रायणीयमितिचरंतिप्रयंत्येवास्माल्लोकाद्यजमानाइत्यवि
द्ययैवतदाहुर्व्यतिषजेद्याज्यानुवाक्यायाः प्रायणीयस्यपुरोनुवाक्यास्ताउदयनीयस्ययाज्याःकुर्याद्याउदयनीयस्यपुरोनु
वाक्यास्ताःप्रायणीयस्ययाज्याःकुर्यात्तद्व्यतिषजत्युभयोर्लोकयोर्ऋद्ध्याउभयोर्लोकयोःप्रतिष्ठित्याउभयोर्लोकयोर्ऋध्नो
त्युभयोर्लोकयोःप्रतितिष्ठतिप्रतितिष्ठतियएवंवेदादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयोयज्ञस्यधृत्यैयज्ञस्यबर्सन
ध्यैयज्ञस्याप्रस्त्रंसायतद्यथैवादइतिहस्माहतेजन्याउभयतोंतयोरप्रस्त्रंसायबर्सौनह्यंत्येवमेवैतद्यज्ञस्योभयतोंतयोरप्रस्त्रं
सायबर्सौनह्यतियदादित्यश्चरुःप्रायणीयोभवत्यादित्यउदयनीयःपथ्ययैवैतस्वस्त्याप्रयंतिपथ्यांस्वस्तिमभ्युद्यंतिस्वस्त्य
वैतःप्रयंतिस्वस्त्युद्यंतिस्वस्त्युद्यंति ॥ ११ ॥ इतिप्रथमपंचिकायांद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥

प्राच्यांवैदिशिदेवाःसोमंराजानमक्रीणंस्तस्मात्प्राच्यांदिशिक्रीयतेतंत्रयोदशान्मासादक्रीणंस्तस्मात्त्रयोदशोमासो
नानुविद्यतेनवैसोमविक्रय्यनुविद्यतेपापोहिसोमविक्रयीतस्यक्रीतस्यमनुष्यानभ्युपावर्तमानस्यदिशोवीर्याणींद्रियाणि
व्युदसीदंस्तान्येकयर्चावारुरुत्संततानिनाशक्नुवंस्तानिद्वाभ्यांतानितिसृभिस्तानिचतसृभिस्तानिपंचभिस्तानिषड्भिस्ता ॥ ४ ॥

द्यत्कामयतेयएवंवेदंतस्मादेतेषुकर्मस्वष्टावष्टावनूच्यंतंइंद्रियाणांवीर्याणामवरुध्यै ॥ १२ ॥ सोमायक्रीतायप्रोह्यमाणा
यानुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्भद्रादभिश्रेयःप्रेहीत्यन्वाहायंवावलोकोभद्रस्तस्मादसावेवलोकःश्रेयान्त्स्वर्गमेवतल्लोकंयजमानं
गमयतिबृहस्पतिःपुरएतातेऽअस्त्वितिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवास्माएतत्पुरोगवंमकर्णवैब्रह्मण्वद्रिष्यत्यथेमवस्यवरऽआ
पृथिव्याऽइतिदेवयजनंवैवरंपृथिव्यैदेवयजनएवैनंतदवसाययत्यारेशत्रून्कृणुहिसर्ववीरइतिद्विषंतमेवास्मैतत्पाप्मानं
भ्रातृव्यमपबाधतेऽधरंपादयतिसोमयास्तेमयोभुवइतितृचंसौम्यंगायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रोह्यमाणेस्वयैवैनंतद्देवत
यास्वेनच्छंदसासमर्धयतिसर्वेनंदंतियशसागतेनेत्यन्वाहयशोवैसोमोराजासर्वोहवाएतेनक्रीयमाणेननंदतियश्चयज्ञेल
प्स्यमानोभवतियश्चनसभासाहेनसख्यासखायइत्येषवैब्राह्मणानांसभासाहःसखायत्सोमोराजाकिल्बिषस्पृदित्येषउए
वकिल्बिषस्पृद्योवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेसकिल्बिषंभवतितस्मादाहुर्मानुवोचोमाप्रचारीःकिल्बिषंनुमायातयन्निति पि
तुषणिरित्यन्नंवैपितुदक्षिणावैपितुतामेनेनसनोत्यन्नसनिमेवैनंतत्करोत्यरंहितोभवतिवाजिनायेतीन्द्रियंवैवीर्यंवाजिनं
माजरसंहास्मैवाजिनंनापच्छिद्यतेयएवंवेदागन्देवइत्यन्वाहागतोहिसतर्हिभवत्यृतुभिर्वर्धतुक्षयमित्यृतवोवैसोमस्यरा
ज्ञोराजभ्रातरोयथामनुष्यस्यतैरेवैनंतत्सहागमयतिदधातुनःसवितासुप्रजामिषमित्याशिषमाशास्तेसनःक्षपाभिरहभि
श्चजिन्वत्वित्यहानिवाअह्नानिरात्रयःक्षपाअहोरात्रैरेवास्माएतामाशिषमाशास्तेप्रजावंतंरयिमस्मेसमिन्वत्वित्याशिषमे

वाशास्तैयातेधामानिहविषायजंतीत्यन्वाहतातेविश्वापरिभूरस्तुयज्ञं ॥ गयस्फानःप्रतरणःसुवीरइतिगवांनस्फावयि
ताप्रतारयितैधीत्येवतदाहावीरहाप्रचरासोमदुर्यानितिगृहावैदुर्याबिभ्यतिवैसोमाद्राज्ञआयतोयजमानस्यगृहाःसयदे
तामन्वाहशांत्यैवैनंतच्छमयतिसोस्यशांतोनप्रजांनपशून्हिनस्तीमांधियंशिक्षमाणस्यदेवेतिवारुण्यापरिदधातिवरुणदे
वत्योवाएषतावद्यावदुपनद्धोयावत्परिश्रितानिप्रपद्यतेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतिशिक्षमाणस्यदेवेतिशि
क्षतेवाएषयोयजतेक्रतुंदक्षंवरुणसंशिशाधीतिवीर्यंप्रज्ञानंवरुणसंशिशाधीत्येवतदाहययातिविश्वादुरितातरेमसुतर्मा
णमधिनावंरुहेमेतियज्ञोवैसुतर्मानौःकृष्णाजिनंवैसुतर्मानौर्वाग्वैसुतर्मानौर्वाचमेवतदारुह्यतयास्वर्गंलोकमभिसंतरति
ताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रि
रुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथ
मांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १३ ॥ अन्यतरोनड्वान्युक्तःस्यादन्यतरोविमुक्तो
ऽथराजानमुपावहरेयुर्यदुभयोर्विमुक्तयोरुपावहरेयुःपितृदेवत्यंराजानंकुर्युर्यद्युक्तयोरयोगक्षेमःप्रजाविंदेत्ताःप्रजाःपरि
प्लवेरन्योनड्वान्विमुक्तस्तच्छालासदांप्रजानांरूपंयोयुक्तस्तच्चक्रियाणांतेयेयुक्तेन्येविमुक्तेऽन्यउपावहरंत्युभावेवतेक्षेमयो
गौकल्पयंतिदेवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततएतस्यांप्राच्यांदिश्ययतंतंतांस्ततोसुराअजयंस्तेदक्षिणस्यांदिश्ययतंतंतां

स्ततोसुराअजयंस्तेप्रतीच्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराऽअजयंस्तउदीच्यांदिश्ययतंततांस्ततोसुराअजयंस्तउदीच्यांप्राच्यां
दिश्ययतंततेततोनपराजयंतसैषादिगपराजितातस्मादेतस्यांदिशियतेतवायातयेद्वैश्वरोहानृणाकर्तौस्तेदेवाअब्रुवन्नरा
जतयावैनोजयंतिराजानंकरवामहाइतितथेतितेसोमंराजानमकुर्वंस्तेसोमेनराज्ञासर्वादिशोजयन्नेषवैसोमराजायोयज
तेप्राचितिष्ठत्यादधतितेनप्राचींदिशंजयतितंदक्षिणापरिवहंतितेनदक्षिणांदिशंजयतितंप्रत्यंचमावर्तयंतितेनप्रतीचींदि
शंजयतितमुदीचस्तिष्ठतउपावहरंतितेनोदीचींदिशंजयतिसोमेनराज्ञासर्वादिशोजयतियएवंवेद ॥ १४ ॥ हविराति
थ्यंनिरुप्यतेसोमेराजन्यागतेसोमोवैराजायजमानस्यगृहानागच्छतितस्माएतद्धविरातिथ्यंनिरुप्यतेतदातिथ्यस्याति
थ्यत्वंनवकपालोभवतिनववैप्राणाःप्राणानांक्लृप्त्यैप्राणानांप्रतिप्रज्ञात्यैवैष्णवोभवतिविष्णुर्वैयज्ञःस्वयैवैनंतद्देवतयास्वे
नच्छंदसासमर्धयतिसर्वाणिवावच्छंदांसिचपृष्ठानिचसोमंराजानंक्रीतमन्वायंतियावंतःखलुवैराजानमनुयंतितेभ्यःस
र्वेभ्यऽआतिथ्यंक्रियतेग्निंमंथंतिसोमेराजन्यागतेतद्यथैवादोमनुष्यराजऽआगतेन्यस्मिन्वार्हत्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंतऽ
एवमेवास्माऽएतत्क्षदंतेयदग्निंमंथंत्यग्निर्हिदेवानांपशुः ॥ १५ ॥ अग्नयेमथ्यमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरभित्वादेवसवि
तरितिसावित्रीमन्वाहतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानुवाचाहाथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिसवितावैप्रसवानामीशेसवितृप्र
सूताएवैनंतन्मंथंतितस्मात्सावित्रीमन्वाहमहीद्यौःपृथिवीचनइतिद्यावापृथिवीयामन्वाहतदाहुर्यदग्नयेमथ्यमानायानु

ऐ. ब्रा. ष्वाचाहाथकस्माद्द्यावापृथिवीयामन्वाहेतिद्यावापृथिवीभ्यांवाएतंजातंदेवाःपर्यगृह्णंस्ताभ्यामेवाद्यापिपरिगृहीतस्तस्मा प्र. पं.
॥ ६ ॥ द्द्यावापृथिवीयामन्वाहत्वामग्नेपुष्करादधीतितृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहाग्नौमथ्यमानेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासम अ. २
र्धयत्यथर्वानिरमंथतेतिरूपसमृद्धमेतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिसयदिनजायेतयदिचिरं
जायेतराक्षोघ्न्योगायत्र्योनूच्याअग्नेहंसिन्यत्रिणमित्येतारक्षसामपहत्यैरक्षांसिवाएनंतह्यालभंतेयर्हिनजायतेयर्हिचिरं
जायतेसयद्येकस्यामेवानूक्तायांजायेतयदिद्वयोरथोतब्रुवंतुजंतवइतिजातायजातवतीमभिरूपामनुब्रूयाद्यद्यज्ञेभिरूपंत
त्समृद्धमायंहस्तेनखादिनमितिहस्ताभ्यांह्येनंमंथंतिशिशुंजातमितिशिशुरिववाएषप्रथमजातोयदग्निर्नबिभ्रतिविशाम
ग्निंस्वध्वरमितियद्वैदेवानांनेतितदेषामो ३ मितिप्रदेवंदेववीतयेभरतावसुवित्तममितिप्रह्रियमाणायाभिरूपायद्यज्ञेभि
रूपंतत्समृद्धमास्वेयोनौनिषीदत्वित्येषहवाऽअस्यस्वोयोनिर्यदग्निरग्नेराजातंजातवेदसीतिजातइतरोजातवेदाइतरःप्रि
यंशिशीतातिथिमित्येषहवाअस्यप्रियोतिथिर्यदग्निरग्नेःस्योनआगृहपतिमितिशांत्यामेवैनंतद्दधात्यग्निनाग्निःसमिध्यते
कविर्गृहपतिर्युवा ॥ हव्यवाड्जुह्वास्यइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंत्वंह्यग्नेअग्निनाविप्रोविप्रेणसन्त्सतेतिविप्रइत
रोविप्रइतरःसन्नितरःसन्नितरःसखासख्यासमिध्यसइत्येषहवाअस्यस्वःसखायदग्निरग्नेस्तंमर्जयंतसुक्रतुंपुरोयावानमा ॥ ६ ॥
जिषु ॥ स्वेषुक्षयेषुवाजिनमित्येषहवाअस्यस्वःक्षयोयदग्निरग्नेर्यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवाइत्युत्तमयापरिदधातियज्ञेनवैतद्दे

वायज्ञमयजंतंयदग्निनाग्निमयजंतंतेस्वर्गंलोकमायँस्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् ॥ तेहनाकंमहिमानःसचंतंयत्रपूर्वेसा
ध्याःसंतिदेवाइतिच्छंदांसिवैसाध्यादेवास्तेग्रेग्निनाग्निमयजंतंतेस्वर्गंलोकमायन्नादित्याश्चैवेहासन्नंगिरसश्चतेग्रेग्निनाग्नि
मयजंतंतेस्वर्गंलोकमायंन्त्सैषास्वर्ग्याहुतिर्यदग्न्याहुतिर्यदिहवाअप्यब्राह्मणोक्तोयदिदुरुक्तोक्तोयजतेथहैषाहुतिर्गच्छत्ये
वंदेवान्नपाप्मनासंसृज्यतेंगच्छत्यस्याहुतिर्देवान्नास्याहुतिःपाप्मनासंसृज्यतेयएवंवेदंताएतास्त्रयोदशान्वाहरूपसमृद्धा
एतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिसांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताःसप्तदशसंपद्यंतेसप्तद
शोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदंत्रिः
प्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १६ ॥ समिधाग्निंदुवस्यताप्यायस्वसमेतुतइ
त्याज्यभागयोःपुरोनुवाक्येभवतंआतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति
सैषाग्नेय्यतिथिमतीनसौम्यातिथिमत्यस्तियत्सौम्यातिथिमतीस्याच्छ्वत्सायादेतत्त्वेवैषातिथिमतीयदापीनवतीयदा
वाअतिथिंपरिवेविषत्यापीनइववैसतर्हिभवतितयोर्जुषाणेनैवयजतींदंविष्णुर्विचक्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोअश्यामिति
वैष्णव्यौत्रिपदामनूच्यचतुष्पदयायजतिसप्तपदानिभवंतिशिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंसप्तवैशीर्षन्प्राणाःशीर्षन्नेवत
त्प्राणान्दधातिहोतारंचित्ररथमध्वरस्यप्रप्रायमग्निर्भरतस्यशृण्वइतिस्विष्टकृतःसंयाज्येभवतंआतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेए

तद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतित्रिष्टुभौभवतःसेंद्रियत्वायैळांतंभवतीळांतेनवाएतेनदेवाअ
राध्नुवन्यदातिथ्यंतस्मादिळांतमेवकर्तव्यंप्रयाजानेवात्रयजंतिनानुयाजान्प्राणावैप्रयाजानुयाजास्तेयइमेशीर्षन्प्राणास्ते
प्रयाजायेवांचस्तेनुयाजाःसयोत्रानुयाजान्यजेद्यथेमान्प्राणानालुप्यशीर्षंधित्सेत्ताहृक्तदतिरिक्तंतत्समुवाइमेप्राणाविद्रे
येचेमेयेचेमेतद्यदेवात्रप्रयाजान्यजंतिनानुयाजांस्तत्रसकामंउपाप्तोयोनुयाजेषुयोनुयाजेषु ॥ १७ ॥ ॥ इतिप्रथमपं
चिकायांतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यज्ञोवैदेवेभ्यउदक्रामंन्नवोहमन्नंभविष्यामीतिनेतिदेवाअब्रुवन्नन्नमेवनोभविष्यसीतितंदेवाविमेथिरेसहैभ्योविहृतो
नप्रबभूवतेहोचुर्देवानवैनइत्थंविहृतोलंभविष्यतिहंतेमंयज्ञंसंभरामेतितथेतितंसंजभ्रुस्तंसंभृत्योचुरश्विनाविमंभिषज्य
तमित्यश्विनौवैदेवानांभिषजावश्विनावध्वर्यूतस्मादध्वर्यूघर्मंसंभरतस्तंसंभृत्याहतुर्ब्रह्मन्प्रवर्ग्येणप्रचरिष्यामोहोतरभि
ष्टुहीति ॥ १८ ॥ ब्रह्मजज्ञानंप्रथमंपुरस्तादितिप्रतिपद्यतेब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यतीयंपित्रेराष्ट्र्येत्यग्रइति
वाग्वैराष्ट्रीवाचमेवास्मिंस्तद्दधातिमहान्मही अस्तभायद्विजातइतिब्राह्मणस्पत्याब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यत्य
भित्यंदेवंसवितारमोण्योरितिसावित्रीप्राणोवैसविताप्राणमेवास्मिंस्तद्दधातिसंसीदस्वमहाँअसीत्यैवैनंसमसादयन्नंजंति ॥ ७ ॥

---

१ ‘ ब्रह्म३न्प्रवर्ग्येण ’ इतिप्लुतोच्चारणमिष्टमत्रभाष्ये ।

यंप्रथयंतोनविप्राइत्यंज्यमानायाभिरूपांयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंपतंगमक्तमसुरस्यमाययायोनःसनुत्योअभिदासदग्नेभ
वानोअग्नेसुमनाउपेताविति्द्वेद्वेअभिरूपेयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंकृणुष्वपाजःप्रसितिंनपृथ्वीमितिपंचराक्षोघ्न्योरक्षसामप
हत्यैपरित्वागिर्वणोगिरोधिद्वयोरदधाउक्थ्यंवचःशुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यदपश्यंगोपामनिपद्यमानमितिंचतस्रएकपा
तिन्यस्ताएकविंशतिर्भवंत्येकविंशोयंपुरुषोदशहस्त्याअंगुलयोदशपाद्याऽआत्मैकविंशस्तमिममात्मानमेकविंशंसंस्कुरु
ते ॥ १९ ॥ स्रक्केद्रप्सस्यधमतःसमस्वरन्निर्तिनवपावमान्योनववैप्राणाःप्राणानेवास्मिंस्तद्दधात्ययंवेनश्चोदयत्पृश्निग
र्भाइत्ययंवैवेनोस्माद्वाऊर्ध्वाअन्येप्राणावेनंत्यवांचोन्येतस्माद्वेनःप्राणोवाअयंसंनाभेरितितस्मान्नाभिस्तन्नाभेर्नाभित्वं
प्राणमेवास्मिंस्तद्दधातिंपवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पतेतपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदेवियत्पवित्रंधिषणाअतन्वतेतिंपूतवंतःप्रा
णास्तइमेवांचोरेतस्योमूत्र्यःपुरीष्यईत्येतानेवास्मिंस्तद्दधाति ॥ २० ॥ गणानांत्वागणपतिंहवामहइतिब्राह्मणस्पत्यंब्र
ह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनंतद्भिषज्यतिंप्रथश्चयस्यसप्रथश्चनामेतिघर्मतन्वःसतनुमेवैनंतत्सरूपंकरोतिरथंतरमाजभाराव
सिष्ठः ॥ भरद्वाजोबृहदाचक्रेअग्नेरितिंबृहद्रथंतरवंतमेवैनंतत्करोत्यपश्यंत्वामनसाचेकितानमितिंप्रजावान्प्राजापत्यः
प्रजामेवास्मिंस्तद्दधातिंकाराधद्धोत्राश्विनावामितिंनवविच्छंदसस्तदेतद्यज्ञस्यांतस्त्यंविक्षुद्रमिववाअंतस्त्यमणीयइवच

१ यद्यप्यत्रभाष्ये ‘ पुरीष्या ’ इतिदृश्यतेतथापि पुरीषायहितःपुरीष्यइतिव्युत्पत्त्यामूलपाठवएसुवचः ।

स्थवीयइवचर्चंतस्मादेताविच्छंदसोभवंत्येताभिर्हाश्विनोःकक्षीवान्प्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयदुपाश्विनोःप्रियं
धामगच्छतिंजयतिपरमंलोकंयएवंवेदाभात्यग्निरुषसामनीकमितिसूक्तंपीपिवांसमश्विनाघर्ममच्छेत्यभिरूपंयद्यज्ञेभिरू
पंतत्समृद्धंतदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातिंग्रावाणेवतदिदर्थंजरेथेइतिसूक्तमक्षीइवकर्णाविवनासेवेत्यंगस
माख्यायमेवास्मिंस्तादिंद्रियाणिदधातिंतदुत्रैष्टुभंवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यमेवास्मिंस्तद्दधातींळेद्यावापृथिवीपूर्वचित्तयइतिसूक्त
मग्निंघर्मंसुरुचंयामन्निष्टयइत्यभिरूपंयद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंतदुजागतंजागतावैपशवःपशूनेवास्मिंस्तद्दधातिंयाभिरमु
मावतंयाभिरमुमावतमित्येतावतोहात्राश्विनौकामान्ददृशतुस्तानेवास्मिंस्तद्दधातिंतैरेवैनंतत्समर्धयत्यरूरुचदुषसःपृ
श्निरग्रियइतिरुचितवतीरुचमेवास्मिंस्तद्दधातिंद्युभिरक्तुभिःपरिपातमस्मानित्युत्तमयापरिदधात्यरिष्टेभिरश्विनासौ
भगेभिः ॥ तन्नोमित्रोवरुणोमामहंतामदितिःसिंधुःपृथिवीउतद्यौरित्येतैरेवैनंतत्कामैःसमर्धयतीतिनुपूर्वंपटलं ॥२१॥
अथोत्तरमुपह्वयेसुदुघांधेनुमेतांहिङ्कृण्वतीवसुपत्नीवसूनामभित्वादेवसवितःसमीवत्संनमातृभिःसंवत्सइवमातृभिर्यस्ते
स्तनःशशयोयोमयोभूर्गौरमीमेदनुवत्संमिषंतंनमसेदुपसीदतंसंजानानाउपसीदन्नभिज्ञ्वादशभिर्विवस्वतोदुहंतिसप्तैकां
समिद्धोअग्निरश्विनासमिद्धोअग्निर्वृषणारतिर्दिवस्तदुप्रयक्षतममस्यकर्मातमन्वन्नभोदुह्यतेघृतंपर्यउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेऽधु
क्षत्पिप्युषीमिषमुपद्रवपयसागोधुगोषमासुतेसिंचतश्रियमानूनमश्विनोर्ऋषिःसमुत्येमहतीरपऽइत्येकविंशतिरभिरूपा

यद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंमुदुष्यदेवःसविताहिरण्ययेत्यनूत्तिष्ठतिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरित्यनुप्रैतिंगंधर्वइत्थापदमस्यरक्षतीतिंख
रमवेक्षतेंनाकेसुपर्णमुपयत्पतंतमित्युपविशतिंतप्तोवांघर्मोनक्षतिस्वहोतोंभापिबतमश्विनेतिपूर्वाह्णेयजत्यंग्नेवीहीत्यनुव
षड्करोतिंस्विष्टकृद्भाजनंयदुस्त्रियांस्वाहुतंघृतंपयोंऽस्यपिबतमश्विनेत्यपराह्णेयजत्यंग्नेवीहीत्यनुवषड्करोतिस्विष्टकृद्भाज
नंत्रयाणांहवैहविषांस्विष्टकृतेनसमवद्यंतिंसोमस्यघर्मस्यवाजिनस्येतिंसयदनुवषड्करोत्यंग्नेरेवस्विष्टकृतोनंतरित्यैविश्वा
आशादक्षिणसादितिब्रह्माजपतिंस्वाहाकृतःशुचिर्देवेषुघर्मःसमुद्राद्रूर्मिः दियर्तिवेनोद्रप्सःसमुद्रमभियज्जिगाति ॥
सखेसखायमभ्याववृत्स्वोर्ध्वऊषुणऊतयंऊर्ध्वोनःपाह्यंहसंस्तंघेमित्थानमस्विनइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंपावक
शोचेतवहिक्षयंपरीतिभक्षमाकांक्षतेंहुतंहविर्मधुहविंरिंद्रतमेग्नावश्यामतेदेवघर्म ॥ मधुमतःपितुमतोंवाजवतोंगिरस्व
तोंनमस्तेअस्तुमामाहिंसीरितिंघर्मस्यभक्षयतिंश्येनोनयोनिंसदनंधियाकृतंमायस्मिन्त्सप्तवासवाइतिंसंसाद्यमानाया
न्वाहंहविर्हविष्मोमहिसद्मदैव्यमितिंयदहरुत्सादयिष्यंतोभवंतिं यवसाद्भगवतीहिभूयाइत्युत्तमयापरिदधातिंतदेतद्दे
वमिथुनंयद्धर्मःसयोघर्मस्तच्छिश्नंयौशफौतौशफौयोपयमनीतेश्रोणिकपालेयत्पयस्तद्रेतस्तदिदमग्नौदेवयोन्यांप्रजननेरे
तःसिच्यतेग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देवयोन्याऽआहुतिभ्यःसंभवत्यृङ्मयोयजुर्मयःसाममयोवेदमयोब्रह्ममयोमृतमयःसंभूय
देवताअप्येतियएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतेनयज्ञक्रतुनायजते ॥ २२ ॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयतंततेवाअसुराइमाने

वल्लोकान्पुरोकुर्वंतयथौजीयांसोबलीयांसएवंतेवाअयस्मयीमेवेमामकुर्वंतरजतामंतरिक्षंहरिणींदिवंतेतथेमाँल्लोकान्पुरो
कुर्वंतंतेदेवाअब्रुवन्पुरोवाइमेसुराइमाँल्लोकानक्रतपुरइमाँल्लोकान्प्रतिकरवामहाइतितथेतितेसदएवास्याःप्रत्यकुर्वताग्नी
ध्रमंतरिक्षाद्धविर्धानेदिवस्तेतथेमाँल्लोकान्पुरःप्रत्यकुर्वंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदउपायामोपसदावैमहापुरंजयंतीतितथेतिते
यामेवप्रथमामुपसदमुपायंस्तयैवैनानस्माँल्लोकादनुदंतयांद्वितीयांतयांतरिक्षाद्यांतृतीयांतयादिवस्तांस्तथैभ्योलोकेभ्यो
नुदंततेवाएभ्योलोकेभ्योनुत्ताअसुराऋतूनश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदएवोपायामेतितथेतितइमास्तिस्रःसतीरुपसदोद्वि
र्द्विरेकैकामुपायंस्ताःषट्समपद्यंतषड्वाऋतवस्तान्वाऋतुभ्योनुदंततेवाऋतुभ्योनुत्ताअसुरामासानश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुप
सदएवोपायामेतितथेतितइमाःषट्सतीरुपसदोद्विर्द्विरेकैकामुपायंस्ताद्वादशसमपद्यंतद्वादशवैमासास्तान्वैमासेभ्योनु
दंततेवैमासेभ्योनुत्ताअसुराअर्धमासानश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदएवोपायामेतितथेतितइमाद्वादशसतीरुपसदोद्विर्द्विरे
कैकामुपायंस्ताश्चतुर्विंशतिःसमपद्यंतचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासास्तान्वाअर्धमासेभ्योनुदंततेवाअर्धमासेभ्योनुत्ताअसुराअ
होरात्रेअश्रयंततेदेवाअब्रुवन्नुपसदावेवोपायामेतितथेतितेयामेवपूर्वाह्णउपसदमुपायंस्तयैवैनानह्नोनुदंतयामपराह्णेतया
रात्रेस्तांस्तथोभाभ्यामहोरात्राभ्यामंतरायंस्तस्मात्पूर्वाह्णएवपूर्वयोपसदाप्रचरितव्यंस्वपराह्णेपरयातावंतमेवतद्द्विषते

लोकंपरिशिनष्टि ॥ २३ ॥ जितयोवैनामैतायदुपसदोऽसपत्नांवाएताभिर्देवाविजितिंव्यजयंतासपत्नांविजितिंविजय

तेयएवंवेदंयान्देवाएषुलोकेषुंयामृतुषुयांमासेषुंयामर्धमासेषुयामहोरात्रयोर्विजितिंव्यजयंततांविजितिंविजयतेयएवंवे
दंतेदेवाअबिभयुंरस्माकंविप्रेमाणमन्विदमसुराआभविष्यंतीतितेव्युत्क्रम्यामंत्रयंतांग्निर्वसुभिरुदक्रामंदिंद्रोरुद्रैर्वरुण
आदित्यैर्बृहस्पतिर्विश्वैर्देवैस्तेतथाव्युत्क्रम्यामंत्रयंततेब्रुवन्हंतयाएवनइमाः प्रियतमास्तन्वस्ताअस्यवरुणस्यराज्ञोगृहेसं
निदधामहैताभिरेवनःसनसंगच्छातैयोनएतदतिक्रामाद्यआलुलोभयिषादितितथेतितेवरुणस्यराज्ञोगृहेतनूःसंन्यदध
तंतेयद्वरुणस्यराज्ञोगृहेतनूःसंन्यदधततत्तानूनप्त्रमभवत्तत्तानूनप्त्रस्यतानूनप्त्रत्वंतस्मादाहुर्नसतानूनप्त्रिणेद्रोग्धव्य
मितितस्माद्विदमसुरानान्वाभवंति ॥ २४ ॥ शिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंग्रीवाउपसदः समानबर्हिषीभवतः समानंहि
शिरोग्रीवमिषुंवाएतांदेवाःसमस्कुर्वतयदुपसदस्तस्याअग्निरनीकमासीत्सोमःशल्योविष्णुस्तेजनंवरुणःपर्णानितामाज्य
धन्वानोव्यसृजंस्तयापुरोभिंदन्तआयंस्तस्मादेताआज्यहविषोभवंतिचतुरोग्रेस्तनान्व्रतमुपैत्युपसत्सुचतुःसंधिर्हीषुरनी
कंशल्यस्तेजनंपर्णानित्रीन्स्तनान्व्रतमुपैत्युपसत्सुत्रिषंधिर्हीषुरनीकंशल्यस्तेजनं ॥ द्वौस्तनौव्रतमुपैत्युपसत्सुद्विषंधिर्ही
षुःशल्यश्चह्येवतेजनंचैकंस्तनंव्रतमुपैत्युपसत्स्वेकाह्येवेषुरित्याख्यायतएकयावीर्यंक्रियतेपरोवरीयांसोवाइमेलोकाअर्वा
गंहीयांसःपरस्तादर्वाचीरुपसदउपैत्येषामेवलोकानामभिजित्याउपसद्यायमीढ्ढुषइमांमेअग्नेसमिधमिमामुपसदंवनेरि
तितिस्रस्तिस्रःसामिधेन्योरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतिजघ्निवतीर्याज्यानु

वाक्याःकुर्यादग्निर्वृत्राणिजंघनद्धंउग्रइवशर्यहात्वंसोमासिसत्पतिर्गयस्फानोअमीवहेदंविष्णुर्विचक्रमेत्रीणिपदाविचक्र
मइत्येताविपर्यस्ताभिरपराह्णेयजतिघ्नंतोवाएताभिर्देवाःपुरोभिंदंतआयन्यदुपसदःसच्छंदसःकर्तव्यानविच्छंदसोयद्वि
च्छंदसःकुर्याद्ग्रीवासुतद्गंडंदध्यादीश्वरोग्लावोजनितोस्तस्मात्सच्छंदसएवकर्तव्यानविच्छंदसस्तदुहस्माहोपाविजानश्रु
तेयंउपसदांकिलवैतद्ब्राह्मणेयस्मादप्यश्लीलस्यश्रोत्रियस्यमुखंव्येवज्ञायतेतृप्तमिवरेभतीवेत्याज्यहविषोह्युपसदोग्रीवासु
मुखमध्याहितंतस्माद्धस्तदाह ॥ २५ ॥ देववर्मवाएतद्यत्प्रयाजाश्चानुयाजाश्चाप्रयाजमननुयाजंभवतीष्वैसंशित्या
अप्रतिशरायसकृदतिक्रम्याश्रावयतियज्ञस्याभिक्रांत्याअनपक्रमायतदाहुःक्रूरमिववाएतत्सोमस्यराज्ञोंतेचरंतियदस्य
घृतेनांतेचरंतिघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहंस्तद्यदंशुरंशुष्टेदेवसोमाप्यायतामिंद्रायैकधनविदआतुभ्यमिंद्रःप्यायतामात्व
मिंद्रायप्यायस्वाप्याययास्मान्त्सखीन् ॥ सन्यामेधयास्वस्तितेदेवसोमसुत्यामुदृचमशीयेतिराजानमाप्याययंतियदेवा
स्यतत्क्रूरमिवांतेचरंतितदेवास्यैतेनाप्याययंत्यथोएनंवर्धयंत्येवद्यावापृथिव्योर्वाएषगर्भोयत्सोमोराजातद्यदेष्टारायए
ष्टावामानिप्रेषेभगाय ॥ ऋतमृतवादिभ्योनमोदिवेनमःपृथिव्याइतिप्रस्तरेनिह्नवतेद्यावापृथिवीभ्यामेवतन्नमस्कुर्वंत्य

१ भाष्ये 'तिह्रुवते संप्रीणयन्ति' इतिव्युत्पादनात्सएवतदीप्सितःपाठः ।

सोमोवैराजागंधर्वेष्वासीत्तंदेवाश्चऋषयश्चाभ्यध्यायंन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदितिसावागब्रवीत्स्त्रीकामावै गंधर्वामय्यैवस्त्रियाभूतयापणध्वमितिनेतिदेवाअब्रुवंन्कथंवयंत्वदृतेस्यामेतिसाब्रवीत्क्रीणीतैवयाह्र्वावववोमयार्थोभवि तांतर्ह्येववोहंपुनरागंतास्मीतितथेतितयामहानग्न्याभूतयासोमंराजानमक्रीणंस्तामनुकृतिमस्कन्नांवत्सतरीमाजंतिसोम क्रयणींतयासोमंराजानंक्रीणंतितांपुनर्निष्क्रीणीयात्पुनर्हिसातानागच्छत्तस्मादुपांशुवाचाचरितव्यंसोमेराजनिक्रीतेगं धर्वेषुहितर्हिवाग्भवतिसाग्नावेवप्रणीयमानेपुनरागच्छति ॥ २७ ॥ अग्नयेप्रणीयमानायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युःप्रदेवंदे व्याधियाभरताजातवेदसं ॥ हव्यानोवक्षदानुषगितिगायत्रींब्राह्मणस्यानुब्रूयाद्गायत्रोवैब्राह्मणस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगाय त्रीतेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयतीमंमहेविदथ्यायशूषमितित्रिष्टुभंराजन्यस्यानुब्रूयात्त्रैष्टुभोवैराजन्यओजोवाइंद्रियं वीर्यंत्रिष्टुबोजसैवैनंतदिंद्रियेणवीर्येणसमर्धयतिशश्वत्कृत्वईड्यायप्रजभ्रुरितिस्वाराज्यमेवैनंतच्छ्रैष्ठ्यंगमयतिशृणोतुनोद म्येभिरनीकैःशृणोत्वग्निर्दिव्यैरजस्रइत्याजरसंहास्मिन्नजस्रोदीदाययएवंवेदयस्मिन्प्रथमोधायिधातृभिरितिजगतींवै श्यस्यानुब्रूयाज्जागतोवैवैश्योजागताःपशवःपशुभिरेवैनंतत्समर्धयतिवनेषुचित्रंविभ्वंविशेविशइत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरू पंतत्समृद्धमयमुष्यप्रदेवयुरित्यनुष्टुभिवाचंविसृजतेवाग्वाअनुष्टुब्वाच्येवतद्वाचंविसृजतेऽयमुष्यइतियदाहायमुस्याग

१ 'महानग्न्या' महतीचासौनग्नीच इतिभाष्येपाठः । नग्नी कुमारी ।

मैंयापुरागंधर्वेष्ववांक्समित्येवतद्वाक्प्रब्रूतेंयमग्निरुरुष्यतीत्यंयंवाअग्निरुरुष्यंत्यमृतादिवजन्मनइत्यंमृतत्वमेवास्मिंस्त
द्धातिंसहसश्चित्सहीयान्देवोजीवातवेकृतइतिंदेवोह्येपएतज्जीवातवेकृतोयदग्निरिळायास्त्वापदेवयंनाभापृथिव्याअ
धीत्येतद्वाइळायास्पदंयदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदोनिधीमहीतिंनिधास्यंतोह्येनंभवंत्यंग्नेहव्यायवोह्ळवइतिंहव्यंहिवक्ष्यन्भ
वंत्यग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरूर्णावंतंप्रथमःसीदयोनिमितिंविश्वैरेवैनंतद्देवैःसहासादयतिंकुलायिनंघृतवंतंसवित्रइतिंकु
लायमिवह्येतद्यज्ञेक्रियतेंयत्पैतुदारवाःपरिधयोंगुग्गुलूर्णास्तुकाःसुगंधितेजनानीतिंयज्ञंनययजमानायसाध्वितिंयज्ञमे
वतदृजुधाप्रतिष्ठापयतिंसीदहोतःस्वउलोकेचिकित्वानित्यंग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैषस्वोलोकोयदुत्तरवेदीनाभिःसादयाय
ज्ञंसुकृतस्ययोनावितिंयजमानोवैयज्ञोयजमानायैवैतामाशिषमाशास्तेंदेवावीर्देवान्हविषायजास्यंग्नेबृहद्यजमानेवयो
धाइतिंप्राणोवैवयःप्राणमेवतद्यजमानेदधातिंनिहोताहोतृषदनेविदानइत्यंग्निर्वैदेवानांहोतातस्यैतद्धोतृषदनंयदुत्तरवे
दीनाभिस्त्वेषोदीदिवाँअसदत्सुदक्षइत्यासन्नोहिसतर्हिभवत्यंदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठइत्यंग्निर्वैदेवानांवसिष्ठःसहस्रंभरःशु
चिजिह्वोअग्निरित्यैषाहवाअस्यसहस्रंभरतांयदेनमेकंसंतंबहुधाविहरंतिंप्रहवैसाहस्रंपोषमाप्नोतियएवंवेदंत्वंदूतस्त्वमुनः

१ 'अवात्समित्येव' इतिभाष्यपाठः । गंधर्वेषुयाहंवागवात्संस्थितास्मिइत्यर्थस्तत्र ।

वानांगोपाअग्निमेवतत्सर्वतोगोप्तारंपरिदत्तआत्मनेचयजमानायचयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधात्यथोसंवत्सरीणामेवैतां स्वस्तिंकुरुतेताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥ २८ ॥ हविर्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्यामनुब्रूहीत्याहाध्वर्युर्युजेवांब्रह्मपूर्व्यंनमोभिरित्यन्वाहब्रह्मणावाएतेदेवाअयुंजतयद्धविर्धानेब्रह्मणैवैनेएतद्युंक्तेनवैब्रह्मण्वद्रिष्यतिप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतितृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहतदाहुर्यद्धविर्धानाभ्यांप्रोह्यमाणाभ्यामनुवाचाहाथकस्मात्तृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहेतिद्यावापृथिवीवैदेवानांहविर्धानेआस्तांतेउएवाद्यापिहविर्धानेतेहीदमंतरेणसर्वंहविर्यदिदंकिंचतस्मात्तृचंद्यावापृथिवीयमन्वाहयमेइवयतमानेयदैतमितियमेइवह्येतेयतमानेप्रबाहुगितःप्रवांभरन्मानुषादेवयंतइतिदेवयंतोह्येनेमानुषाःप्रभरंत्यासीदतंस्वमुलोकंविदाने ॥ स्वासस्थेभवतमिंदवेनइतिसोमोवैराजेंदुःसोमायैवैनेएतद्राज्ञआसदेचीक्रृपदधिद्वयोरदधाउक्थ्यंवचइतिद्वयोर्ह्येतत्तृतीयंछदिरधिनिधीयतउक्थ्यंवचइतियदाहयज्ञियंवैकर्मोक्थ्यंवचोयज्ञमेवैतेनसमर्धयतियतस्रुचामिथुनायासपर्यतः ॥ असंयत्तोव्रतेतेक्षेतिपुष्यतीतियदेवादःपूर्वंयत्तवत्पदमाहतदेवैतेनशांत्याशमयतिभद्राशक्तिर्यजमानायसुन्वतइत्याशिषमाशास्तेविश्वारूपाणिप्रतिमुंचतेकविरितिविश्वरूपाम

न्वाहसररराध्यामीक्षमाणोनुब्रूयाद्धिश्वमिवहिरूपंरराट्याःशुक्लमिवचकृष्णमिवचविश्वंरूपमवरुंधआत्मनेचयजमानाय
चयत्रैवंविद्वानेतांरराट्यामीक्षमाणोन्वाहपरित्वागिर्वणोगिरइत्युत्तमयापरिदधातिसयदैवहविर्धानेसंपरिश्रितेमन्येता
थपरिदध्यादनग्नंभावुकाहहोतुश्चयजमानस्यचभार्याभवंतियत्रैवंविद्वानेतयाहविर्धानयोःसंपरिश्रितयोःपरिदधातिय
जुषावाएतेसंपरिश्रियेतेयद्धविर्धानेयजुषैवैनेएतत्परिश्रयंतितौयदैवाध्वर्युश्चप्रतिप्रस्थाताचोभयतोमेथ्यौनिहन्यातांम
थपरिदध्यादत्रहितेसंपरिश्रितेभवतस्ताएताअष्टावन्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृग
भिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाःसंवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायत
नाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रंसाय ॥२९॥ अग्नीषो
माभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहीत्याहाध्वर्युःसावीर्हिदेवप्रथमायपित्रइतिसावित्रीमन्वाहतदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमा
नाभ्यामनुवाचाहाथकस्मात्सावित्रीमन्वाहेतिसवितावैप्रसवानामीशेसवितृप्रसूताएवैनौतत्प्रणयंतितस्मात्सावित्रीम
न्वाहप्रैतुब्रह्मणस्पतिरितिब्राह्मणस्पत्यामन्वाहतदाहुर्यदग्नीषोमाभ्यांप्रणीयमानाभ्यामनुवाचाहाथकस्माद्ब्राह्मणस्पत्या
मन्वाहेतिब्रह्मवैबृहस्पतिर्ब्रह्मैवाभ्यामेतत्पुरोगवमकर्णवैब्रह्मण्वद्रिष्यतिप्रदेव्येतुसूनृतेतिससूनृतमेवतद्यज्ञंकरोतितस्मा ॥१२॥
द्ब्राह्मणस्पत्यामन्वाहहोतादेवोअमर्त्यइतितृचमाग्नेयंगायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रणीयमानेसोमंवैराजानंप्रणीयमानमंत

रेणैवसदोहविधानोन्यसुरारक्षास्यजिघांसंस्तमग्निर्मायययात्यनयत्पुरस्तादेतिमाययेतिमायया हि सतमत्यनयंत्तस्माद्धस्या ग्निंपुरस्ताद्धरंत्युपत्वाग्नेदिवेदिवंउपप्रियंपनिप्नतमितितिस्रश्चैकांचान्वाहेश्वरौहवाएतौसंयंतौयजमानंहिंसितोर्यश्चासौ पूर्वउद्धृतोभवतियमुचैनमपरंप्रणयंतितद्यत्तिस्रश्चैकांचान्वाहसंजानानावेवैनौतत्संगमयतिप्रतिष्ठायामेवैनौतत्प्रतिष्ठा पर्यत्यात्मनश्चयजमानस्यचाहिंसायाअग्नेजुषस्वप्रतिहर्यतद्वचइत्याहुत्यांहूयमानायामन्वाहाग्नयएवतज्जुष्टिमाहुतिंगम यतिसोमोजिगातिगातुविदितितृचंसौम्यंगायत्रमन्वाहसोमेराजनिप्रणीयमानेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धय तिसोमःसधस्थमासददित्यासत्स्यन्हिसताहिंभवतितदतिक्रम्यैवानुब्रूयात्पृष्ठतइ[1]वाग्नीध्रंकृत्वातमस्यराजावरुणस्तमश्वि नेतिवैष्णवीमन्वाहक्रतुंसचंतमारुतस्यवेधसः ॥ दाधारदक्षमुत्तममहर्विदंव्रजंचविष्णुःसखिवाँअपोर्णुतइतिविष्णुर्वैदे वानांद्वारपःसएवास्माएतद्वारंविवृणोत्यंतश्चप्रागाअदितिर्भवासीतिप्रपाद्यमानेन्वाहश्येनोनयोनिंसदनंधियाकृतमि त्यासन्नेहिरण्ययमासदंदेवएषतीतिहिरण्मयमिवहवाएषएतद्देवेभ्यच्छदयतियत्कृष्णाजिनंतस्मादेतामन्वाहास्तभ्ना द्द्यामसुरोविश्ववेदाइतिवारुण्यापरिदधातिवरुणदेवत्योवाएषतावद्यावदुपनद्धोयावत्परिश्रितानिप्रपद्यतेस्वयैवैनंतद्दे वतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतितंयद्युपवाधावेयुरभयंवेच्छेरन्नेवावंदस्ववरुणंबृहंतमित्येतयापरिदध्याद्यावन्नद्धोहाभयमि

१ 'पृष्ठतएवाग्नीध्रंकृत्वा' इतिभाष्यपाठः ।

च्छतिंयावद्ध्योहाभयंध्यायतितावद्ध्योहाभयंभवतियत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातितस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्यात्ताए
ताःसप्तदशान्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरु
त्तमांताएकविंशतिःसंपद्यंतएकविंशोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्त्रयइमेलोकाअसावादित्यएकविंशउत्तमाप्रतिष्ठा
तद्दैवंक्षत्रंसाश्रीस्तदाधिपत्यंतद्ब्रध्नस्यविष्टपंतत्प्रजापतेरायतनंतत्स्वाराज्यमृध्नोत्येतमेवैताभिरेकविंशत्यैकविंशत्या॥३०
इतिप्रथमपंचिकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ इतिप्रथमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथद्वितीयपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ यज्ञेनवैदेवाऊर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायँस्तेविभयुरिमंनोदृष्ट्वामनुष्याश्चऋषयश्चानुप्रज्ञा
स्यंतीतितंवैयूपेनैवायोपयँस्तंयद्यूपेनैवायोपयँस्तद्यूपस्ययूपत्वंतमवाचीनाग्रंनिमित्योर्ध्वाउदायँस्ततोवैमनुष्याश्चऋषयश्च
देवानांयज्ञवास्त्वभ्यायन्यज्ञस्यकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतितेवैयूपमेवाविंदन्नवाचीनाग्रंनिमितंतेविदुरनेनवैदेवायज्ञ
मयूयुपन्नितितमुत्खायोर्ध्वंन्यमिन्वंस्ततोवैतेप्रयज्ञमजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यद्यूपऊर्ध्वोनिमीयतेयज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोक
स्यानुख्यात्यैवज्रोवाएषयद्यूपःसोष्टाश्रिःकर्तव्योऽष्टाश्रिर्वैवज्रस्तंतंप्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवै
वज्रोवैयूपःसएषद्विषतोवधउद्यतस्तिष्ठतितस्माद्धाप्येतर्हियोद्वेष्टितस्याप्रियंभवत्यमुष्यायंयूपोमुष्यायंयूपइतिदृष्ट्वाखा
दिरंयूपंकुर्वीतस्वर्गकामःखादिरेणवैयूपेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयँस्तथैवैतद्यजमानःखादिरेणयूपेनस्वर्गंलोकंजयतिबैल्वंयू
पंकुर्वीतान्नाद्यकामःपुष्टिकामःसमांसमांवैबिल्वोगृभीतस्तदन्नाद्यस्यरूपमामूलाच्छाखाभिरनुचितस्तत्पुष्टेःपुष्यतिप्रजां
चपशूंश्चयएवंविद्वान्बैल्वंयूपंकुरुतेयदेवबैल्वां ३ ॥ बिल्वंज्योतिरितिवाआचक्षतेज्योतिःस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवति
यएवंवेदपालाशंयूपंकुर्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंवनस्पतीनांपलाशस्तेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतियए
वंविद्वान्पालाशंयूपंकुरुतेयदेवपालाशां ३ ॥ सर्वेषांवाएषवनस्पतीनांयोनिर्यत्पलाशस्तस्मात्पलाशस्यैवपलाशेनाचक्ष ॥१४॥
तेऽमुष्यपलाशममुष्यपलाशमितिसर्वेषांहास्यवनस्पतीनांकामउपाप्तोभवतियएवंवेद ॥ १ ॥ अञ्ज्मोयूपमनुब्रूहीत्याहा

ध्वर्युं रंजंतित्वामध्वरेदेवयंतइत्यन्वाहाध्वरेह्येनंदेवयंतोंजंतिवनस्पतेमधुनादैव्येनेत्येतद्धैमधुदैव्यंयदाज्यंयदूर्ध्वस्तिष्ठा
द्रविणेहधत्ताद्यद्वाक्षयोमातुरस्याउपस्थइतियदिचतिष्ठासियदिचशयासैद्रविणमेवास्मासुधत्तादित्येवतदाहोच्छ्रयस्वव
नस्पतइत्युच्छ्रीयमाणायाभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंवर्ष्मन्पृथिव्याअधीत्येतद्वैवर्ष्मपृथिव्यैयत्रयूपमुन्मिन्वंतिसुमि
तीमीयमानोवर्चोधायज्ञवाहसइत्याशिषमाशास्तेसमिद्धस्यश्रयमाणःपुरस्तादितिसमिद्धस्यह्येषएतत्पुरस्ताच्छ्रयतेब्रह्मव
न्वानोअजरंसुवीरमित्याशिषमेवाशास्तआरेअस्मदमतिंबाधमानइत्यशनायावैपाप्मामतिस्तामेवतदाराज्नुदतेयज्ञाच्चय
जमानाच्चोच्छ्रयस्वमहतेसौभगायेत्याशिषमेवाशास्तऊर्ध्वऊषुणऊतयेतिष्ठादेवोनसवितेतियद्वैदेवानांनेतितदेषांमो २
मितितिष्ठदेवइवसवितेत्येवतदाहोर्ध्वोवाजस्यसनितेतिवाजसनिमेवैनंतद्धनसांसनोतियदंजिभिर्वाघद्भिर्विह्वयामहइ
तिच्छंदांसिवाअंजयोवाघतस्तैरेतद्देवान्यजमानाविह्वयंतेममयज्ञमागच्छतममयज्ञमितियदिहवाअपिबहवइवयजंतेऽ
थहास्यदेवायज्ञमेवगच्छंतियत्रैवंविद्वानेतामन्वाहोर्ध्वोनःपाह्यंहसोनिकेतुनाविश्वंसमत्रिणंदहेतिरक्षांसिवैपाप्मात्रिणो
रक्षांसिपाप्मानंदहेत्येवतदाहकृधीनऊर्ध्वांचरथायजीवसइतियदाहकृधीनऊर्ध्वांचरणायजीवसइत्येवतदाहयदिहवा
अपिनीतइवयजमानोभवतिपरिहैवैनंतत्संवत्सरायददातिविदादेवेषुनोदुवइत्याशिषमेवाशास्तेजातोजायतेसुदिनत्वे

---

१ भाष्येनात्रप्लुतोगृहीतः । २ यज्ञमेवइतिभाष्येपाठः ।

अह्नामितिजातोह्येषएतज्जायतेसमर्यआविदथेवर्धमानइतिवर्धयंत्येवैनंतत्पुनंतिधीराअपसोमनीषेतिपुनंत्येवैनंतद्देव
याविप्रउदियर्तिवाचमितिदेवेभ्यएवैनंतन्निवेदयतियुवासुवासाःपरिवीतआगादित्युत्तमयापरिदधातिप्राणोवैयुवासु
वासाःसोयंशरीरैःपरिवृतःसउश्रेयान्भवतिजायमानइतिश्रेयाञ्छ्रेयान्ह्येषएतद्भवतिजायमानस्तंधीरासःकवयउन्नयंति
स्वाध्योमनसादेवयंतइतियेवाअनूचानास्तेकवयस्तएवैनंतदुन्नयंतिताएताःसप्तान्वाहरूपसमृद्धाएतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंय
द्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदतितासांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताएकादशसंपद्यंतएकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रिष्टु
बिंद्रस्यवज्रइंद्रायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिःप्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैवतद्बर्सौनह्यतिस्थेम्नेबलायाविस्रं
साय ॥ २ ॥ तिष्ठेद्यूपा ३ः ॥ अनुप्रहरे ३ त् इत्याहुस्तिष्ठेत्पशुकामस्यदेवेभ्योवैपशवोन्नाद्यायालंभायनातिष्ठंतंतेप
क्रम्यप्रतिवावदतोतिष्ठन्नास्मानालप्स्यध्वेनास्मानितिततोवैदेवाएतंयूपंवज्रमपश्यंस्तमेभ्यउदश्रयंस्तस्माद्बिभ्यतउपाव
र्तंततमेवाद्याप्युपावृत्तास्ततोवैदेवेभ्यःपशवोन्नाद्यायालंभायातिष्ठंततिष्ठंतेस्मैपशवोन्नाद्यायालंभाययएवंवेदयस्यचैवंवि
दुषोयूपस्तिष्ठत्यनुप्रहरेत्स्वर्गकामस्यतमुहस्मैतंपूर्वेन्वेवप्रहरंतियजमानोवैयूपोयजमानःप्रस्तरोग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देव
योन्याआहुतिभ्यःसंभूयहिरण्यशरीरऊर्ध्वःस्वर्गंलोकमेष्यतीत्यथयेतेभ्योवरआसंस्तएतंस्वरुमपश्यन्यूपशकलंतंतस्मि
न्कालेनुप्रहरंत्तत्रसकामउपाप्तोयोनुप्रहरत्यैतंतत्रसकामउपाप्तोयःस्थानेसर्वाभ्योवाएषदेवताभ्यआत्मानमालभतेयोदीक्ष

तेग्निःसर्वादेवताःसोमःसर्वादेवताःसयदग्नीषोमीयंपशुमालभतेसर्वाभ्यएवतद्देवताभ्योयजमानआत्मानंनिष्क्रीणीतेत
दाहुर्द्विरूपोग्नीषोमीयःकर्तव्योद्विदेवत्योहीतितत्तन्नादृत्यंपीवइवकर्तव्यःपीवोरूपावैपशवःकृशितइवखलुवैयजमानोभ
वतितद्यत्पीवापशुर्भवतियजमानमेवतत्स्वेनमेधेनसमर्धयतितदाहुर्नाग्नीषोमीयस्यपशोरश्नीयात्पुरुषस्यवाएषोश्नातियो
ग्नीषोमीयस्यपशोरश्नातियजमानोह्येतेनात्मानंनिष्क्रीणीतइतितत्तन्नादृत्यंवार्त्रघ्नंवाएतद्धविर्यदग्नीषोमीयोग्नीषोमाभ्यां
वाइंद्रोवृत्रमहंस्तावेनमब्रूतामावाभ्यांवैवृत्रमवधीर्वरंतेवृणावहाइतिवृणाथामितितावेतमेववरमवृणातांश्वःसुत्यायांप
शुंसएनयोरेषोच्युतोवरवृतोह्येनयोस्तस्मात्तस्याशितव्यंचैवलीप्सितव्यंच ॥ ३ ॥ आप्रीभिराप्रीणातितेजोवैब्रह्मवर्च
समाप्रियस्तेजसैवैनंतद्ब्रह्मवर्चसेनसमर्धयतिसमिधोयजतिप्राणावैसमिधःप्राणाहीदंसर्वंसमिंधतेयदिदंकिंचप्राणानेव
तत्प्रीणातिप्राणान्यजमानेदधातितनूनपातंयजतिप्राणोवैतनूनपात्सहितन्वःपातिप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेद
धातिनराशंसंयजतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजांचैवतद्वाचंचप्रीणातिप्रजांचवाचंचयजमानेदधातीळोयजत्यन्नंवाइळोन्न
मेवतत्प्रीणात्यन्नंयजमानेदधातिबर्हिर्यजतिपशवोवैबर्हिःपशूनेवतत्प्रीणातिपशून्यजमानेदधातिदुरोयजतिवृष्टिर्वैदुरो
वृष्टिमेवतत्प्रीणातिवृष्टिमन्नाद्यंयजमानेदधात्युषासानक्तायजत्यहोरात्रेवाउषासानक्ताहोरात्रेएवतत्प्रीणात्यहोरात्रयो
र्यजमानंदधातिदैव्याहोतारायजतिप्राणापानौवैदैव्याहोताराप्राणापानावेवतत्प्रीणातिप्राणापानौयजमानेदधातिति

स्रोदेवीर्यजतिप्राणोवाअपानोव्यानस्तिस्रोदेव्यस्ताएवतत्प्रीणातिताःयजमानेदधातित्वष्टारंयजतिवाग्वैत्वष्टावाग्घीदं
सर्वंताष्टीववाचमेवतत्प्रीणातिवाचंयजमानेदधातिवनस्पतिंयजतिप्राणोवैवनस्पतिःप्राणमेवतत्प्रीणातिप्राणंयजमानेद
धातिस्वाहाकृतीर्यजतिप्रतिष्ठावैस्वाहाकृतयःप्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतिताभिर्यथऋष्याप्रीणीयात्तद्यथऋ
ष्याप्रीणातियजमानमेवतद्बंधुतायानोत्सृजति ॥४॥ पर्यग्नयेक्रियमाणायानुब्रूहीत्याहाध्वर्युरग्निर्होतानोअध्वरइतितृच
माग्नेयंगायत्रमन्वाहपर्यग्निक्रियमाणेस्वयैवैनंतद्देवतयास्वेनच्छंदसासमर्धयतिवाजीसन्परिणीयतइतिवाजिनमिवह्येनं
संतंपरिणयंतिपरित्रिविष्ट्यध्वरंयात्यग्नीरथीरिवेत्येषहिरथीरिवाध्वरंपरियातिपरिवाजपतिःकविरित्येषहिवाजानांपतिर
तउपप्रेष्यहोतर्हव्यादेवेभ्यइत्याहाध्वर्युरजैदग्निरसनद्वाजमितिमैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेतदाहुर्यदध्वर्युर्होतारमुपप्रे
ष्यत्यथकस्मान्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतइतिमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइषितावाग्वदतियांह्य
न्यमनावाचंवदत्यसुर्यावैसावागदेवजुष्टातद्यन्मैत्रावरुणउपप्रैषंप्रतिपद्यतेमनसैवतद्वाचमीरयतितन्मनसेरितयावाचा
देवेभ्योहव्यंसंपादयति ॥५॥ दैव्याःशमितारआरभध्वमुतमनुष्याइत्याहयेचैवदेवानांशमितारोयेचमनुष्याणांतानेव
तत्संशास्त्युपनयतमेध्यादुरआशासानामेधपतिभ्यांमेधमितिपशुर्वैमेधोयजमानोमेधपतिर्यजमानमेवतत्स्वेनमेधेनस ॥१६॥
मर्धयत्यथोखल्वाहुर्यस्यैवावकस्यैचदेवतायैपशुरालभ्यतेसैवमेधपतिरितिसयद्येकदेवत्यःपशुःस्यान्मेधपतयइतिब्रूयाद्य

दिद्विदेवत्योमेधपतिभ्यामितियदिबहुदेवत्योमेधपतिभ्यइत्येतदेवस्थितंप्रास्मा अग्निंभरतेतिपशुर्वैनीयमानःसमृत्युंप्राप
श्यत्सदेवान्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नेहिस्वर्गंवैत्वालोकंगमयिष्यामइतिसतथेत्यब्रवीत्तस्यवैमेयुष्माकमेकःपुरस्तादै
त्वितितथेतितस्याग्निःपुरस्तादैत्सोग्निमनुप्राच्यवततस्मादाहुराग्नेयोवावसर्वःपशुरग्निंहिसोनुप्राच्यवततेतितस्माद्धस्याग्निं
पुरस्ताद्धरंतिस्तृणीतबर्हिरित्योषध्यात्मावैपशुःपशुमेवतत्सर्वात्मानंकरोत्यन्वेनंमातामन्यतामनुपितानुभ्रातासगर्भ्यो
नुसखासयूथ्यइतिजनित्रैरेवैनंतत्समनुमतमालभंतउदीचीनाँअस्यपदोनिधत्तात्सूर्यंचक्षुर्गमयताद्वातंप्राणमन्ववसृजता
दंतरिक्षमसुंदिशःश्रोत्रंपृथिवींशरीरमित्येष्वेवैनंतल्लोकेष्वादधात्येकधास्यत्वचमाच्छ्यतात्पुरानाभ्याअपिशसोवपामु
त्खिदतादंतरेवोष्माणंवारयध्वादितिपशुष्वेवतत्प्राणान्दधातिश्येनमस्यवक्षःकृणुतात्प्रशसाबाहूशलादोषणीकश्यपेवां
साच्छिद्रेश्रोणीकवषोरूस्नेकपर्णाष्ठीवंताषड्विंशतिरस्यवंक्रयस्ताअनुष्ठ्योच्यावयताद्गात्रंगात्रमस्यानूनंकृणुतादित्यंगान्ये
वास्यतद्गात्राणिप्रीणात्यूवध्यगोहंपार्थिवंखनतादित्याहौषधंवाऊवध्यमियंवाऽओषधीनांप्रतिष्ठातदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठा
यामंततःप्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ अस्नारक्षःसंसृजतादित्याहतुषैर्वैफलीकरणैर्देवाहविर्यज्ञेभ्योरक्षांसिनिरभजन्नस्नामहाय
ज्ञात्सयदस्नारक्षःसंसृजतादित्याहरक्षांस्येवतत्स्वेनभागधेयेनयज्ञान्निरवदयतेतदाहुर्नयज्ञेरक्षसांकीर्तयेत्कानिरक्षांस्यृते
रक्षावैयज्ञइतितदुवाआहुःकीर्तयेदेवयोवैभागिनंभागान्नुदतेचयतेवैनंसयदिवैनंनचयतेऽथपुत्रमथपौत्रंचयतेत्वेवैनमि

तिंसयदिकीर्तयेदुपांशुकीर्तयेत्तिरइववाएतद्वाचोयदुपांशुतिरइवैतद्यद्रक्षांस्यथयदुच्चैःकीर्तयेदीश्वरोहास्यवाचोरक्षो
भाषोजनितोर्योयंराक्षसींवाचंवदतिसयांवैदृप्तोवदतियामुन्मत्तःसावैराक्षसीवाङ्नात्मनादृप्यतिनास्यप्रजायांदृप्तआ
जायतेयएवंवेदवनिष्ठुमस्यमाराविष्टोरूकंमन्यमानानेद्वस्तोकेतनयेरवितारवच्छमितारइतियेचैवदेवानांशमितारोयेच
मनुष्याणांतेभ्यएवैनंतत्परिददात्यध्रिगोशमीध्वंसुशमिशमीध्वंशमीध्वमध्रिगा ३ उइतित्रिर्ब्रूयादपापेतिचाध्रिगुर्वै
देवानांशमितापापोनिग्रभीताशमितृभ्यश्चैवैनंतन्निग्रभीतृभ्यश्चसंप्रयच्छतिशमितारोयदत्रसुकृतंकृणवथास्मासुतद्यद्दु
ष्कृतमन्यत्रतदित्याहाग्निर्वैदेवानांहोतासीत्सएनंवाचाव्यशाद्वाचावाएनंहोताविशास्तितद्यदर्वाग्यत्परःकृंतंतियदुल्बणं
यद्विथुरंक्रियतेशमितृभ्यश्चैवैनत्तन्निग्रभीतृभ्यश्चसमनुदिशतिस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियए
वंवेद ॥ ७ ॥ पुरुषंवैदेवाःपशुमालभंततस्मादालब्धान्मेधउदक्रामत्सोश्वंप्राविशत्तस्मादश्वोमेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमे
धमत्यार्जंतसकिंपुरुषोभवत्तेश्वमालभंतसोश्वादालब्धादुदक्रामत्सगांप्राविशत्तस्माद्गौर्मेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्या
र्जंतसगौरमृगोभवत्तेगामालभंतसगोरालब्धादुदक्रामत्सोविंप्राविशत्तस्मादविर्मेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसग
वयोभवत्तेऽविमालभंतसोऽवेरालब्धादुदक्रामत्सोजंप्राविशत्तस्मादजोमेध्योभवदथैनमुत्क्रांतमेधमत्यार्जंतसउष्ट्रोभव ॥१७॥
त्सोजेज्योक्तमामिवारमततस्मादेषएतेषांपशूनांप्रयुक्ततमोयदजस्तेऽजमालभंतसोजादालब्धादुदक्रामत्सइमांप्राविशत्त

स्मादियंमेध्याभवदथै[illegible]त्क्रांतमेधमत्यार्जंतसशरभोभवत्तएतउत्क्रांतमेधाअमेध्याःपशवस्तस्मादेतेषांनाश्नीयात्तमस्याम
न्वगच्छंन्त्सोनुगतोव्रीहिरभवत्तद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेननःपशुनेष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिसमेधेन
हास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद ॥ ८ ॥ सवाएषपशुरेवालभ्यतेयत्पुरोळाशस्तस्ययानिकिंशा
रूणितानिरोमाणियेतुषाःसात्वग्येफलीकरणास्तदसृग्यत्पिष्टंकिक्कसास्तन्मांसंयत्किंचित्कंसारंतदस्थिसर्वेषांवाएषपशूनां
मेधेनयजतेयःपुरोळाशेनयजतेतस्मादाहुःपुरोळाशसत्रंलोक्यमितियुवमेतानिदिविरोचनान्यग्निश्चसोमसक्रतूअधत्तं॥ यु
वंसिंधूँरभिश[illegible]दग्नीषो[illegible]मावमुंचतंगृभीतानितिवपायैयजतिसर्वाभिर्वाएषदेवताभिरालब्धोभवतियोदीक्षितोभव
तितस्मादाहुर्नदीक्षितस्याश्नीयादितिसयदग्नीषोमावमुंचतंगृभीत[illegible]वपायैयजतिसर्वाभ्यएवतद्देवताभ्योयजमानंप्रमुं
चतितस्मादाहुरशितव्यंवपायांहुतायांयजमानोहिसतर्हिभवतीत्यान्यंदिवोमातरिश्वाजभारेतिपुरोळाशस्ययजत्यमथ्नाद
न्यंपरिश्येनोअद्रेरितीतइवचह्येषइतइवचमेधःसमाहृतोभवतिस्वदस्वहव्यासमिषोदिदीहीतिपुरोळाशःस्विष्टकृतोयज
तिहविरेवास्माएतत्स्वदयतीषमूर्जमात्मन्धत्तइळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधाति ॥९॥
मनोतायैहविषोवदीयमानस्यानुब्रूहीत्याहाध्वर्युस्त्वंह्यग्नेप्रथमोमनोतेतिसूक्तमन्वाहतदाहुर्यदन्यदेवत्यउतपशुर्भवत्यथ
कस्मादाग्नेयीरेवमनोतायैहविषोऽवदीयमानस्यान्वाहेतितिस्रोवैदेवानांमनोतास्तासुहितेषांमनांस्योतानिवाग्वैदेवानांम

ब्रा. नोतातस्यांहितेषांमनांस्योतानिगौर्वैदेवानांमनोतातस्यांहितेषांमनांस्योतान्यग्निर्वैदेवानांमनोतातस्मिन्हितेषांमनांस्यो द्वि. पं.
॥ ५ ॥ तान्यग्निःसर्वामनोताअग्नौमनोताःसंगच्छंतेतस्मादाग्नेयीरेवमनोतायैहविषोवदीयमानस्यान्वाहाग्नीषोमाहविषःप्रस्थित
स्येतिहविषोयजतिहविषइतिरूपसमृद्धाप्रस्थितस्येतिरूपसमृद्धासर्वाभिर्हास्यसमृद्धिभिःसमृद्धंहव्यंदेवानप्येतियऽएवं अ. २
वेदवनस्पतिंयजतिप्राणोवैवनस्पतिर्जीवंहास्यहव्यंदेवानप्येतियत्रैवंविद्वान्वनस्पतिंयजतिस्विष्टकृतंयजतिप्रतिष्ठावै
स्विष्टकृत्प्रतिष्ठायामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयतीळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधातिदधा
ति ॥ १० ॥ इतिद्वितीयपंचिकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥
देवावैयज्ञमतन्वततांस्तन्वानानसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतितानाप्रीतेपशौपुरइवपर्यग्नेर्यूपंप्रतिपुरस्ता
दुपायंस्तेदेवाःप्रतिबुध्याग्निमयीःपुरस्त्रिपुरंपर्यास्यंतयज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैताएषामिमाअग्निमय्यःपुरोदीप्यमानाभ्राज
मानाअतिष्ठंस्ताअसुराअनपधृष्यैवापाद्रवंस्तेग्निनैवपुरस्तादसुररक्षांस्यपाघ्नताग्निनापश्चात्तथैवैतद्यजमानायत्पर्यग्निकुर्वं
त्यग्निमयीरेवतत्पुरस्त्रिपुरंपर्यस्यंतियज्ञस्यचात्मनश्चगुप्त्यैतस्मात्पर्यग्निकुर्वंतितस्मात्पर्यग्नयेन्वाहतंवाएतंपशुमाप्रीतंसंतंप
र्यग्निकृतमुदंचंनयंतितस्योल्मुकंपुरस्ताद्धरंतियजमानोवाएषनिदानेनयत्पशुरनेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गं ॥१८॥
लोकमेष्यतीतितेनज्योतिषायजमानःपुरोज्योतिःस्वर्गंलोकमेतितंयत्रनिहनिष्यंतोभवंतितदध्वर्युर्बर्हिरधस्तादुपास्यति

यदेवैनमद आप्रीतंसंतंपर्यग्निकृतंसंतंबहिर्वेदिनयंतिबर्हिषदमेवैनंतत्कुर्वंतितस्योवध्यगोहंखनंत्यौषधंवाऊवध्यमियंवाओष
धीनांप्रतिष्ठातदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायामंततःप्रतिष्ठापयंतितदाहुर्यदेषहविरेवयत्पशुरथास्यबह्वपैतिलोमानित्वगसृक्कुष्ठि
काःशफाविषाणेस्कंदतिपिशितंकेनास्यतदापूर्यतइतियदेवैतत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतितेनैवास्यतदापूर्यतेपशुभ्योवैमे
धाउदक्रामंस्तौव्रीहिश्चैवयवश्चभूतावजायेतांतद्यत्पशौपुरोळाशमनुनिर्वपंतिसमेधेननःपशुनेष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टम
सदितिसमेधेनहास्यपशुनेष्टंभवतिकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद ॥ ११ ॥ तस्यवपामुत्खिद्याहरंतितामध्वर्युःस्रु
वेणाभिघारयन्नाहस्तोकेभ्योनुब्रूहीतितद्यत्स्तोकाश्चोतंतिसर्वदेवत्यावैस्तोकानेन्मइमेनभिप्रीतादेवान्गच्छानितिजुषस्व
सप्रथस्तममित्यन्वाहवचोदेवप्सरस्तमं ॥ हव्याजुह्वानआसनीत्यग्नेरेवैनांस्तदास्येजुहोतीमंनोयज्ञममृतेषुधेहीतिसूक्तम
न्वाहेमाहव्याजातवेदोजुषस्वेतिहव्यजुष्टिमाशास्तेस्तोकानामग्नेमेदसोघृतस्येतिमेदसश्चहिघृतस्यचभवंतिहोतःप्राशान
प्रथमोनिषद्येत्यग्निर्वैदेवानांहोताग्नेप्राशानप्रथमोनिषद्येत्येवतदाहघृतवंतःपावकतेस्तोकाश्चोतंतिमेदसइतिमेदसश्चह्येव
हिघृतस्यचभवंतिस्वधर्मदेववीतयेश्रेष्ठंनोधेहिवार्यमित्याशिषमाशास्तेतुभ्यंस्तोकाघृतश्चुतोग्नेविप्रायसंत्येतिघृतश्चुतोहि
भवंत्यृषिःश्रेष्ठःसमिध्यसेयज्ञस्यप्राविताभवेतियज्ञसमृद्धिमाशास्तेतुभ्यंश्चोतंत्यध्रिगोशचीवःस्तोकासोअग्नेमेदसोघृतस्ये
तिमेदसश्चह्येवहिघृतस्यचभवंतिकविशस्तोबृहताभानुनागाहव्याजुषस्वमेधिरेतिहव्यजुष्टिमेवाशास्तओजिष्ठंतेमध्यतो

मेदउद्भृतंप्रतेवयंददामहे ॥ श्चोतंतितेवसोस्तोकाअधित्वचिंप्रतितान्देव शोविहींत्यभ्येवैनांस्तद्वषट्करो तिंयथासो मस्याग्नेवी
 हीतिंतद्यत्स्तोकाश्चोतंतिंसर्वदेवत्यावैस्तोकास्तस्मादियंस्तोकशोवृष्टिर्विभक्तोपाचरति॥ १ २॥ तदाहुःकास्वाहाकृतीनांपुरो
नुवाक्यांःकःप्रैषःकायाज्येतिंयाएवैताअन्वाहैताःपुरोनुवाक्यायःप्रैषःसप्रैषोयायाज्यासायाज्यांतदाहुःकादेवताःस्वाहा
कृतयइतिंविश्वेदेवाइतिब्रूयात्तस्मात्स्वाहाकृतंहविरदंतुदेवाइतियजंतीतिंदेवावैयज्ञेनश्रमेणतपसाहुतिभिःस्वर्गंलोकम
जयंस्तेषांवपायामेवहुतायांस्वर्गोलोकःप्राख्यायतंतेवपामेवहुत्वाऽनादृत्येतराणिकर्माण्यूर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायंस्ततोवैमनु
ष्याश्चऋषयश्चदेवानांयज्ञवास्त्वभ्यायंन्यज्ञस्यांकिंचिदेषिष्यामःप्रज्ञात्याइतिंतेभितःपरिचरंतऐत्पशुमेवनिरांत्रंशयानंते
विदुरियान्वावकिलपशुर्यावतीवपेतिंसएतावानेवपशुर्यावतीवपाथयदेनंतृतीयसवनेश्रपयित्वाजुह्वतिभूयसीभिर्नआहु
तिभिरिष्टमसत्केवलेननःपशुनेष्टमसदितिंभूयसीभिर्हास्याहुतिभिरिष्टंभवतिंकेवलेनहास्यपशुनेष्टंभवतियएवंवेद॥ १ ३॥
सावाएषामृताहुतिरेवयद्वपाहुतिंरमृताहुतिरग्न्याहुतिंरमृताहुतिराज्याहुतिंरमृताहुतिःसोमाहुतिंरेतावाअशरीराऽआ
हुतयोयावैकाश्चाशरीराआहुतयोऽमृतत्वमेवताभिर्यजमानोजयतिंसावाऽएषारेतएवयद्वपाप्रेववैरेतोलीयतेप्रेववपाली
यतेशुक्लंवैरेतःशुक्लावपाशरीरंवैरेतोशरीरावपायद्वैलोहितंयन्मांसंतच्छरीरंतस्माद्ब्रूयाद्यावदलोहितंतावत्परिवासयेतिंसा ॥१९॥
पंचावत्ताभवतिंयद्यपिचतुरवत्तीयजमानःस्यादथपंचावत्तैववपाज्यस्योपस्तृणातिंहिरण्यशल्कोवपाहिरण्यशल्कआज्य

स्योपरिष्टादभिघारयतितिदाहुर्यद्धिरण्यंनविद्येतकथंस्यादितिद्विराज्यस्योपस्तीर्यवपामवदायद्विरुपरिष्टादभिघारयत्य
मृतंवाआज्यममृतंहिरण्यंतत्रसकामउपाप्तोयआज्येतत्रसकामउपाप्तोयोहिरण्येतत्पंचसंपद्यंतेपांक्तोयंपुरुषःपंचधाविहि
तोलोमानित्वङ्मांसमस्थिमज्जासयावानेवपुरुषस्तावंतंयजमानंसंस्कृत्याग्नौदेवताभ्योजुहोत्यग्निर्वैदेवयोनिःसोग्नेर्देवयो
न्याआहुतिभ्यःसंभूयहिरण्यशरीरऊर्ध्वःस्वर्गंलोकमेति ॥ १४ ॥ देवेभ्यःप्रातर्यावभ्योहोतरनुब्रूहीत्याहाध्वर्युरेतेवा
वदेवाःप्रातर्यावाणोयदग्निरुषाअश्विनौतएतेसप्तभिःसप्तभिश्छंदोभिरागच्छंत्यास्यदेवाःप्रातर्यावाणोहवंगच्छंतियएवं
वेदप्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यत्युभयेदेवासुरायज्ञमुपावसन्नस्मभ्यमनुवक्ष्यत्यस्मभ्यमितिसवैदेवेभ्यए
वान्वब्रवीत्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदप्रातर्वैसतंदेवेभ्योन्वब्रवी
द्यत्प्रातरन्वब्रवीत्तत्प्रातरनुवाकस्यप्रातरनुवाकत्वंमहतिरात्र्याअनूच्यःसर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृहीत्यैयोवैभव
तियःश्रेष्ठतामश्नुतेतस्यवाचंप्रोदितामनुप्रवदंतितस्मान्महतिरात्र्याअनूच्यःपुरावाचःप्रवदितोरनूच्योयद्वाचिप्रोदिता
यामनुब्रूयादन्यस्यैवैनमुदितानुवादिनंकुर्यात्तस्मान्महतिरात्र्याअनूच्यःपुराशकुनिवादादनुब्रूयान्निर्ऋतेर्वाएतन्मुखंय
द्वयांसियच्छकुनयस्तद्यत्पुराशकुनिवादादनुब्रूयान्मायज्ञियांवाचंप्रोदितामनुप्रवदिष्मेतितस्मान्महतिरात्र्याअनूच्योऽ
थोखलुयदैवाध्वर्युरुपाकुर्यादथानुब्रूयाद्यदावाअध्वर्युरुपाकरोतिवाचैवोपाकरोतिवाचाहोतान्वाहवाग्घिब्रह्मतत्रसका

मउपाप्तोयोवाचिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिंप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिंसर्वादेवताआशंसंतंमामभिप्र
तिपत्स्यतिमामभीतिंसप्रजापतिरैक्षतंयद्येकांदेवतामादिष्टांमभिप्रतिपत्स्यामींतरामेकेनदेवताउपाप्ताभविष्यंतीतिंसए
तामृचमपश्यंदापोरेवतीरिंत्यापोवैसर्वादेवतारेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्यतंताःसर्वादेवताःप्रामो
दंतमामभिप्रत्यपादिमामभीतिंसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिंप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्यदेवताभिंःप्रातरनुवाकः
प्रतिपन्नोभवतियएवंवेदंतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रातर्यज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयांसंएवमितितानब्रवींदिंद्रो
माबिभीतंत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्तास्मींत्येतांवावतदृचमब्रवींद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयावज्रस्तेनयत्रिष्टुब्वज्रस्तेनय
द्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदंतदा
हुःसवैहोतास्याद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेंदित्येषावावत्रिरनूक्तासर्वाणिच्छंदांसिभवंत्येषाछंदसांप्रजातिः
॥ १६ ॥ शतमनूच्यमायुष्कामस्यंशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियंआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातिंत्रीणिचशतानिषष्टि
श्चानूच्यानियज्ञकामस्यंत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानिंतावान्त्संवत्सरंःसंवत्सरःप्रजापतिंःप्रजापतिर्यज्ञंउपैनं
यज्ञोनंमतिंयैस्यवविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहंसप्तचशतानिविंशतिश्चानूच्यानिंप्रजापशुकामस्यंसप्तचवैशतानिं ॥२०॥
विंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रांस्तावान्त्संवत्सरंःसंवत्सरःप्रजापतिंर्यंप्रजायमानंविश्वंरूपमिदमनुप्रजायतेंप्रजापतिमेवत

त्प्रजायमानंप्रजयापशुभिरनुप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाष्टौशतान्यनूच्यान्यब्राह्मणोक्तस्यंयोवादुरु
क्तोक्तःशमलगृहीतोयजेताष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्र्यावैदेवाःपाप्मानंशमलमपाघ्नतंगायत्र्यैवास्यतत्पाप्मानंशमलमपहत्य
पपाप्मानंहतेयएवंवेदसहस्रमनूच्यंस्वर्गकामस्यंसहस्राश्वीनेवाइतःस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्याअप
रिमितमनूच्यंमपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वाएतदुक्थंयत्प्रातरनुवाकस्तस्मिन्त्सर्वेकामाअवरुध्यंतेसयदपरिमितम
न्वाहसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेदतस्मादपरिमितमेवानूच्यं[illegible]च्छंदांस्यन्वाहसप्तवैदेव
लोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतियएवंवेदसप्तोषस्यानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैग्राम्याःपशवोऽवग्राम्यान्पशूत्रुंधेयएवंवेदसप्ता
श्विनानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तधावैवागवदत्तावद्धैवागवदत्सर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृहीत्यैतिस्रोदेवताअन्वाहत्रयो
वाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्यै ॥ १७ ॥ तदाहुःकथमनूच्यःप्रातरनुवाकइतियथाछंदसमनूच्यःप्रात
रनुवाकःप्रजापतेर्वाएतान्यंगानियच्छंदांस्येषउएवप्रजापतिर्योयजतेतद्यजमानायहितंपच्छोनूच्यःप्रातरनुवाकश्चतुष्पा
दावैपशवःपशूनामवरुध्याअर्धर्चशएवानूच्योयथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयज
मानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवानूच्यस्तदाहुर्यद्व्यूढःप्रातरनुवाकःकथमव्यूढोभवती

१ अत्रप्रातरनुवाकशब्दोनभाष्यकारेष्टः किंतुतत्रप्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्यसमाधत्तेइत्यवतरणंदृश्यते ।

मउपाप्तोयोवाचिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिसर्वादेवताआशंसंतमामभिप्र
तिपत्स्यतिमामभीतिसप्रजापतिरैक्षतयद्येकांदेवतामादिष्टामभिप्रतिपत्स्यामीतरामेकेनदेवताउपाप्ताभविष्यंतीतिसए
तामृचमपश्यदापोरेवतीरित्यापोवैसर्वादेवतारेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्यततताःसर्वादेवताःप्रामो
दंतमामभिप्रत्यपादिमामभीतिसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्यदेवताभिःप्रातरनुवाकः
प्रतिपन्नोभवतियएवंवेदतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रातर्यज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयांसएवमितितानब्रवीदिंद्रो
माबिभीतत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्तास्मीत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयावज्रस्तेनयत्रिष्टुब्वज्रस्तेनय
द्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदतदा
हुःसवैहोतास्याद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेदित्येषावावत्रिरनूक्तासर्वाणिच्छंदांसिभवत्येषाछंदसांप्रजातिः
॥ १६ ॥ शतमनूच्यमायुष्कामस्यशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातित्रीणिचशतानिषष्टि
श्चानूच्यानियज्ञकामस्यत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानितावान्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञउपैनं
यज्ञोनंमतियैस्यवविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहसप्तचशतानिविंशतिश्चानूच्यानिप्रजापशुकामस्यसप्तचवैशतानि ॥२०॥
विंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रास्तावान्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिर्यंप्रजायमानंविश्वंरूपमिदमनुप्रजायतेप्रजापतिमेवत

त्प्रजायमानंप्रजयापशुभि रनुप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाष्टौशतान्यनूच्यान्यब्राह्मणोक्तस्येयोवादुरु
क्तोक्तःशमलगृहीतोयजेताष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्र्यावैदेवाःपाप्मानंशमलमपाघ्नतंगायत्र्यैवास्यतत्पाप्मानंशमलमपहत्य
पपाप्मानंहतेयएवंवेदसहस्रमनूच्यंस्वर्गकामस्यंसहस्राश्वीनेवाइतःस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्याअप
रिमितमनूच्यमपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वाएतदुक्थंयत्प्रातरनुवाकस्तस्मिन्त्सर्वेकामा अवरुध्यंतेसयदपरिमितम
न्वाहसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेदतस्मादपरिमितमेवानूच्यंसप्ताग्नेयानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैदेव
लोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतियएवंवेदसप्तोषस्यानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैग्राम्याःपशवोऽवग्राम्यान्पशून्रुंधेयएवंवेदसप्ता
श्विनानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तधावैवागवदत्तावद्वैवागवदत्सर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृहीत्यैतिस्रोदेवताअन्वाहत्रयो
वाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्यै ॥ १७ ॥ तदाहुःकथमनूच्यःप्रातरनुवाकइतियथाछंदसमनूच्यःप्रात
रनुवाकःप्रजापतेर्वाएतान्यंगानियच्छंदांस्येषउएवप्रजापतिर्योयजतेतद्यजमानायहितंपच्छोनूच्यःप्रातरनुवाकंश्चतुष्पा
दावैपशवःपशूनामवरुध्याअर्धर्चशएवानूच्योयथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयज
मानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवानूच्यस्तदाहुर्यद्व्यूढःप्रातरनुवाकःकथमव्यूढोभवती

१ अत्रप्रातरनुवाकशब्दोनभाष्यकारेष्टः किंतुतत्रप्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्यसमाधत्तेइत्यवतरणंदृश्यते ।

तियदेवास्यबृहतीमध्यान्नैतीतिब्रूयात्तेनैत्याहुतिभागावाअन्यादेवताअन्याःस्तोमभागाश्छंदोभागास्तायाअग्नावाहुतयो
हूयंतेताभिराहुतिभागाःप्रीणात्यथयत्स्तुवंतिचशंसंतिचतेनस्तोमभागाश्छंदोभागाउभय्योहास्यैतादेवताःप्रीताअभीष्टा
भवंतियएवंवेदत्रयस्त्रिंशद्वैदेवाःसोमपास्त्रयस्त्रिंशदसोमपाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कार
श्चैतेदेवाःसोमपाएकादशप्रयाजाएकादशानुयाजाएकादशोपयाजाएतेसोमपाःपशुभाजनाःसोमेनसोमपान्प्रीणातिपशु
नासोमपानुभय्योहास्यैतादेवताःप्रीताअभीष्टाभवंतियएवंवेदाभूदुषारुशत्पशुरित्युत्तमयापरिदधातितदाहुर्यत्रीन्क्रतू
नन्वाहाग्नेयमुषस्यमाश्विनंकथमस्यैकयर्चापरिदधतःसर्वेत्रयःक्रतवःपरिहिताभवंतीत्यभूदुषारुशत्पशुरित्युषसोरूपमा
ग्निरधाय्यृत्वियइत्यग्नेरयोजिवांवृषण्वसूरथोदस्रावमर्त्योमाध्वीममश्रुतंहवमित्यश्विनोरेवमुहास्यैकयर्चापरिदधतःसर्वे
त्रयःक्रतवःपरिहिताभवंतिभवंति ॥ १८ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥

ऋषयोवैसरस्वत्यांसत्रमासततेकवषमैलूषंसोमादनयन्दास्याःपुत्रःकितवोब्राह्मणःकथंनोमध्येदीक्षिष्टेतितंबहिर्धन्वो
दवहन्नत्रैनंपिपासाहंतुसरस्वत्याउदकंमापादितिसबहिर्धन्वोदूढःपिपासयावित्तएतदपोनप्त्रीयमपश्यत्प्रदेवत्राब्रह्मणे
गातुरेत्वितितेनापांप्रियंधामोपागच्छत्तमापोनूदायंस्तंसरस्वतीसमंतंपर्यधावत्तस्माद्धाप्येतर्हिपरिसारकमित्याचक्षतेय ॥२१॥
देनंसरस्वतीसमंतंपरिससारतेवाऋषयोब्रुवन्विदुर्वाइमंदेवाउपेमंह्वयामहाइतितथेतितमुपाह्वयंततमुपहूयैतदपोनप्त्री

यमकुर्वतंप्रदेवत्राब्रह्मणेगातुरेत्वितितेनापांप्रियंधामोपागच्छंन्नुपदेवानामुपापांप्रियंधामगच्छंत्युपदेवानांजयतिपरमं
लोकंयएवंवेदयश्चैवंविद्वानेतदपोनप्त्रीयंकुरुतेतत्संततमनुब्रूयात्संततवर्षींहप्रजाभ्यःपर्जन्योभवतियत्रैवंविद्वानेतत्संत
तमन्वाहयदवग्राहमनुब्रूयाज्जीमूतवर्षींहप्रजाभ्यःपर्जन्यःस्यात्तस्मात्तत्संततमेवादूर्ध्वं तस्यात्रिःप्रथमांसंततमन्वाहतेनै
वतत्सर्वंसंततमनूक्तंभवति ॥ १९ ॥ ताएतानत्रानंतरायमन्वाहहिनोतानोऽअध्वरंदेवयज्येतिदशमीमावर्वृततीरधनु
द्धिधाराइत्यावृत्तास्वेकधनासुप्रतियदापोअदृश्रमायतीरितिप्रतिदृश्यमानास्वाधेनवःपयसातूर्ण्यर्थाइत्युपायतीषुसम
न्यायंत्युपयंत्यन्याइतिसमायतीष्वापोवाअस्पर्धंतवयंपूर्वंयज्ञंवक्ष्यामोवयमितियाश्चेमाःपूर्वेद्युर्वसतीवर्योगृह्यंतेयाश्चप्रा
तरेकधनास्ताभृगुरपश्यदापोवैस्पर्धंतइतिताएतयर्चासमज्ञपयत्समन्यायंत्युपयंत्यन्याइतिताःसमजानतसंजानानाहा
स्यापोयज्ञंवहंतियएवंवेदापोनदेवीरुपयंतिहोत्रियमितिहोतृचमसेसमवनीयमानास्वन्वाहवसतीवरीष्वेकधनासुचावे
रपोध्वर्या३उइतिहोताध्वर्युपृच्छत्यापोवैयज्ञोविदोयज्ञा३म् इत्येवतदाहोतेमनन्नमुरित्यध्वर्युःप्रत्याहोतेमाःपश्येत्येवत
दाहतास्वध्वर्योइंद्रायसोमंसोतामधुमंतं[1] ॥ वृष्टिवनिंतीव्रांतंबहुरमध्यंवसुमतेरुद्रवतआदित्यवतऋभुमतेविभुमतेवाज
वतेबृहस्पतिवतेविश्वदेव्यावते ॥ यस्येंद्रःपीत्वावृत्राणिजंघनत्प्रसजन्यानितारिषो३मितिप्रत्युत्तिष्ठतिप्रत्युत्थेयावा

---

१ भाष्येत्रनावसानंकृतं ।

आपः प्रतिवै श्रेयांसमायंतमुत्तिष्ठंतितस्मात्प्रत्युत्थेया अनुपर्यावृत्या अनुवै श्रेयांसंपर्यावर्ततेतस्मादनुपर्यावृत्या अनुब्रुवतै
वानुप्रपत्तव्यमीश्वरोहयद्यप्यन्योयजेताथहोतारंयशोर्तोस्तस्मादनुब्रुवतैवानुप्रपत्तव्यमंबयोयंत्यध्वभिरित्येतामनुब्रुवन्न
नुप्रपद्येतजामयोअध्वरीयतां ॥ पृंचतीर्मधुनापयइतियोमधव्योयशोर्तोबुभूषेदमूर्याउपसूर्येयाभिर्वासूर्यःसहेतितेज
स्कामोब्रह्मवर्चसकामोपोदेवीरुपह्वयेयत्रगावःपिबंतिनइतिपशुकामस्ताएताःसर्वाएवानुब्रुवन्ननुप्रपद्येतैतेषांकामानाम
वरुध्यएतान्कामानवरुंधेयएवंवेदेमाअग्मन्रेवतीर्जीवधन्याइतिसाद्यमानास्वन्वाहवसतीवरीष्वेकधनासुचाग्मन्नापउ
शतीर्बर्हिरेदमितिसन्नासुसएतयापरिदधाति ॥ २० ॥ शिरोवाएतद्यज्ञस्ययत्प्रातरनुवाकःप्राणापानाऽउपांश्वंतर्यामौ
वज्रएववाङ्गहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतयदहुतयोरुपांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतवाचावज्रेणयजमा
नस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयाद्वाचावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नाहुतयोरु
पांश्वंतर्यामयोर्होतावाचंविसृजेतप्राणंयच्छस्वाहात्वासुहवसूर्यायेत्युपांशुमनुमंत्रयेततमभिप्राणेत्प्राणप्राणंमेयच्छेत्यपा
नंयच्छस्वाहात्वासुहवसूर्यायेत्यंतर्याममनुमंत्रयेततमभ्यपानेदपानापानंमेयच्छेतिव्यानायत्वेत्युपांशुसवनंग्रावाणमभि
मृश्यवाचंविसृजतआत्मावाउपांशुसवनआत्मन्येवतद्धोताप्राणान्प्रतिधायवाचंविसृजतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरे

१ 'यशोर्तोर्बुभूषेत्' इतिभाष्यपाठः । यशोर्तोःसोमयागनिमित्तांकीर्तिंप्राप्तुंसमर्थइतितत्रार्थः ।

तियएवंवेद ॥ २१ ॥ तदाहुःसर्पे३त् ॥ नसर्पे३त् इति ॥ सर्पेदितिहैकआहुरुभयेषांवाएषदेवमनुष्याणांभक्षोयद्बहि
ष्पवमानस्तस्मादेनमभिसंगच्छंतइतिवदंतस्तत्तन्नादृत्यंयत्सर्पेद्द्दचमेवतत्साम्नोनुवर्मानंकुर्याद्यएनंतत्रब्रूयादनुवर्त्मान्वा
अयंहोतासामगस्याभूदुद्गातारीयशोधादच्योष्टायतनाच्चोष्यतआयतनादितिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैवासीनोनुमंत्रयेत
योदेवानामिहसोमपीथोयज्ञेबर्हिषिवेद्यां ३ ॥ तस्यापिभक्षयामसीत्येवमुहास्यात्मासोमपीथादनंतरितोभवत्यथोब्रूया
न्मुखमसिमुखंभूयासमितिमुखंवाएतद्यज्ञस्ययद्बहिष्पवमानोमुखंस्वेषुभवतिश्रेष्ठःस्वानांभवतियएवंवेदासुरीवैदीर्घजि
ह्वीदेवानांप्रातःसवनमवालेट्तद्व्यमाद्यत्तेदेवाःप्राजिज्ञासंततेमित्रावरुणावब्रुवन्युवमिदंनिष्कुरुतमितितौतथेत्यब्रूतांतौ
वैवोवरंवृणावहाइतिवृणाथामितितावेतमेववरमवृणातांप्रातःसवनेपयस्यांसैनयोरेषाच्युतावरवृताह्येनयोस्तद्यदस्यैवि
मत्तमिवतदस्यैसमृद्धंविमत्तमिवहितौतयानिरकुरुतां ॥ २२ ॥ देवानांवैसवनानिनाध्रियंततएतान्पुरोळाशानपश्यं
स्ताननुसवनंनिरवपन्त्सवनानांधृत्यैततोवैतानितेषामध्रियंततद्यदनुसवनंपुरोळाशानिरुप्यंतेसवनानामेवधृत्यैतथाहि
तानितेषामध्रियंतपुरोवाएतान्देवाअक्रतयत्पुरोळाशास्तत्पुरोळाशानांपुरोळाशत्वंतदाहुरनुसवनंपुरोळाशान्निर्वपेदष्टा
कपालंप्रातःसवनएकादशकपालंमाध्यंदिनेसवनेद्वादशकपालंतृतीयसवनेतथाहिसवनानांरूपंतथाछंदसामितितत्तन्ना
दृत्यमैंद्रावाएतेसर्वेनिरुप्यंतेयदनुसवनंपुरोळाशास्तस्मात्तानेकादशकपालानेवनिर्वपेत्तदाहुर्यतोघृतेनानक्तंस्यात्ततःपु

रोळाशस्यप्राश्नीयात्सोमपीथस्यगुप्त्यैघृतेनहिवज्रेणेंद्रोवृत्रमहन्नितितत्तन्नाद्दत्यैंहविर्वाएतद्यदुत्पूतंसोमपीथोवाएषयदु
त्पूतंतस्मात्तस्ययतएवकुतश्चप्राश्नीयात्सर्वतोवाएताःस्वधायजमानमुपक्षरंतियदेतानिहवींष्याज्यंधानाःकरंभःपरिवापः
पुरोळाशःपयस्येतिसर्वतएवैनंस्वधाउपक्षरंतियएवंवेद ॥ २३ ॥ योवैयज्ञंहविष्पंक्तिंवेदहविष्पंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिधा
नाःकरंभःपरिवापःपुरोळाशःपयस्येत्येषवैयज्ञोहविष्पंक्तिर्हविष्पंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञमक्षरपंक्तिंवेदाक्ष
रपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिसुमत्पद्वग्दइत्येषवैयज्ञोक्षरपंक्तिरक्षरपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंनराशंसपंक्तिंवेदन
राशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिद्विनाराशंसंप्रातःसवनंद्विनाराशंसंमाध्यंदिनंसवनंसकृन्नाराशंसंतृतीयसवनमेषवैयज्ञोन
राशंसपंक्तिर्नराशंसपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदयोवैयज्ञंसवनपंक्तिंवेदसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतिपशुरुपवसथेत्रीणि
सवनानिपशुरनूबंध्यइत्येषवैयज्ञःसवनपंक्तिःसवनपंक्तिनायज्ञेनराध्नोतियएवंवेदहरिवाँइंद्रोधानाअत्तुपूषण्वान्करंभंस
रस्वतीवान्भारतीवान्परिवापइंद्रस्यापूपइतिहविष्पंक्त्यायजत्यृक्सामेवाइंद्रस्यहरीपशवःपूषान्नंकरंभःसरस्वतीवान्भा
रतीवानितिवागेवसरस्वतीप्राणोभरतःपरिवापइंद्रस्यापूपइत्यन्नमेवपरिवापइंद्रियमपूपएतासामेवतद्देवतानांयजमानं
सायुज्यंसरूपतांसलोकतांगमयतिगच्छतिश्रेयसःसायुज्यंगच्छतिश्रेष्ठतांयएवंवेदहविरग्नेवीहीत्यनुसवनंपुरोळाशःस्विष्ट ॥२३॥
कृतोयजत्यवत्सारोवाएतेनाग्नेःप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपाग्नेःप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेद

यश्चैवंविद्वानेतयाहविष्पंक्त्यायजतेयजतीतिचयजतीतिच ॥ २४ ॥ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥

देवावैसोमस्यराज्ञोग्रपेयेनसमपादयन्नहंप्रथमःपिबेयमहंप्रथमःपिबेयमित्येवाकामयंतंतेसंपादयंतोब्रुवन्हंताजिमयामसयोनउज्जेष्यतिसप्रथमःसो मस्यपास्यतीतितथेतितआजिमयुस्तेषामाजिंयतामभिसृष्टानांवायुर्मुखंप्रथमःप्रत्यपद्यतार्थेंद्रोथमित्रावरुणावथाश्विनौसोवेदिंद्रोवायुमुद्वैजयतीतितमनुपरापतत्सहनावथोज्जयावेतिसनेत्यब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीतितृतीयंमेथोज्जयावेतिनेतिहैवाब्रवीदहमेवोज्जेष्यामीतितुरीयंमेथोज्जयावेतितथेतितंतुरीयेत्यार्जतत्तुरीयभागिंद्रोभवत्त्रिभाग्वायुस्तौसहैवेंद्रवायूउदजयतांसहमित्रावरुणौसहाश्विनौतएषामेतेयथोज्जितंभक्षाइंद्रवाय्वोःप्रथमोथमित्रावरुणयोरथाश्विनोःसएषइंद्रतुरीयोग्रहोगृह्यतेयदैंद्रवायवस्तदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचनियुत्वाँइंद्रसारथिरितितस्माद्धाप्येतर्हिभरताःसत्वनांवित्तिंप्रयंतितुरीयेहैवसंग्रहीतारोवदंतेमुनैवानूकाशेनयददइंद्रःसारथिरिवभूत्वोदजयत्
॥ २५ ॥ तेवाएतेप्राणाएवयद्द्विदेवत्यावाक्चप्राणश्चैंद्रवायवश्चक्षुश्चमनश्चमैत्रावरुणःश्रोत्रंचात्माचाश्विनस्तस्यहैतस्यैंद्रवायवस्याप्येकेनुष्टुभौपुरोनुवाक्येकुर्वंतिगायत्र्यौयाज्येवाक्चवाएषप्राणश्चग्रहोयदैंद्रवायवस्तदपिच्छंदोभ्यांयथायथंक्लृप्स्येतेइतितत्तन्नादृत्यंव्यृद्धंवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रपुरोनुवाक्याज्यायसीयाज्यायैयत्रवैयाज्याज्यायसीतत्समृद्धमथोयत्र

---

१ 'यथायथंकल्प्स्येते' इतिभाष्यपाठः ।

ऐ. ब्रा. समेयस्यौतत्कामायतथाकुर्यात्प्राणस्यचवाचश्चात्रैवतदुपार्श्वंवायव्यापूर्वापुरोनुवाक्यैंद्रवायव्युत्तरैवंयाज्ययोःसायावा द्वि. पं.
॥११॥ यव्यातयाप्राणंकल्पयतिवायुर्हिप्राणोथयैंद्रवायवीतस्यैयदैंद्रंपदंतेनवाचंकल्पयतिवाग्घ्यैंद्र्युपोतंकाममाप्नोतियःप्राणे अ. ४
चवाचिचर्नयज्ञेविषमंकरोति ॥ २६ ॥ प्राणावैद्विदेवत्याएकपात्रागृह्यंतेतस्मात्प्राणाएकनामानोद्विपात्राहूयंतेतस्मा
त्प्राणाद्वंद्वंयेनैवाध्वर्युर्यजुषाप्रयच्छतितेनहोताप्रतिगृह्णात्येषवसुःपुरूवसुरिहवसुःपुरूवसुर्मयिवसुःपुरूवसुर्वाक्पावा
चंमेपाहीत्यैंद्रवायवंभक्षयत्युपहूतावाक्सहप्राणेनोपमांवाक्सहप्राणेनह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्त
पोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेवत
दुपह्वयतएषवसुर्विदद्वसुरिहवसुर्विदद्वसुर्मयिवसुर्विदद्वसुश्चक्षुष्पाश्चक्षुर्मेपाहीतिमैत्रावरुणंभक्षयत्युपहूतंचक्षुःसहमन
सोपमांचक्षुःसहमनसाह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्त
न्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजास्तानेवतदुपह्वयतएषवसुःसंयद्वसुरिहवसुःसंयद्वसुर्मयि
वसुःसंयद्वसुःश्रोत्रपाःश्रोत्रंमेपाहीत्याश्विनंभक्षयत्युपहूतंश्रोत्रंसहात्मनोपमांश्रोत्रंसहात्मनाह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्या
सस्तनूपावानस्तन्वस्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिप्राणावाऋषयोदैव्यासस्तनूपावान ॥२४॥
स्तन्वस्तपोजास्तानेवतदुपह्वयतेपुरस्तात्प्रत्यंचमैंद्रवायवंभक्षयतितस्मात्पुरस्तात्प्राणापानौपुरस्तात्प्रत्यंचंमैत्रावरुणंभक्षय

तिंतस्मात्पुरस्ताच्चक्षुषीसर्वतःपरिहारमाश्विनंभक्षयतितस्मान्मनुष्याश्चपशवश्चसर्वतोवाचंवदंतींशृण्वंति ॥ २७ ॥ प्रा
णावैद्विदेवत्याअनवानंद्विदेवत्यान्यजेत्प्राणानांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावैद्विदेवत्यानद्विदेवत्यानामनुवषट्
कुर्याद्यद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितान्प्राणान्त्संस्थापयेत्संस्थावाऽएषायदनुवषट्कारोयएनंतत्रब्रूयादसंस्थिता
न्प्राणान्त्समतिष्ठिपत्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नद्विदेवत्यानामनुवषट्कुर्यात्तदाहुर्द्विरागूर्यमैत्रावरुणोद्विः
प्रेष्यतिसकृदागूर्यहोताद्विर्वषट्करोतिकाहोतुर[illegible]णावैद्विदेवत्य।ऽआगूर्वज्रस्तद्यदत्रहोतांतरेणागुरेतागुरावज्रे
णयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयादागुरावज्रेणयजमानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मा
त्तत्रहोतांतरेणनागुरेताथोमनोवैयज्ञस्यमैत्रावरुणोवाग्यज्ञस्यहोतामनसावाइ[illegible]दतियांह्यन्यमनावाचंवदत्य
सुर्यावैसावागदेवजुष्टातद्यदेवात्रमैत्रावरुणोद्विरागुरतेसैवहोतुरागूः ॥ २८ ॥ प्राणावाऋतुयाजास्तद्यदृतुयाजैश्चरं
तिप्राणानेवतद्यजमानेदधतिषळृतुनेतियजंतिप्राणमेवतद्यजमानेदधतिचत्वारऋतुभिरितियजंत्यपानमेवतद्यजमानेद
धतिद्विर्ऋतुनेत्युपरिष्टाद्व्यानमेवतद्यजमानेदधतिसवाअयंप्राणस्त्रेधाविहितःप्राणोपानोव्यानइतितद्यदृतुनऋतुभिर्ऋतु
नेतियजंतिप्राणानांसंतत्यैप्राणानामव्यवच्छेदायप्राणावाऋतुयाजानर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितावाऋतवएकैक
एवंयदृतुयाजानामनुवषट्कुर्यादसंस्थितानृतून्त्संस्थापयेत्संस्थावा[illegible]षायदनुवषट्कारोयएनंतत्रब्रूयादसंस्थितानृतून्त्स

मतिष्ठिर्यद्दुष्षमंभविष्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नर्तुयाजानामनुवषट्कुर्यात् ॥ २९ ॥ प्राणावैद्विदेवत्याःपशवइळा
द्विदेवत्यान्भक्षयित्वैळामुपह्वयतेपशवोवाइळापशूनेवतदुपह्वयतेपशून्यजमानेदधातितदाहुरवांतरेळांपूर्वांप्राश्नीया ३
त् ॥ होतृचमसंभक्षये ३ त्इति ॥ अवांतरेळामेवपूर्वांप्राश्नीयादथहोतृचमसंभक्षयेद्यद्द्वावद्विदेवत्यान्पूर्वान्भक्षयति
तेनास्यसोमपीथःपूर्वोभक्षितोभवतितस्मादवांतरेळामेवपूर्वांप्राश्नीयादथहोतृचमसंभक्षयेत्तदुभयतोन्नाद्यंपरिगृह्णाति
सोमपीथाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृहीत्यैप्राणावैद्विदेवत्याआत्माहोतृचमसोद्विदेवत्यानांसंस्रवान्होतृचमसेसमवनयत्यात्म
न्येवतद्धोताप्राणान्त्समवनयतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियएवंवेद ॥ ३० ॥ देवावैयदेवयज्ञेकुर्वंस्तदसुराअकुर्वं
स्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंततततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसमपश्यंस्तमेषामसुरानान्ववायंस्तूष्णींसारोवाएषयत्तूष्णींशंसो
देवावैयंयमेववज्रमसुरेभ्यउदयच्छंस्तंतमेषामसुराःप्रत्यबुध्यंतततोवैदेवाएतंतूष्णींशंसंवज्रमपश्यंस्तमेभ्यउदयच्छंस्तमे
षामसुरानप्रत्यबुध्यंततमेभ्यःप्राहरंस्तेनैनानप्रतिबुद्धेनाघ्नंस्ततोवैदेवाअभवन्पराऽसुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्मा
भ्रातृव्योभवतियएवंवेदतेवैदेवाविजितिनोमन्यमानायज्ञमतन्वततमेषामसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइति
तान्त्समंतमेवोदारान्परियत्तानुदपश्यंस्तेब्रुवन्त्संस्थापयामेमंयज्ञंयज्ञंनोसुरामावधिषुरितितथेतितंतूष्णींशंसेसंस्थापयं
न्भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरित्याज्यप्रउगेसंस्थापयन्निंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रइतिनिष्केवल्यमरुत्वतीयेसंस्थापयन्त्सू

र्यो ज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यइतिवैश्वदेवाग्निमारुतेसंस्थापयंस्तमेवंतूष्णींशंसेसंस्थापयंस्तमेवंतूष्णींशंसेसंस्थाप्यंतेनारिष्टेनो
दृचमाश्रुव[illegible]।वयज्ञःसंतिष्ठतेयदाहोतातूष्णींशंसंशंसतिसयएनंशस्तेतूष्णींशंसउपवावदेदनुवाव्याहरेत्तंब्रूयादे
षएवैतामार्तिमारिष्यतिप्रातर्वाववयमद्येमंशस्तेतूष्णींशंसेसंस्थापयामस्तंयथागृहानितंकर्मणानुसमियादेवमेवैनमिदम
नुसमिमऽइतिसहवावतामार्तिमृच्छतियएवंविद्वान्त्संशस्तेतूष्णींशंसउपवावदत्यनुवाव्याहरतितस्मादेवंविद्वान्त्संशस्ते
तूष्णींशंसेनोपवदेन्नानुव्याहरेत् ॥ ३१ ॥ चक्षूंषिवाएतानिसवनानांयत्तूष्णींशंसोभूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरितिप्रातः
सवनस्यचक्षुषीइंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रइतिमाध्यं[illegible]स्यचक्षुषीसूर्योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यइतितृतीयसवन
स्यचक्षुषीचक्षुष्मद्भिःसवनैराप्नोतिचक्षुष्मद्भिःसवनैःस्वर्गंलोकमेतियएवंवेदचक्षुर्वाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसएकासती
व्याहृतिर्द्वेधोच्यतेतस्मादेकंसच्चक्षुर्द्वेधामूलंवाएतद्यज्ञस्ययत्तूष्णींशंसोयंकामयेतानायतनवान्त्स्यादितिनास्ययज्ञेतूष्णीं
शंसंशंसेदुन्मूलमेवतद्यज्ञंपराभवंतमनुपराभवतितदुवाआहुःशंसेदेवापिवैतदृत्विजेहितंयद्धोतातूष्णींशंसंनशंसत्यृत्वि
जिहिसर्वोयज्ञःप्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानस्तस्माच्छंस्तव्यःशंस्तव्यः ॥ ३२ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ ॥

ब्रह्मवाआहावःक्षत्रंनिविद्विट्सूक्तमाह्वयतेथनिविदंदधातिब्रह्मण्येवतत्क्षत्रमनुनियुनक्तिनिविदंशस्त्वासूक्तंशंसतिक्ष
त्रंवैनिविद्विट्सूक्तंक्षत्रएव[illegible]द्विशमनुनियुनक्तियंकामयेतक्षत्रेणैनंव्यर्धयानीतिमध्यएतस्यैनिविदःसूक्तंशंसेत्क्षत्रंवैनिवि

द्विटूसूक्तंक्षत्रेणैवैनंतद्व्यर्धयतियंकामयेतविशैनंव्यर्धयानीतिमध्यएतस्यसूक्तस्यनिविदंशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंविशैवैनं
तद्व्यर्धयतियमुकामयेतसर्वमेवास्यंयथापूर्वमृजुक्लृप्तंस्यादित्याह्वयेताथनिविदंदध्यादथसूक्तंशंसेत्सोऽसर्वस्यक्लृप्तिःप्रजाप
तिर्वाइदमेकएवाग्रआसंसोकामयतप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिसतपोतप्यतसवाचमयच्छत्ससंवत्सरस्यपरस्ताद्व्याहरद्द्वाद
शकृत्वोद्वादशपदावाएषानिविदेतांवावतांनिविदंव्याहरत्तांसर्वाणिभूतान्यन्वसृज्यंततदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचसपूर्व
यानिविदाकव्यतायोरिमाःप्रजाअजनयन्मनूनामितितद्यदेतांपुरस्तात्सूक्तस्यनिविदंदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशु
भिर्यएवंवेद ॥ ३३ ॥ अग्निर्देवेद्धइतिशंसत्यसौवाअग्निर्देवेद्धएतंहिदेवाइंधतएतमेवतदेतास्मिँल्लोकआयातयत्यग्निर्म
न्विद्धइतिशंसत्ययंवाअग्निर्मन्विद्धइमंहिमनुष्याइंधतेऽग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयत्यग्निःसुषमिदितिशंसतिवायुर्वाअ
ग्निःसुषमिद्वायुर्हिस्वयमात्मानंसमिंधेस्वयमिदंसर्वंयदिदंकिंचवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयतिहोतादेववृतऽइतिशं
सत्यसौवैहोतादेववृतएषहिसर्वतोदेवैर्वृतएतमेवतदेतास्मिँल्लोकआयातयतिहोतामनुवृतइतिशंसत्ययंवाअग्निर्होतामनु
वृतोयंहिसर्वतोमनुष्यैर्वृतोग्निमेवतदस्मिँल्लोकआयातयतिप्रणीर्यज्ञानामितिशंसतिवायुर्वैप्रणीर्यज्ञानांयदाहिप्राणित्यथ
यज्ञोथाग्निहोत्रंवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयतिरथीरध्वराणामितिशंसत्यसौवैरथीरध्वराणामेषहियथैतच्चरतिरथी ॥२६॥
रिवैतमेवतदेतास्मिँल्लोकआयातयत्यतूर्तोहोतेतिशंसत्ययंवाअग्निरतूर्तोहोतेमंहनकश्चनतिर्यंचंतरत्यग्निमेवतदस्मिँल्लोक

३ आ[illegible]तयाति[illegible]र्णिर्हव्य वाळितिशंसतिवायुर्वैतूर्णिर्हव्यवाड्वायुर्हीदंसर्वंसद्यस्तरतियदिदंकिंचवायुर्देवेभ्योहव्यंवहतिवायु
मेवतदंतरिक्षलोकआयातयंत्यादेवोदेवान्वक्षदितिशंसत्यसौवैदेवोदेवानावहत्येतमेवतदेतास्मिँल्लोकआयातयतियक्षद
ग्निर्देवोदेवानितिशंसत्ययंवाअग्निर्देवोदेवान्यजत्यग्निमेवतदास्मिँल्लोकआयातयतिसोअध्वराकरतिजातवेदाइतिशंसति
वायुर्वैजातवेदावायुर्हीदंसर्वंकरोतियदिदंकिंचवायुमेवतदंतरिक्षलोकआयातयति ॥ ३४ ॥ प्रवोदेवायाग्नयइत्यनुष्टु
भंःप्रथमेपदेविहरतितस्मात्स्त्र्यूरूविहरतिसमस्यत्युत्तरेपदेतस्मात्पुमानूरूसमस्यतितन्मिथुनंमिथुनमेवतदुक्थमुखेकरो
तिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदप्रवोदेवायाग्नयइत्येवानुष्टुभंःप्रथमेपदेविहरतिवज्रमेवतत्परोवरीयांसंकरोति
समस्यत्येवोत्तरेपदेआरंभणतोवैवज्रस्याणिमाथोदंडस्याथोपरशोर्वज्रमेवतत्प्रहरतिद्विषतेभ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्त
स्मैस्तर्तवै ॥ ३५ ॥ देवासुरावाएषुलोकेषुसमयततेवैदेवाःसदएवायतनमकुर्वततान्त्सदसोजयंस्तआग्नीध्रंसंप्रापद्यंत
तेततोनपराजयंततस्मादाग्नीध्रउपवसंतिनसदस्याग्नीध्रेह्यधारयंतयदाग्नीध्रेधारयंततदाग्नीध्रस्याग्नीध्रत्वंतेषांवैदेवानाम
सुराःसदस्यानग्नीन्निर्वापयांचक्रुस्तेदेवाआग्नीध्रादेवसदस्यानग्नीन्विहरंततैरसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाआग्नीध्रा
देवसदस्यानग्नीन्विहरंत्यसुररक्षांस्येवतदपघ्नतेतेवैप्रातराज्यैरेवाजयंतआयन्यदाज्यैरेवाजयंतआयंस्तदाज्यानामाज्य
त्वंतासांवैहोत्राणामायतीनामाजयंतीनामच्छावाकीयाहीयततस्यामिंद्राग्नीअध्यास्तामिंद्राग्नीवैदेवानामोजिष्ठौबलिष्ठौ

सहिष्ठौसत्तमौपारयिष्णुतमौतस्मादैंद्राग्नमच्छावाकःप्रातःसवनेशंसतींद्राग्नीहितस्यामध्यास्तांतस्मादुपुरस्तादन्येहोत्र
काःमदःप्रसर्पंतिपश्चाच्छावाकःपश्चेवहिहीनोनुसंजिगमिषतितस्माद्योब्राह्मणोबह्वृचोवीर्यवान्स्यात्सोस्याच्छावाकीयां
कुर्यात्तेनैवसाहीनाभवति ॥ ३६ ॥ देवरथोवाएषयद्यज्ञस्तस्यैतावंतरौरश्मीयदाज्यप्रउगेतद्यदाज्येनपवमानमनुशंस
तिप्रउगेणाज्यंदेवरथस्यैवतदंतरौरश्मीविहरंत्यलोभायतामनुकृतिंमनुष्यरथस्यैवांतरौरश्मीविहरंत्यलोभायनास्यदेवर
थोलुभ्यतिनमनुष्यरथोयएवंवेदतदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंपावमानीषुसामगाःस्तुवतआग्नेयंहोताज्यंशंसतिकथम
स्यपावमान्योनुशस्ताभवंतीतियोवाअग्निःसपवमानस्तदप्येतदृषिणोक्तमग्निर्ऋषिःपवमानइत्येवमुहास्याग्नेयीभिरेवप्रति
पद्यमानस्यपावमान्योनुशस्ताभवंतितदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंगायत्रीषुसामगाःस्तुवतआनुष्टुभंहोताज्यंशंसतिकथ
मस्यगायत्र्योनुशस्ताभवंतीतिसंपदेतिब्रूयात्सप्तैताअनुष्टुभस्तास्त्रिःप्रथमयात्रिरुत्तमयैकादशभवंतिविराड्याज्याद्वाद
शीनवाएकेनाक्षरेणच्छंदांसिवियंतिनद्वाभ्यांताःषोळशगायत्र्योभवंत्येवमुहास्यानुष्टुब्भिरेवप्रतिपद्यमानस्यगायत्र्योनु
शस्ताभवंत्यग्नइंद्रश्चदाशुषोदुरोणइत्याग्नेंद्र्यायजतिनवाएताविंद्राग्नीसंतौव्यजयेतामाग्नेंद्रौवाएतौसंतौव्यजयेतांतद्यदा ॥२७॥
ग्नेंद्र्यायजतिविजित्याएवंसाविराट्त्रयस्त्रिंशदक्षराभवतित्रयस्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजाप
तिश्चवषट्कारश्चतत्प्रथमउक्थमुखेदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरमक्षरमेवतद्देवताअनुप्रपिबंतिदेवपात्रेणैवतद्देवतास्तृ

प्यंतितदाहुर्यथावावशस्त्रमेवंयाज्याऽग्नेयंहोताज्यंशंसत्यथकस्मादाग्नेंद्यायजतीतियावाआग्नेंद्यैंद्राग्नीवैंसासैंद्राग्नमेतदु
क्थंग्रहेणचतूष्णींशंसेनचैंद्राग्नीआगतंसुतंगीर्भिर्नभोवरेण्यं ॥ अस्यपातंधियेषितेत्यैंद्राग्नमध्वर्युर्ग्रहंगृह्णातिभूरग्निर्ज्योति
र्ज्योतिरग्निरिंद्रोज्योतिर्भुवोज्योतिरिंद्रःसूर्योज्योतिर्ज्योतिःस्वःसूर्यऽइतिहोतातूष्णींशंसंशंसतितद्यथैवशस्त्रमेवंयाज्या
॥ ३७ ॥ होतृजपंजपतिरेतस्तत्सिंचत्युपांशुजपत्युपांश्विववैरेतसःसिक्तिःपुराहावाज्जपतियद्वैकिंचोर्ध्वमाहावाच्छस्त्र
स्यैवतत्परांचंचतुष्पद्यासीनमभ्याह्वयतेतस्मात्परांचोभूत्वाचतुष्पादोरेतःसिंचंतिसम्यङ्द्विपाद्भवतितस्मात्सम्यंचोभू
त्वाद्विपादोरेतःसिंचंतिपितामातरिश्वेत्याहप्राणोवैपिताप्राणोमातरिश्वाप्राणोरेतोरेतस्तत्सिंचत्यच्छिद्रापदाधाइतिरे
तोवाअच्छिद्रमतोह्यच्छिद्रःसंभवत्यच्छिद्रोक्थाकवयःशंसन्नितियेवाअनूचानास्तेकवयस्तइदमच्छिद्रंरेतःप्रजनयन्नि
त्येवतदाहसोमोविश्वविन्नीथानिनेषद्बृहस्पतिरुक्थामदानिशंसिषदितिब्रह्मवैबृहस्पतिःक्षत्रंसोमःस्तुतशस्त्राणिनीथानि
चोक्थामदानिचदैवेनचैवैतद्ब्रह्मणाप्रसूतोदैवेनचक्षत्रेणोक्थानिशंसत्येतौहवाअस्यसर्वस्यप्रसवस्येशातेयदिदंकिंचतद्य
देताभ्यामप्रसूतःकरोत्यकृतंतदकृतमकरितिवैनिंदंतिकृतमस्यकृतंभवतिनास्याकृतंकृतंभवतियएवंवेदवागायुर्विश्वायु
र्विश्वमायुरित्याहप्राणोवाआयुःप्राणोरेतोवाग्योनिर्योनिंतदुपसंधायरेतःसिंचतिकइदंशंसिष्यतिसइदंशंसिष्यतीत्या

१ ‘ पदाधादिति ’ भाष्यपाठः । रेतः अधात्गर्भेस्थापितवान् ।

सीत्तंमृत्युर्बहिष्पवमानेसीदंत्सोनुष्टुभाज्यंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंत्तमाज्येसीदंत्सप्रउगेणप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्य
क्रामंत्तंमाध्यंदिनेपवमानेसीदंत्सोनुष्टुभामरुत्वतीयंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंत्तंमाध्यंदिनेबृहतीषुनाशक्नोत्सत्तुंप्रा
णावैबृहत्यंःप्राणानेवतन्नाशक्नोव्द्यवैतुंतस्मान्मध्यंदिनेहोताबृहतीषुस्तोत्रियेणैवप्रतिपद्यतेप्राणावैबृहत्यंःप्राणानेवतद
भिप्रतिपद्यतेतंतृतीयपवमानेसीदंत्सोनुष्टुभावैश्वदेवंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंत्तंयज्ञायज्ञीयेसीदंत्सवैश्वानरीयेणा
ग्निमारुतंप्रत्यपद्यतंमृत्युमेवतत्पर्यक्रामंद्वज्रोवैवैश्वानरीयंप्रतिष्ठायज्ञायज्ञीयंवज्रेणैवतत्प्रतिष्ठायामृत्युंनुदतेसंसर्वान्पा
शान्त्सर्वान्त्स्थाणूंन्मृत्योरतिमुच्यस्वस्त्येवोदमुच्यतंस्वस्त्येवहोतोन्मुच्यतेसर्वायुःसर्वायुत्वायसर्वमायुरेतियऽएवंवेद
॥ १४ ॥ इंद्रोवैवृत्रंहत्वानास्तृषीतिमन्यमानंःपराःपरावतोगच्छंत्सपरमामेवपरावतमगच्छंदनुष्टुब्वैपरमापरावद्वा
ग्वाअनुष्टुप्सवाचंप्रविश्याशयंत्तंसर्वाणिभूतानिविभज्यान्वैच्छंस्तंपूर्वेद्युःपितरोविंदन्नुत्तरमहर्देवास्तस्मात्पूर्वेद्युःपितृभ्यः
क्रियतंउत्तरमहर्देवान्यजंतेतेब्रुवन्नभिषुणवामैवंतथावावनआशिष्ठमागमिष्यतीतितथेतितेभ्यषुणवंस्तआत्वारथंयथोत
यइत्यैवेनमावर्तयन्निदंवसोसुतमंधइत्येवैभ्यःसुतकीर्त्यामाविरभवदिंद्रनेदीयएदिहीत्यैवैनंमध्यंप्रापादयंतागतेंद्रेणयज्ञे ॥३४॥
नयजतेसेंद्रेणयज्ञेनराध्नोतियऽएवंवेद ॥ १५ ॥ इंद्रंवैवृत्रंजघ्निवांसंनास्तृतेतिमन्यमानाःसर्वादेवताअजहुस्तंमरुतए
वस्वापयोनाजहुःप्राणावैमरुतःस्वापयंःप्राणाहैवैनंतंनाजहुस्तस्मादेषोच्युतःस्वापिमान्प्रगाथःशस्यतंआस्वापेस्वापिभि

रित्यपिहयद्यैंद्रमेवांतऊर्ध्वंछंदःशस्यतेतद्धसर्वंमरुत्वतीयंभवत्येषचेदच्युतःस्वापिमान्प्रगाथःशस्यतंआस्वापेस्वापिभि
रिति ॥ १६ ॥ ब्राह्मणस्पत्यंप्रगाथंशंसतिंबृहस्पतिपुरोहितावैदेवाअजयन्त्स्वर्गंलोकंव्यस्मिँल्लोकेजयंततथैवैतद्यजमा
नोबृहस्पतिपुरोहितएवजयतिंस्वर्गंलोकंव्यस्मिँल्लोकेजयतेंतौवाएतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेंतदाहुर्यन्नकिं
चनास्तुतंसंत्पुनरादायंशस्यतेऽथकस्मादेतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेइतिंपवमानोक्थंवाएतद्यन्मरुत्वतीयंष
ट्सुवाअत्रगायत्रीषुस्तुवतेंषट्सुबृहतीषुतिसृषुत्रिष्टुप्सुंसवाएषत्रिच्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानंस्तदाहुःकथंतएषत्रि
च्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानोनुशस्तोभवतीतिंयेएवगायत्र्याउत्तरेप्रतिपदोयोगायत्रोनुचरंस्ताभिरेवास्यगायत्र्यो
नुशस्ताभवंत्येताभ्यामेवास्यप्रगाथाभ्यांबृहत्योनुशस्ताभवंतिंतासुवाएतासुबृहतीषुसामगारौरवयौधाजयाभ्यांपुनरादा
यंस्तुवतेंतस्मादेतौप्रगाथावस्तुतौसंतौपुनरादायंशस्येतेंतच्छस्त्रेणस्तोत्रमन्वैतिंयेएवत्रिष्टुभौधाय्येयंत्रैष्टुभंनिविद्धानंता
भिरेवास्यत्रिष्टुभोनुशस्ताभवंत्येवमुहास्यैषत्रिच्छंदाःपंचदशोमाध्यंदिनःपवमानोनुशस्तोभवतिएवंवेद ॥ १७ ॥ धा
य्याःशंसतिंधाय्याभिर्वैप्रजापतिरिमाँल्लोकानधयंद्यंयंकाममकामयततथैवैतद्यजमानोधाय्याभिरेवेमाँल्लोकान्धयतिंयं
यंकामंकामयतेंयएवंवेदयदेवधाय्या३ः ॥ यत्रयत्रवैदेवायज्ञस्यच्छिद्रंनिरजानंस्तद्धाय्याभिरपिदधुस्तद्धाय्यानांधा
य्यात्वमच्छिद्रेणहास्ययज्ञेनेष्टंभवतिंयएवंवेदयद्वेवधाय्या३ः ॥ स्यूमहैतद्यज्ञस्ययद्धाय्यास्तद्यथासूच्यावासःसंदधदि

यांदेवमेवैताभिर्यज्ञस्यच्छिद्रंसंदधदेतियएवंवेदयद्वेवधाय्या३ः ॥ तान्युवाएतान्युपसदामेवोक्थानियद्धाय्यांअग्निर्ने
तेत्याग्नेयीप्रथमोपसत्तस्याएतदुक्थंत्वंसोमक्रतुभिरितिसौम्याद्वितीयोपसत्तस्याएतदुक्थंपिन्वंत्यपइतिवैष्णवीतृतीयोप
सत्तस्याएतदुक्थंयावंतंहवैसौम्येनाध्वरेणेष्ट्वालोकंजयतितमतएकैकयोपसदाजयतियएवंवेदयश्चैवंविद्वान्धाय्याःशंस
तितद्धैकआहुस्तान्वोमहइतिशंसेदेतांवाववयंभरतेषुशस्यमानामभिव्यजानीमइतिवदंतस्तत्तन्नादृत्यंयदेतांशंसेदीश्वरः
पर्जन्योव्रष्टोःपिन्वंत्यपइत्येवशंसेद्वृष्टिवनिपदंमरुतइतिमारुतमत्यंनमिहेविनयंतीतिविनीतवद्यद्विनीतवत्तद्विक्रांतवद्य
द्विक्रांतवत्तद्वैष्णवंवाजिनमितींद्रोवैवाजीतस्यांवाएतस्यांचत्वारिपदानिवृष्टिवनिमारुतंवैष्णवमैंद्रंसावाएषातृतीयसव
नभाजनासतीमध्यंदिनेशस्यतेतस्माद्धेदंभरतानांपशवःसायंगोष्ठाःसंतोमध्यंदिनेसंगविनीमायंतिसोजगतीजागताहिप
शवआत्मायजमानस्यमध्यंदिनेस्तद्यजमानेपशून्दधाति॥१८॥मरुत्वतीयंप्रगाथंशंसतिपशवोवैमरुतःपशवःप्रगाथःपशू
नामवरुध्यैजनिष्ठाउग्रःसहसेतुरायेतिसूक्तंशंसतितद्वाएतद्यजमानजननमेवसूक्तंयजमानंहवाएतेनयज्ञाद्देवयोन्यैप्रजन
यतितत्संजयंभवतिसंचजयतिविचजयतएतद्गौरिवीतंगौरिवीतिर्हवैशाक्त्योनेदिष्ठंस्वर्गस्यलोकस्यागच्छत्सएतत्सूक्तमप
श्यत्तेनस्वर्गंलोकमजयत्तथैवैतद्यजमानएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयतितस्यार्धाःशस्त्वार्धाःपरिशिष्यमध्येनिविदंदधाति

---

१ ' न्योवर्ष्टोः ' इतिभाष्यपाठः । वर्ष्टोः वृष्टेः ईश्वरोमेघइतितत्रार्थः ।

स्वर्गस्यहैषलोकस्यरोहोयन्निविंत्स्वर्गस्यहैतल्लोकस्याक्रमणंयन्निविंत्तामाक्रममाणइवशंसेदुपैवयजमानंनिगृह्णीतयोस्यप्रि
यःस्यादितिनुस्वर्गकामस्याथाभिचरतोयःकामयेतंक्षत्रेणविशंहन्यामितित्रिस्ताहिंनिविदासूक्तंविशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सू
क्तंक्षत्रेणैवतद्विशंहंतियःकामयेतविशाक्षत्रंहन्यामितित्रिस्तांहिंसूक्तेननिविदंविशंसेत्क्षत्रंवैनिविद्विट्सूक्तंविशैवतत्क्षत्रंहं
तियउकामयेतोभयतएनंविशःपर्यवच्छिनदानीत्युभयतस्ताहिंनिविदंव्याह्वयीतोभयतएवैनंतद्विशःपर्यवच्छिनत्तीतिन्व
भिचरतइतरथात्वेवस्वर्गकामस्यवयःसुपर्णाउपसेदुरिंद्रमित्युत्तमयापरिदधातिप्रियमेधाऋषयोनाधमानाः ॥ अपध्वां
तमूर्णुहीतियेनतमसाप्रावृतोमन्येततन्मनसागच्छेदपहैवास्मात्तल्लुप्यतेपूर्धिचक्षुरितिचक्षुषीमरीमृज्येताजरसंहचक्षुष्मा
न्भवतियएवंवेदमुमुग्ध्यस्मान्निधयेवबद्धानितिपाशावैनिधामुमुग्ध्यस्मान्पाशादिवबद्धानित्येवतदाह ॥ १९ ॥ इंद्रो
वैवृत्रंहनिष्यन्सर्वादेवताअब्रवीदनुमोपतिष्ठध्वमुपमाह्वयध्वमितितथेतितंहनिष्यंतआद्रवन्त्सोवेन्मांवैहनिष्यंतआद्रवं
तिहंतेमान्भीषयाइतितानभिप्राश्वसीत्तस्यश्वसथादीषमाणाविश्वेदेवाअद्रवन्मरुतोहैनंनाजहुःप्रहरभगवोजहिवीरयस्वै
त्येवैनमेतांवाचंवदंतउपातिष्ठंततदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचवृत्रस्यत्वाश्वसथादीषमाणाविश्वेदेवाअजहुर्येसखायः ॥ म
रुद्भिरिंद्रसख्यंतेअस्त्वथेमाविश्वाःपृतनाजयासीतिसोवेदिमेवैकिलमेसचिवाइमेमाकामयंतहंतेमानस्मिन्नुक्थआभजा
इतितानेतस्मिन्नुक्थआभजदथहैतेतर्ह्युभेएवनिष्केवल्येउक्थेआसतुर्मरुत्वतीयंग्रहंगृह्णातिमरुत्वतीयंप्रगाथंशंसातिमरु

त्वतीयंसूक्तंशंसतिमरुत्वतीयांनिविदंदधातिमरुतांसाभक्तिर्मरुत्वतीयमुक्थंशस्त्वामरुत्वतीययायजतियथाभागंतद्देव
ताःप्रीणातियेत्वाहिहत्येमघवन्नवर्धन्येशांबरेहरिवोयेगविष्टौ ॥ येत्वानूनमनुमदंतिविप्राःपिबेंद्रसोमंसगणोमरुद्भिरिति
यत्रयत्रैवैभिर्व्यजयतयत्रयत्रवीर्यमकरोत्तदेवैतत्समनुवेद्येंद्रेणैनान्त्ससोमपीथान्करोति॥२०॥इंद्रोवैवृत्रंहत्वासर्वाविजि
तीर्विजित्याब्रवीत्प्रजापतिमहमेतदसानियत्त्वमहंमहानसानीतिसप्रजापतिरब्रवीदथकोहमितियदेवैतदवोचइत्यब्रवीत्त
तोवैकोनामप्रजापतिरभवत्कोवैनामप्रजापतिर्यन्महानिंद्रोभवत्तन्महेंद्रस्यमहेंद्रत्वंसमहान्भूत्वादेवताऽअब्रवीदुद्धारंम
उद्धरतेतियथाप्येतर्हीच्छतियोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेसमहान्भवतितंदेवाअब्रुवन्त्स्वयमेवब्रूष्वयत्तेभविष्यतीतिसएतं
माहेंद्रंग्रहमब्रूतमाध्यंदिनंसवनानांनिष्केवल्यमुक्थानांत्रिष्टुभंछंदसांपृष्ठंसाम्नांतमस्माउद्धारमुदहरन्नुदस्माउद्धारंहरंति
यएवंवेदतंदेवाअब्रुवन्त्सर्वंवाअवोचथाअपिनोत्रास्त्वितिसनेत्यब्रवीत्कथंवोपिस्यादितितमब्रुवन्नप्येवनोस्तुमघवन्निति
तानीक्षतैव ॥ २१ ॥ तेदेवाअब्रुवन्नियंवाइंद्रस्यप्रियाजायावावाताप्रासहानामास्यामेवेच्छामहाइतितथेतितस्यामैच्छं
तसैनानब्रवीत्प्रातर्वःप्रतिवक्तास्मीतितस्मात्स्त्रियःपत्याविच्छंतेतस्मादुस्त्र्यनुरात्रंपत्याविच्छतेतांप्रातरुपायन्त्सैतदेवप्रत्य
पद्यतयद्वावानपुरुतमंपुराषाळावृत्रहेंद्रोनामान्यप्राः ॥ अचेतिप्रासहस्पतिस्तुविष्मानितींद्रोवैप्रासहस्पतिस्तुविष्मान्य ॥३६॥
दीमुश्मसिकर्तवेकरत्तदितियदेवैतदवोचामाकरत्तदित्येवैनांस्तदब्रवीत्तेदेवाअब्रुवन्नप्यस्याइहास्तुयानोस्मिन्नवैकमविद

दिततथेतिंतस्याअप्यत्राकुर्वंस्तस्मादेषात्रापिशस्यतेंयद्वावानपुरुतमंपुराषाळितिंसेनावाइंद्रस्यप्रियाजायांवावाताप्रास
हानामकोनामप्रजापतिःश्वशुरस्तद्यास्यकामेसेनाजयेत्तस्याअर्धात्तिष्ठंस्तृणमुभयतःपरिच्छिद्येतरांसेनामभ्यस्येत्प्रासहे
कस्त्वापश्यतीतिंतद्यथैवादःस्नुषाश्वशुराल्लज्जमानानिलीयमानैत्येवमेवसासेनांभज्यमानानिलीयमानैतिंयत्रैवंविद्वांस्तृ
णमुभयतःपरिच्छिद्येतरांसेनामभ्यस्यतिंप्रासहेकस्त्वापश्यतीतिंतानिंद्रउवाचापिवोत्रास्त्विंतिंतेदेवाअब्रुवन्विराड्या
ज्यास्तुनिष्केवल्यस्ययात्रयस्त्रिंशदक्षरा ॥ त्रयस्त्रिंशद्वैदेवाअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कार
श्चदेवताअक्षरभाजःकरोत्यक्षरमक्षरमेवतद्देवताअनुप्रपिबंतिंदेवपात्रेणैवतद्देवतास्तृप्यंतिंयंकामयेतानायतनवान्त्स्या
दि[illegible]।त्रिष्टुभावान्येनवाछंदसावषट्कुर्यादनायतनवंतमेवैनंतत्करोतिंयंकामयेतायतनवा
न्त्स्यादितिविराजास्ययजैत्पिबासोममिंद्रमंदतुत्वेत्येतयायतनवंतमेवैनंतत्करोति ॥ २२ ॥ ऋक्चवाइदमग्रेसामचा
स्तांसैवनामऋगासीदमोनामसामसावाऋक्सामोपावदन्मिथुनंसंभवावप्रजात्याइतिंनेत्यब्रवीत्सामज्यायान्वाअतोमम
महिमेतिंतेद्वेभूत्वोपावदतांतेनप्रतिचनसमवदतंतास्तिस्रोभूत्वोपावदंस्तत्तिसृभिःसमभवद्यत्तिसृभिःसमभवत्तस्मात्ति
सृभिःस्तुवंतितिसृभिरुद्गायंतिंतिसृभिर्हिसामसंमितंतस्मादेकस्यबह्व्योजायाभवंतिंनैकस्यैबहवःसहपतयोयद्वैतत्साचा
मश्चसमभवतांतत्सामाभवत्तत्साम्नःसामत्वंसामन्भवतियएवंवेदयोवैभवतियःश्रेष्ठतामश्नुतेसामन्भवत्यसामन्यइति

हिनिंदंतिते वै पंचान्यद्भूत्वा पचान्यद्भूत्वाकल्पेतामाहावश्च हिंकारश्च प्रस्तावश्च प्रथमा चर्क्र गुद्गीथश्च मध्यमा च प्रतिहारश्चो
त्तमा च निधनं च वषट्कारश्च तेयत्पंचान्यद्भूत्वा पंचान्यद्भूत्वाकल्पेतां तस्मादाहुः पांक्तोयज्ञः पांक्ताः पशवइतियदु विराजंद
शिनीमभिसमपद्येतां तस्मादाहुर्विराजियज्ञोदशिन्यां प्रतिष्ठितइत्यात्मा वै स्तोत्रियः प्रजानुरूपः पत्नीधाय्या पशवः प्रगाथो
गृहाः सूक्तं सवा अस्मिंश्च लोकेमुष्मिंश्च प्रजयाच पशुभिश्च गृहेषु वसतियएवं वेद ॥ २३ ॥ स्तोत्रियंशंसत्यात्मा वै स्तोत्रियस्तंम
ध्यमयावाचाशंसत्यात्मानमेवतत्संस्कुरुतेनुरूपंशंसःतिप्रजा वा अनुरूपः सउच्चैस्तरामिवानुरूपः शंस्तव्यः प्रजामेवतच्छ्रेय
सीमात्मनः कुरुतेधाय्यांशंसतिपत्नी वै धाय्या सानीचैस्तरामिवधाय्याशंस्तव्याऽप्रतिवादिनीहास्यगृहेषुपत्नीभवतियत्रैवं
विद्वान्नीचैस्तरांधाय्यांशंसतिप्रगाथंशंसतिसः स्वरवत्यावाचाशंस्तव्यः पशवो वै स्वरः पशवः प्रगाथः पशूनामवरुध्याइंद्रस्य
नुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंशंसतितद्वाएतत्प्रियमिंद्रस्यसूक्तंनिष्केवल्यंहैरण्यस्तूपमेतेन वै सूक्तेनहिरण्यस्तूपआंगिरसइं
द्रस्यप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवं वेद गृहा वै प्रतिष्ठासूक्तंतत्प्रति
ष्ठिततमयावाचाशंस्तव्यंतस्माद्यद्यपिदूरइवपशूँल्लभतेगृहानेवैनानाजिगमिषतिगृहाहिपशूनांप्रतिष्ठाप्रतिष्ठा ॥ २४ ॥
इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सोमोवैराजामुष्मिंल्लोकआसीत्तंदेवाश्चऽऋषयश्चाभ्यध्यायन्कथमयमस्मान्त्सोमोराजागच्छेदितितेब्रुवंश्छंदांसियूयं
नइमंसोमंराजानमाहरतेतितथेतितेसुपर्णाभूत्वोदपतंस्तेयत्सुपर्णाभूत्वोदपतंस्तदेतत्सौपर्णमित्याख्यानविदआचक्षतेछं
दांसिवैतत्सोमंराजानमच्छाचरंस्तानिहतर्हिचतुरक्षराणिचतुरक्षराण्येवच्छंदांस्यासन्त्साजगतीचतुरक्षराप्रथमोदपत
त्सापतित्वार्धमध्वनोगत्वाश्राम्यत्सापरास्यत्रीण्यक्षराण्येकाक्षराभूत्वादीक्षांचतपश्चहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मात्तस्यवित्ता
दीक्षावित्तंतपोयस्यपशवःसंतिजागताहिपशवोजगतीहितानाहरदथत्रिष्टुबुदपतत्सापतित्वाभूयोर्धादध्वनोगत्वाश्राम्य
त्सापरास्यैकमक्षरंत्र्यक्षराभूत्वादक्षिणाहरंतीपुनरभ्यवापतत्तस्मान्मध्यंदिनेदक्षिणानीयंतेत्रिष्टुभोलोकेत्रिष्टुब्भिताआ
हरत् ॥२५॥ तेदेवाअब्रुवन्गायत्रींत्वंनइमंसोमंराजानमाहरेतिसातथेत्यब्रवीत्तांवैमासर्वेणस्वस्त्ययनेनानुमंत्रयध्वमिति
तथेतिसोदपत्तत्तांदेवाःसर्वेणस्वस्त्ययनेनान्वमंत्रयंतप्रेतिचेतिचेत्येतद्वैसर्वंस्वस्त्ययनंयत्प्रेतिचेतिचेतितद्योस्यप्रियःस्या
त्तमेतेनानुमंत्रयेतप्रेतिचेतिचेतिस्वस्त्येवगच्छतिस्वस्तिपुनरागच्छतिसापतित्वासोमपालान्भीषयित्वापद्भ्यांचमुखेनच
सोमंराजानंसमगृभ्णाद्यानिचेतरेछंदसीअक्षराण्यजहितांतानिचोपसमगृभ्णात्तस्याअनुविसृज्यकृशानुःसोमपालःसव्य
स्यपदोनखमच्छिदत्तच्छल्यकोभवत्तस्मात्सनखमिवयद्वशमस्रवत्सावशाभवत्तस्मात्साहविरिवाऽथयःशल्योयदनीकमा
सीत्ससर्पोनिर्दंश्यभवत्सहसस्वजोयानिपर्णानितेमंथावलायानिस्नावानितेगंडूपदायत्तेजनंसोंधाहिःसोसातथेषुरभवत्

सूक्तंप्रतितस्मान्नतृचंनचतुर्ऋचमतिमन्येतनिविद्धानंनिविदाह्येवस्तोत्रमतिशस्तंभवत्येकांपरिशिष्यंतृतीयसवनेनिविदंद
ध्याद्यद्द्वेपरिशिष्यदध्यात्प्रजननंतदुपहन्याद्गर्भैस्तत्प्रजाव्यर्धयेत्तस्मादेकामेवपरिशिष्यंतृतीयसवनेनिविदंदध्यान्नसूक्तेन
निविदमतिपद्येतयेनसूक्तेननिविदमतिपद्येतनतत्पुनरुपनिवर्तेतवास्तुहमेवतदन्यत्तद्दैवतंतच्छंदसंसूक्तमाहृत्यंतस्मिन्नि
विदंदध्यान्माप्रगामपथोवयमितिपुरस्तात्सूक्तस्यशंसतिपथोवाएषप्रैतियोयज्ञेमुह्यतिमायज्ञादिंद्रसोमिनइतियज्ञादेवतं
नप्रच्यवतेमांतस्थुर्नोअरातयइत्यरातीयतएवतदपहंतियोयज्ञस्यप्रसाधनस्तंतुर्देवेष्वाततः॥ तमाहुतंनशीमहीतिप्रजावै
तंतुःप्रजामेवास्माऽएतत्संतनोतिमनोन्वाहुवामहेनाराशंसेनसोमेनेतिमनसावैयज्ञस्तायतेमनसाक्रियतेसैवतत्रप्रायश्चि
त्तिःप्रायश्चित्तिः॥ ११ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

देवविशःकल्पयितव्याऽइत्याहुश्छंदश्छंदसिप्रतिष्ठाप्यमितिशोंसावोमित्याह्वयतेप्रातःसवनेत्र्यक्षरेणशंसामोदैवोमि
त्यध्वर्युःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणतदष्टाक्षरंसंपद्यतेऽष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रीमेवतत्पुरस्तात्प्रातःसवनेचीक्लृपतामुक्थंवाची
त्याहशस्त्वाचतुरक्षरंमोमुक्थशाइत्यध्वर्युश्चतुरक्षरंतदष्टाक्षरंसंपद्यतेऽष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्रीमेवतदुभयतःप्रातःसवने ॥२३॥
चीक्लृपतामध्वर्योशोंसावोमित्याह्वयतेमध्यंदिनेषळक्षरेणशंसामोदैवोमित्यध्वर्युःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणतदेकादशाक्षरं
संपद्यतऽएकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रिष्टुभमेवतत्पुरस्तान्मध्यंदिनेचीक्लृपतामुक्थंवाचींद्रायेत्याहशस्त्वासप्ताक्षरंमोमुक्थशा

इत्यध्वर्युश्चतुरक्षरंतदेकादशाक्षरंसंपद्यतएकादशाक्षरावैत्रिष्टुप्त्रिष्टुभमेवतदुभयतोमध्यंदिनेचीक्ळपतामध्वर्योशोशोंसा
वोमित्याह्वयतेतृतीयसवनेसप्ताक्षरेणशंसामोदैवोमित्यध्वर्युःप्रतिगृणातिपंचाक्षरेणतद्द्वादशाक्षरंसंपद्यतेद्वादशाक्षरावै
जगतींजगतीमेवतत्पुरस्तात्तृतीयसवनेचीक्ळपतामुक्थंवाचींद्रायदेवेभ्यइत्याहशस्त्वैकादशाक्षरमोमित्यध्वर्युरेकाक्षरंत
द्द्वादशाक्षरंसंपद्यतेद्वादशाक्षरावैजगतींजगतीमेवतदुभयतस्तृतीयसवनेचीक्ळपतांतदेतदृषिःपश्यन्नभ्यनूवाचयद्गायत्रे
अधिगायत्रमाहितंत्रैष्टुभाद्वात्रैष्टुभंनिरतक्षत ॥ यद्वाजगज्जगत्याहितंपदंयइत्तद्विदुस्तेअमृतत्वमानशुरित्येतद्वैतच्छंद
श्छंदसिप्रतिष्ठापयतिकल्पयतिदेवविशोयएवंवेद ॥ १२ ॥ प्रजापतिर्वैयज्ञंछंदांसिदेवेभ्योभागधेयानिव्यभजत्सगाय
त्रीमेवाग्नयेवसुभ्यःप्रातःसवनेभजत्त्रिष्टुभमिंद्रायरुद्रेभ्योमध्यंदिनेजगतींविश्वेभ्योदेवेभ्यआदित्येभ्यस्तृतीयसवनेऽथा
स्ययत्स्वंछंदआसीदनुष्टुप्तामुदंतमभ्युदौहदच्छावाकीयामभिसैनमब्रवीदनुष्टुप्त्वंन्वेवदेवानांपापिष्ठोसियस्यतेहंस्वंछंदो
स्मियांमोदंतमभ्युदौर्हीच्छावाकीयामभीतितदजानात्सस्वंसोममाहरत्सस्वेसोमेग्रंमुखमभिपर्याहरदनुष्टुभंतस्मादनुष्टु
बग्रियामुख्यायुज्यतेसर्वेषांसवनानामग्रियोमुख्योभवतिश्रेष्ठतामश्नुतेयएवंवेदस्वेवैसतत्सोमेकल्पयत्तस्माद्यत्रक्वचयज
मानवशोभवतिकल्पतएवयज्ञोपितस्यैजनतायैकल्पतेयत्रैवंविद्वान्यजमानोवशीयजते ॥ १३ ॥ अग्निर्वैदेवानांहोता

१ ‘ बभ्र्यामुख्या ’ इतिभाष्यपाठः ।

वाअहिर्बुध्न्यौयदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनंपरोक्षात्तेजोदधातितस्मादाहुर्जुह्वदेवाजुह्वतोवसीयानिति ॥३६॥
देवानांपत्नीःशंसत्यनूचीरग्निंगृहपतिंतस्मादनूचीपत्नीगार्हपत्यमास्तेतदाहूराकांपूर्वांशंसेज्जाम्यैवैपूर्वपेयमितितत्तन्नाद्द
त्यँदेवानामेवपत्नीःपूर्वाःशंसेदेषहवाएतत्पत्नीषुरेतोदधातियदग्निर्गार्हपत्योऽग्निनैवासुतद्गार्हपत्येनंपत्नीषुप्रत्यक्षाद्रेतोद
धातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदतस्मात्समानोदर्यास्वसान्योदर्यायैजायायाअनुजीविनीजीवतिराकांशंस
तिराकाहवाएतांपुरुषस्यसेवनींसीव्यतियैषाशिँश्न्ये[1]धिपुमांसोस्यपुत्राजायंतेयएवंवेदपावीरवींशंसतिवाग्वैसरस्वतीपा
वीरवीवाच्येवतद्वाचंदधातितदाहुर्यामींपूर्वांशंसे३त् ॥ पित्र्याँ[2]३इति ॥ यामीमेवपूर्वांशंसेदिमंयमप्रस्तरमाहिसीदेति
राज्ञोवैपूर्वपेयंतस्माद्यामीमेवपूर्वांशंसेन्मातलीकव्यैर्यमोअंगिरोभिरितिकाव्यानामनूचींशंसत्यवरेणैववैदेवान्काव्याः
परेणैवपितॄँस्तस्मात्काव्यानामनूचींशंसत्युदीरतामवरउत्परासइतिपित्र्याःशंसत्युन्मध्यमाःपितरःसोम्यासइतियेचैवा
वमायेचपरमायेचमध्यमास्तान्त्सर्वाननंतरायंप्रीणात्याहंपितॄन्त्सुविदत्राँअवित्सीतिद्वितीयांशंसतिबर्हिषदोयेस्वधया
सुतस्यैत्येतद्धवाएषांप्रियंधामयद्बर्हिषदइतिप्रियेणैवैनँ[3]स्तद्धाम्नासमर्धयतिप्रियेणधाम्नासमृध्यतेयएवंवेदेदंपितृभ्योन ॥४१॥

---

१ भाष्ये ' शिश्नेधि ' इतिपाठः । शिश्नेऽधि शिश्नस्योपरीतितदर्थः । २ भाष्ये ' पित्र्या३मिति ' इतिपाठः । ३. ' एनांस्तद्धा-म्ना ' इतिभाष्यपाठः । एनान्पितॄनितितदर्थः । एनानित्यर्थे एनंस्तदितिछांदसं ।

मोअस्त्वद्येतिंनमस्कारवतीमंततःशंसतिंतस्मादंततःपितृभ्योनमस्क्रियतेंतदाहुर्व्याहावंपित्र्याःशंसे३त्[1]॥अव्याहा३वाँ३ इति ॥ व्याहावमेवशंसेदसंस्थितंवैपितृयज्ञस्यसाध्वसंस्थितंवाएषपितृयज्ञंसंस्थापयतिंयोव्याहावंशंसतितस्माद्व्याहाव मेवशंस्तव्यं ॥ ३७ ॥ स्वादुष्किलायंमधुमाँउतायमितींद्रस्यैंद्रीरनुपानीयाःशंसत्येताभिर्वाइंद्रस्तृतीयसवनमन्वपिब त्तदनुपानीयानामनुपानीयात्वंमाद्यंतीववैतर्हिंदेवतायदेताहोताशंसतिंतस्मादेतासुमद्वत्प्रतिगीर्यंययोरोजसास्कभिता रजांसीतिंवैष्णुवारुणीमृचंशंसतिंविष्णुर्वैयज्ञस्यदुरिष्टंपातिवरुणःस्विष्टंतयोरुभयोरेवशांत्यैविष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोच मितिवैष्णवींशंसतिंयथावैमत्यमेवंयज्ञस्यविष्णुस्तद्यथादुष्कृष्टंदुर्मतीकृतंसुकृष्टंसुमतीकृतंकुर्वन्नियादेवमेवैतद्यज्ञस्यदुः ष्टुतंदुःशस्तंसुष्टुतंसुशस्तंकुर्वन्नेतिंयदेतांहोताशंसतिंतंतुतन्वन्रजसोभानुमन्विहीतिंप्राजापत्यांशंसतिंप्रजावैतंतुःप्रजामे वास्माएतत्संतनोतिंज्योतिष्मतःपथोरक्षधियाकृतानितिंदेवयानावैज्योतिष्मंतःपंथानस्तानेवास्माएतद्वितनोत्यनुल्ब णंवयतजोगुवामपोमनुर्भवजनयादैव्यंजनमित्येवैनंतन्मनोःप्रजयासंतनोतिंप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदैवा नइंद्रोमघवाविरप्शीत्युत्तमयापरिदधातींयंवाइंद्रोमघवाविरप्शींकरत्सत्याचर्षणीधृदनवैंतीयंवैसत्याचर्षणीधृदनर्वा ॥ त्वंराजाजनुषांधेह्यस्मेइतींयंवैराजाजनुषामधिश्रवोमाहिनंयज्जरित्रइतींयंवैमाहिनंयज्ञश्रवोयजमानोजरितायजमाना

---

१ भाष्ये ' अव्याहावा३मिति ' इतिपाठः ।

यैवैतामाशिषमाशास्तेतदुपस्पृशन्भूमिंपरिदध्यात्तद्यस्यामेवयज्ञंसंभरतितस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयत्यग्नेमरुद्भिःशुभयद्भिर्ऋक्वभिरित्याग्निमारुतमुक्थंशस्त्वाग्निमारुत्यायजतियथाभागंतद्देवताःप्रीणातिप्रीणाति ॥ ३८ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

देवावाअसुरैर्युद्धमुपप्रायन्विजयायतानग्निर्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नपित्वमेह्यस्माकंवैत्वमेकोसीतिसनास्तुतोन्वेष्यामीत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतेसमुत्क्रम्योपनिवृत्त्यास्तुवंस्तान्स्तुतोनुप्रैत्सत्रिःश्रेणिर्भूत्वात्र्यनीकोऽसुरान्युद्धमुपप्रायद्विजयायत्रिःश्रेणिरितिच्छंदांस्येवश्रेणीरकुरुतत्र्यनीकइतिसवनान्येवानीकानितानसंभाव्यंपराभावयत्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदसावाएषागायत्र्येवयदग्निष्टोमश्चतुर्विंशत्यक्षरावैगायत्रीचतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणितद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिगायत्रीवैतन्नहवैगायत्रीक्षमारमतऊर्ध्वाहवाएषायजमानमादायस्वरेतीत्यग्निष्टोमोवैतंनहवाऽअग्निष्टोमःक्षमारमतऊर्ध्वोहवाएषयजमानमादायस्वरेतिसवाएषसंवत्सरएवयदग्निष्टोमश्चतुर्विंशत्यर्धमासोवैसंवत्सरश्चतुर्विंशतिरग्निष्टोमस्यस्तुतशस्त्राणितंयथासमुद्रंस्रोत्याएवंसर्वेयज्ञक्रतवोपियंति ॥ ३९ ॥ दीक्षणीयेष्टिस्तायतेतामेवानुयाःकाश्चेष्टयस्ताःसर्वाअग्निष्टोममपियंतीळामुपह्वयतइळाविधावैपाकयज्ञाइळामेवानुयेकेचपाकयज्ञास्तेसर्वेग्निष्टोममपियंतिसायंप्रातरग्निहोत्रंजुह्वतिसायं

[illegible] ।तर्व्रतंप्रयच्छंतिस्वाहाकारेण।[illegible]तिस्वाहाकारेणव्रतंप्रयच्छंतिस्वाहाकारमेवान्वग्निहोत्रमग्निष्टोममप्येतिपंच
[illegible]।यणीयेसा।मिधेनीरन्वाहपंचदशदर्शपूर्णमासयोःप्रायणीयमेवानुदर्शपूर्णमासावग्निष्टोममपीतःसोमंराजानंक्रीणं
त्यौषधोवैसोमोराजौषधिभिस्तंभिषज्यंतियंभिषज्यंतिसोममेवराजानंक्रीयमाणमनुयानिकानिचभेषजानितानिसर्वा
ण्यग्निष्टोममपियंत्यग्निमातिथ्येमंथंत्यग्निंचातुर्मास्येष्वातिथ्यमेवानुचातुर्मास्यान्यग्निष्टोममपियंतिपयसाप्रवर्ग्येचरंतिप
यसादाक्षायणयज्ञैप्रवर्ग्यमेवानुदाक्षायणयज्ञोग्निष्टोममप्येतिपशुरुपवसथेभवतितमेवानुयेकेचपशुबंधास्तेसर्वेग्निष्टोमम
पियंतीळादधोनामयज्ञक्रतुस्तंदध्नाचरंतिदध्नादधिघर्मेदधिघर्ममेवान्विळादधोग्निष्टोममप्येति ॥ ४० ॥ इतिनुपुरस्ता
दथोपरिष्टात्पंचदशोक्थ्यस्यस्तोत्राणिपंचदशशस्त्राणिसमासोमासधासंवत्सरोविहितःसंवत्सरोग्निर्वैश्वानरोग्निरग्निष्टो
मःसंवत्सरमेवानूक्थ्योग्निष्टोममप्यैत्युक्थ्यमपियंतमनुवाजपेयोप्येत्यत्युक्थ्योहिसभवतिद्वादशरात्रेःपर्यायाःसर्वेपंचद
शास्तेद्वौद्वौसंपद्यत्रिंशदेकविंशंषोळशिसामत्रिवृत्संधिःसात्रिंशत्समासस्त्रिंशन्मासस्यरात्रयोमासधासंवत्सरोविहितःसं
वत्सरोग्निर्वैश्वानरोग्निरग्निष्टोमःसंवत्सरमेवान्वतिरात्रोग्निष्टोममप्येत्यतिरात्रमपियंतमन्वप्तोर्यामोप्येत्यत्यतिरात्रोहिस
भवत्येतद्वैयेचपुरस्ताद्येचोपरिष्टाद्यज्ञक्रतवस्तेसर्वेग्निष्टोममपियंतितस्यसंस्तुतस्यनवतिशतंस्तोत्रियाःसायानवतिस्तेदश
त्रिवृतोऽथयानवतिस्तेदशाऽथयादशतासामेकास्तोत्रियोदेतित्रिवृत्परिशिष्यतेसोसावेकविंशोध्याहितस्तपतिविषुवा

न्वाएषस्तोमानाँदशवाएतस्मादर्वांचस्त्रिवृतोदशपरांचोमध्यएषएकविंशउभयतोध्याहितस्तपतिंतद्यासौस्तोत्रियोदेतिं तृ. प.
सैतस्मिन्नध्यूढ्ढांसयजमानस्तदैवंक्षत्रंसहोवलमश्नुतेहवैदैवंक्षत्रंसहोवलमेतस्यहसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेद अ. ४
॥ ४१ ॥ देवावाअसुरैर्विजिग्यानाऊर्ध्वाःस्वर्गंलोकमायन्त्सोग्निर्दिविस्पृगूर्ध्वउदश्रयत्सस्वर्गस्यलोकस्यद्वारमवृणोद
ग्निर्वैस्वर्गस्यलोकस्याधिपतिस्तंवसवःप्रथमाआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्विर्तिसनास्तुतोतिस्नक्ष्यइत्यब्र
वीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतेत्रिवृतास्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जततेयथालोकमगच्छंस्तंरुद्राआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनो
र्जस्याकाशंनःकुर्विर्तिसनास्तुतोतिस्नक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतेपंचदशेनस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जततेय
थालोकमगच्छंस्तमादित्याआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनोर्जस्याकाशंनःकुर्विर्तिसनास्तुतोतिस्नक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथे
तितंतेसप्तदशेनस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जततेयथालोकमगच्छंस्तंविश्वेदेवाआगच्छंस्तएनमब्रुवन्नतिनोर्जस्याकाशं
नःकुर्विर्तिसनास्तुतोतिस्नक्ष्यइत्यब्रवीत्स्तुतनुमेतितथेतितंतएकविंशेनस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जततेयथालोकमग
च्छंन्नेकैकेनवैतंदेवाःस्तोमेनास्तुवंस्तान्त्स्तुतोत्यार्जततेयथालोकमगच्छंन्नथहैनमेषएतैःसर्वैःस्तोमैःस्तौतियोयजतेयश्चैन ॥४३॥
मेवंवेदातीतुतमर्जाताअतिहवाएनमर्जतेस्वर्गंलोकमभियएवंवेद ॥ ४२ ॥ सवाएषोग्निरेवयदग्निष्टोमस्तंयदस्तुवंस्त

१ भाष्ये 'मर्जते' इतिपाठः । मर्जतएव प्रापयत्येवेतितदर्थः ।

स्मादग्निस्तोमस्तमग्निस्तोमंसंतमग्निष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवास्तंयच्चतुष्टयादेवाश्चतुर्भिःस्तोमैरस्तुवं
स्तस्माच्चतुःस्तोमस्तंचतुःस्तोमंसंतंचतुःष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाअथयदेनमूर्ध्वंसंतंज्योतिर्भूतमस्तु
वंस्तस्माज्ज्योतिस्तोमस्तंज्योतिस्तोमंसंतंज्योतिष्टोमइत्याचक्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाःसवाएषोपूर्वोनपरोयज्ञक्र
तुर्यथारथचक्रमनंतमेवंयदग्निष्टोमस्तस्ययथैवप्रायणंतथोदयनंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यदस्यपूर्वमपरंतदस्ययद्व
स्यापरंतद्वस्यपूर्वं ॥ अहेरिवसर्पणंशाकलस्यनविजानंतियतरत्परस्तादितियथाह्येवास्यप्रायणमेवमुदयनमसदितितदा
हुर्यत्रिवृत्प्रायणमेकविंशमुदयनंकेनतेसमेइतियोवाएकविंशस्त्रिवृद्वैसोऽथोयदुभौतृचौतृचिनावितिब्रूयात्तेनेति ॥४३॥
योवाएषतपत्येषोग्निष्टोमएषसाह्नस्तंसहैवाह्नासंस्थापयेयुःसाह्नोवैनामतेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैवप्रातःसवनएवंमाध्यं
दिनएवंतृतीयसवनएवमुहयजमानोप्रमायुकोभवतियद्धवाइदंपूर्वयोःसवनयोरसंत्वरमाणाश्चरंतितस्माद्धेदंप्राच्योग्रा
मताबहुलाविष्टाअथयद्धेदंतृतीयसवनेसंत्वरमाणाश्चरंतितस्माद्धेदंप्रत्यंचिदीर्घारण्यानिभवंतितथाहयजमानःप्रमायु
कोभवतितेनासंत्वरमाणाश्चरेयुर्यथैवप्रातःसवनएवंमाध्यंदिनएवंतृतीयसवनएवमुहयजमानोप्रमायुकोभवतिसएतमे
वशस्त्रेणानुपर्यावर्तेतयदावाएषप्रातरुदेत्यथमंद्रंतपतितस्मान्मंद्रयावाचाप्रातःसवनेशंसेदथयदाभ्येत्यथबलीयस्तपति
तस्माद्बलीयस्यावाचामध्यंदिनेशंसेदथयदाभितरामेत्यथबलिष्ठतमंतपतितस्माद्बलिष्ठतमयावाचातृतीयसवनेशंसेदेवंशं

सेद्यदिवाचईशीतंवाग्घिशस्त्रंययातुवाचोत्तरोत्तरिण्योत्सहेतंसमापनायतयाप्रतिपद्येतैतत्सुशस्ततममिवभवतिसवाऽए
षनकदाचनास्तमेतिनोदेतितंयदस्तमेतीतिमन्यंतेऽह्नएवतदंतमित्वाऽथात्मानंविपर्यस्यतेरात्रीमेवावस्तात्कुरुतेहःपरस्ता
दथयदेनंप्रातरुदेतीतिमन्यंतेरात्रेरेवतदंतमित्वाथात्मानंविपर्यस्यतेहरेवावस्तात्कुरुते[1]रात्रींपरस्तात्सवाएषनकदाचननि
म्रोचतिनहवैकदाचननिम्रोचत्येतस्यहसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदयएवंवेद॥४४॥ इतिचतुर्थोध्यायः॥४॥

यज्ञोवैदेवेभ्योन्नाद्यमुदक्रामत्तेदेवाअब्रुवन्यज्ञोवैनोन्नाद्यमुदक्रमीदन्विमंयज्ञमन्नमन्विच्छामेतितेब्रुवन्कथमन्विच्छा
मेतिब्राह्मणेनचच्छंदोभिश्चेत्यब्रुवंस्तेब्राह्मणंछंदोभिरदीक्षयंस्तस्यांतंयज्ञमतन्वतापिपत्नीःसमयाजयंस्तस्माद्धाप्येतर्हिदी
क्षणीयायामिष्टावांतमेवयज्ञंतन्वतेऽपिपत्नीःसंयाजयंतितमनुन्यायमन्ववायंस्तेप्रायणीयमतन्वतंतंप्रायणीयेननेदीयो
न्वागच्छंस्तेकर्मभिःसमत्वरंततच्छंय्वंतमकुर्वंस्तस्माद्धाप्येतर्हिप्रायणीयंशंय्वंतमेवभवतितमनुन्यायमन्ववायंस्तआति
थ्यमतन्वततमातिथ्येननेदीयोन्वागच्छंस्तेकर्मभिःसमत्वरंततदिळांतमकुर्वंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्यातिथ्यमिळांतमेवभवतित
मनुन्यायमन्ववायंस्तउपसदोतन्वततमुपसद्भिर्नेदीयोन्वागच्छंस्तेकर्मभिःसमत्वरंततेतिस्रःसामिधेनीरनूच्यतिस्रोदेव
ताऽअयजंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्युपसत्सुतिस्रऽएवसामिधेनीरनूच्यतिस्रोदेवतायजंतितमनुन्यायमन्ववायंस्तउपवसथमतन्व

१ 'रात्रिंपरस्तात्' इति भाष्ये ।

तंतमुपवसथ्येहन्याप्नुवंस्तमाप्त्वातंयज्ञमतन्वतापिपत्नीःसमयाजयंस्तस्माद्धाप्येतर्ह्युपवसथआंतमेवयज्ञंतन्वतेपिपत्नीःसं याजयंतितस्मादेतेषुपूर्वेषुकर्मसुशनैस्तरांशनैस्तरामिवानुब्रूयादनूत्सारमिवहितेतमायंस्तस्मादुपवसथेयावत्यावाचाकामयीततावत्यानुब्रूयादाप्तोहिसतर्हिभवतीतितमाप्त्वाब्रुवंस्तिष्ठस्वनोन्नाद्यायेतिसनेत्यब्रवीत्कथंवस्तिष्ठेयेतितानीक्षतैवतमब्रुवन्ब्राह्मणेनचनश्छंदोभिश्चसयुग्भूत्वान्नाद्यायतिष्ठस्वेतितथेतितस्माद्धाप्येतर्हियज्ञःसयुग्भूत्वादेवेभ्योहव्यंवहतिब्राह्मणेनचच्छंदोभिश्च ॥ ४५ ॥ त्रीणिहवैयज्ञेक्रियंतेजग्धंगीर्णंवांतंतद्धैतदेवजग्धंयदाशंसमानमार्त्विज्यंकारयतउतवामेदद्यादुतवामावृणीतेतितद्धतत्पराङेवयथाजग्धंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यथहैतदेवगीर्णंयद्बिभ्यदार्त्विज्यंकारयतउतवामानबाधेतोतवामेनयज्ञवेशसंकुर्यादितितद्धतत्पराङेवयथागीर्णंनहैवतद्यजमानंभुनक्त्यथहैतदेववांतंयदभिशस्यमानमार्त्विज्यंकारयतेयथाहवाइदंवांतान्मनुष्याबीभत्संतएवंतस्माद्देवास्तद्धतत्पराङेवयथावांतंनहैवतद्यजमानंभुनक्ति सएतेषांत्रयाणामाशांनेयात्तंयद्येतेषांत्रयाणामेकंचिदकाममभ्याभवेत्तस्यास्तिवामदेव्यस्यस्तोत्रेप्रायश्चित्तिरिदं[1]वाइदंवामदेव्यंयजमानलोकोमृतलोकःस्वर्गोलोकस्तत्त्रिभिरक्षरैर्न्यूनंतस्यस्तोत्रउपसृप्यंत्रेधात्मानंविगृह्णीयात्पुरुषइतिसएतेषु लोकेष्वात्मानंदधात्यस्मिन्यजमानलोकेस्मिन्नमृतलोकेस्मिन्त्स्वर्गेलोकेससर्वांदुरिष्टिमत्येत्यपियदिसमृद्धाइवऋत्विजः

१ भाष्ये ' रिदंवामदेवां ' इत्येवपाठः द्वितीयमिदंवेतिनास्ति ।

स्युरितिहस्माहाथहैतज्जपेदेवेति ॥ ४६ ॥ छंदांसिवैदेवेभ्योहव्यमूढ्वाश्रांतानिजघनार्धेयज्ञस्यतिष्ठंतियथाश्वोवाश्वत
रोवोहिवांस्तिष्ठेदेवंतेभ्यएतंमैत्रावरुणंपशुपुरोळाशमनुदेविकाहवींषिनिर्वपेद्धात्रेपुरोळाशंद्वादशकपालंयोधातासवषट्का
रोनुमत्यैचरुंयानुमतिःसागायत्रीराकायैचरुंयाराकासात्रिष्टुप्सिनीवाल्यैचरुंयासिनीवालीसाजगतीकुह्वैचरुंयाकुहूःसा
नुष्टुबेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतंएतैर्हवाअस्यच्छं
दोभिर्यजतःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदंतद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिच्छंदांसिवैतत्सुधायांह
वाएनंछंदांसिदधत्यननुध्यायिनंलोकंजयतियएवंवेदंतद्धैकआहुर्धातारमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियजेत्तदा
सुसर्वासुमिथुनंदधातीतितदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यांसमानेहन्यजतीतियदिहवाअपिब
ह्व्यइवजायाःपतिर्वावतासांमिथुनंतद्यदासांधातारंपुरस्ताद्यजतितदासुसर्वासुमिथुनंदधातीतिनुदेविकानां ॥४७॥ अ
थदेवीनांसूर्यायपुरोळाशमेककपालंयःसूर्यःसधातासउएववषट्कारोदिवेचरुंयाद्यौःसानुमतिःसोऽएवगायत्र्युषसेचरुंयो
षाःसाराकासोएवत्रिष्टुब्गवेचरुंयागौःसासिनीवालीसोएवजगतीपृथिव्यैचरुंयापृथिवीसाकुहूःसोएवानुष्टुबेतानिवाव
सर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतंएतैर्हवाअस्यच्छंदोभिर्यजतःसर्वै
श्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदंतद्वैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिच्छंदांसिवैतत्सुधायांहवाएनंछंदांसिदध

त्यंननुध्यायिनंलोकंजयतियएवंवेदंतद्धैकआहुःसूर्यमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियजेत्तदासुसर्वासुमिथुनंदधा
तीतितदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यांसमानेहन्यजतीतियदिहवाअपिबह्व्यइवजायाःपतिर्वा
वतासांमिथुनंतद्यदासांसूर्यंपुरस्ताद्यजतितदासुसर्वासुमिथुनंदधातितायाइमास्ताअमूर्याअमूस्ताइमाअन्यतराभिर्वा
वतंकाममाप्नोतियएतासूभयीषुताउभयीर्गतःश्रियःप्रजातिकामस्यसंनिर्वपेन्नेत्वेषिष्यमाणस्ययदेनाएषिष्यमाणस्यसं
निर्वपेदीश्वरोहास्यवित्तेदेवाअरंतोर्यद्वाअयमात्मनेलममंस्तेतिताहशुचिवृक्षोगौपालायनोवृद्धद्युम्नस्याभिप्रतारिणस्यो
भयीर्यज्ञेसंनिरुवापतस्यहरथगृत्संगाहमानंदृष्ट्वोवाचेत्थमहमस्यराजन्यस्यदेविकाश्चदेवीश्चोभयीर्यज्ञेसममादयंयदस्येत्थं
रथगृत्सोगाहतइतिचतुःषष्टिंकवचिनःशश्वद्धास्यतेपुत्रनप्तारआसुः ॥ ४८ ॥ अग्निष्टोमंवैदेवाअश्रयंतोक्थान्यसुरा
स्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंततान्भरद्वाजऋषीणामपश्यदिमेवाअसुराउक्थेषुश्रितास्तानेषांनकश्चनपश्यतीतिसोग्नि
मुदह्वयदेह्यूषुब्रवाणितेग्नइत्थेतरागिरइत्यसुर्याहवाइतरागिरःसोग्निरुपोत्तिष्ठन्नब्रवीत्किंस्विदेवमह्यंकृशोदीर्घःपलितोव
क्ष्यतीतिभरद्वाजोहवैकृशोदीर्घःपलितआससोब्रवीदिमेवाअसुराउक्थेषुश्रितास्तान्वोनकश्चनपश्यतीतितानग्निरश्वोभू
त्वाभ्यत्यद्रवंद्यदग्निरश्वोभूत्वाभ्यत्यद्रवत्तत्साकमश्वंसामाभवत्तत्साकमश्वस्यसाकमश्वत्वंतदाहुःसाकमश्वेनोक्थानिप्र
णयेदप्रणीतानिवावतान्युक्थानियान्यन्यत्रसाकमश्वादितिप्रमंहिष्ठीयेनप्रणयेदित्याहुःप्रमंहिष्ठीयेनवैदेवाअसुरानुक्थे

भ्यःप्राणुदंतंतत्प्राहैवप्रमंहिष्ठीयेनननयेत्प्रसाकमश्वेन ॥ ४९ ॥ तेवाअसुरामैत्रावरुणस्योक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रः कश्चाहंचेमांनितोऽसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचेत्यब्रवीद्वरुणस्तस्मादैंद्रावरुणंमैत्रावरुणस्तृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्वरुणश्चततोनुदेतांतेवैततोपहताअसुराब्राह्मणाच्छंसिनउक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचेत्यब्रवीद्बृहस्पतिस्तस्मादैंद्राबार्हस्पत्यंब्राह्मणाच्छंसीतृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्बृहस्पतिश्चततोनुदेतांतेवैततोपहताअसुराअच्छावाकस्योक्थमश्रयंतंसोब्रवीदिंद्रःकश्चाहंचेमांनितोसुरान्नोत्स्यावहाइत्यहंचेत्यब्रवीद्विष्णुस्तस्मादैंद्रावैष्णवमच्छावाकस्तृतीयसवनेशंसतींद्रश्चहितान्विष्णुश्चततोनुदेतांद्वंद्वमिंद्रेणदेवताःशस्यंतेद्वंद्वंवैमिथुनंतस्माद्वंद्वान्मिथुनंप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाथहैतेपोत्रीयाश्चनेष्ट्रीयाश्चचत्वारऋतुयाजाःषळृचःसाविराड्दशिनींतद्विराजियज्ञंदशिन्यांप्रणिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति ॥ ५० ॥ इतिपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ इतितृतीयपंचिकासमाप्ता ॥३॥

॥ इतितृतीयपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथचतुर्थपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ देवावैप्रथमेनाह्नेंद्रायवज्रंसमभरंस्तंद्वितीयेनाह्नासिंचंस्तंतृतीयेनाह्नाप्रायच्छंस्तंच व. पं.
तुर्थेहन्प्राहरंस्तस्माच्चतुर्थेहन्षोळशिनंशंसतिवज्रोवाएषयत्षोळशीतद्यच्चतुर्थेहन्षोळशिनंशंसतिवज्रमेवतत्प्रहरतिद्विषते अ. १
भ्रातृव्यायवधंयोस्यस्तृत्यस्तस्मैस्तर्तवैवज्रोवैषोळशीपशवउक्थानितंपरस्तादुक्थानांपर्यस्यशंसतितंयत्परस्तादुक्थानां
पर्यस्यशंसतिवज्रेणैवतत्षोळशिनापशून्परिगच्छतितस्मात्पशवोवज्रेणैवषोळशिनापरिगतामनुष्यानभ्युपावर्ततेतस्माद
श्वोवापुरुषोवागौर्वाहस्तीवापरिगतएवस्वयमात्मनेतएववाचाभिषिद्धउपावर्ततेवज्रमेवषोळशिनंपश्यंन्वज्रेणैवषोळ
शिनापरिगतोवाग्घिवज्रोवाक्षोळशीतदाहुःकिंषोळशिनःषोळशित्वमितिषोळशःस्तोत्राणांषोळशःशस्त्राणांषोळशभिर
क्षरैरादत्तेषोळशभिःप्रणौतिषोळशपदांनिविदंदधातितत्षोळशिनःषोळशित्वंद्वेवाअक्षरेअतिरिच्येतेषोळशिनोनुष्टुभम
भिसंपन्नस्यवाचोवावतौस्तनौसत्यानृतेवावतेअवत्येनंसत्यंनैनमनृतंहिनस्तियएवंवेद ॥ १ ॥ गौरिवीतंषोळशिसामकु
र्वीततेजस्कामोब्रह्मवर्चसकामस्तेजोवैब्रह्मवर्चसंगौरिवीतंतेजस्वीब्रह्मवर्चसीभवतियएवंविद्वान्गौरिवीतंषोळशिसामकु
रुतेनानदंषोळशिसामकर्तव्यमित्याहुरिंद्रोवैवृत्रायवज्रमुदयच्छंत्तमस्मैप्राहरत्तमभ्यहनंत्सोभिहतोव्यनदद्यद्व्यनदत्त
न्नानदंसामाभवंत्तन्नानदस्यनानदत्वमभ्रातृव्यंवाएतद्भ्रातृव्यहासामयन्नानदमभ्रातृव्योभ्रातृव्यहाभवतियएवंविद्वा ।४७।।
न्नानदंषोळशिसामकुरुतेतद्यदिनानदंकुर्युरविहृतःषोळशीशंस्तव्योऽविहृतासुहितासुस्तुवतेयदिगौरिवीतंविहृतःषोळशी

शंस्तव्योंविहृतासुहितासुस्तुवते ॥ २ ॥ अथातश्छंदांस्येवव्यतिषजंत्यात्वावहंतुहरयंउपोषुश्रृणुहीगिरइतिंगायत्रीश्चपं
क्तीश्चव्यतिषजतिंगायत्रोवैपुरुषःपांक्ताःपशवंःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंयदुगायत्रीचपंक्तिश्चंते
द्वेअनुष्टुभौंतेनोवाचोरूपादनुष्टुभोरूपाद्व्ज्ररूपान्नैतिंयादिंद्रपृतनाज्येंऽयंतेअस्तुहर्यतइत्युष्णिहश्चबृहतीश्चव्यतिषज
त्यौष्णिहोवैपुरुषोबार्हताःपशवंःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंयदुष्णिक्चबृहतीचंतेद्वेअनुष्टुभौते
नोवाचोरूपादनुष्टुभोरूपाद्व्ज्ररूपान्नैत्याधूर्ष्वस्मैब्रह्मन्वीरब्रह्मकृतिंजुषाणइतिंद्विपदांचत्रिष्टुभंचव्यतिषजतिंद्विपाद्वै
पुरुषोवीर्यंत्रिष्टुप्पुरुषमेवतद्वीर्येणव्यतिषजतिंवीर्येप्रतिष्ठापयतिंतस्मात्पुरुषोवीर्येप्रतिष्ठितःसर्वेषांपशूनांवीर्यवत्तमोयदु
द्विपदाचविंशत्यक्षरात्रिष्टुप्चंतेद्वेअनुष्टुभौतेनोवाचोरूपादनुष्टुभोरूपाद्व्ज्ररूपान्नैत्येषब्रह्माप्रतेमहेविदथेशंसिषंहरीइ
तिंद्विपदाश्चजगतीश्चव्यतिषजतिंद्विपाद्वैपुरुषोजागताःपशवंःपुरुषमेवतत्पशुभिर्व्यतिषजतिंपशुषुप्रतिष्ठापयतिंतस्मा
त्पुरुषःपशुषुप्रतिष्ठितोंत्तिचैनानधिचतिष्ठतिवशेचास्यंयदुद्विपदाचषोळशाक्षराजगतीचंतेद्वेऽअनुष्टुभौतेनोवाचोरूपा
दनुष्टुभोरूपाद्व्ज्ररूपान्नैतिंत्रिकद्रुकेषुमहिषोयवाशिरं ॥ प्रोष्वस्मैपुरोरथमित्यतिच्छंदसःशंसतिंच्छंदसांवैयोरसोत्यक्ष
रंत्सोतिच्छंदसमभ्यत्यक्षरंत्तदतिच्छंदसोतिच्छंदस्त्वंसर्वेभ्योवाएषच्छंदोभ्यंःसंनिर्मितोयत्षोळशींतद्यदतिच्छंदसःशंस
तिंसर्वेभ्यएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिर्मिमीतेंसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसंनिर्मितेनंषोळशिनाराध्नोतियएवंवेद ॥ ३ ॥ महानाम्नीना

मुपसर्गानुपसृजत्ययंवैलोकः प्रथमामहानाम्न्यंतरिक्षलोकोद्वितीयासौलोकस्तृतीयासर्वेभ्योवाएषलोकेभ्यःसंनिर्मितोय
त्षोळशीतद्यन्महानाम्नीनामुपसर्गानुपसृजतिसर्वेभ्यएवैनंतल्लोकेभ्यःसंनिर्मिमीतेसर्वेभ्योलोकेभ्यःसंनिर्मितेनषोळशि
नाराध्नोतियएवंवेदप्रप्रवस्त्रिष्टुभमिषमर्चतप्रार्चत ॥ योव्यतीँरफाणयदितिप्रज्ञाताअनुष्टुभःशंसतितद्यथेहचेहचापथेन
चरित्वापंथानंपर्यवेयात्तादृक्तद्यत्प्रज्ञाताअनुष्टुभःशंसतिसयोव्याप्तोगतश्रीरिवमन्येतांविहृतंषोळशिनंशंसयेन्नेच्छंदसां
कृच्छ्रादवपद्याइत्यथयःपाप्मानमपजिघांसुःस्याद्विहृतंषोळशिनंशंसयेद्व्यतिषक्तइववैपुरुषःपाप्मनाव्यतिषक्तमेवास्मैत
त्पाप्मानंशमलमपहंत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदोद्यद्ब्रध्नस्यविष्टपमित्युत्तमयापरिदधातिस्वर्गोवैलोकोब्रध्नस्यविष्टपंस्वर्गमेव
तल्लोकंयजमानंगमयत्यपाःपूर्वेषांहरिवःसुतानामितियजतिसर्वेभ्योवाएषसवनेभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यदपाःपूर्वे
षांहरिवःसुतानामितियजतिपीतवद्वैप्रातःसवनंप्रातःसवनादेवैनंतत्संनिर्मिमीतेऽथोइदंसवनंकेवलंतइतिमाध्यंदिनंवै
सवनंकेवलंमाध्यंदिनादेवैनंतत्सवनात्संनिर्मिमीतेममद्धिसोमंमधुमंतमिंद्रेतिमद्वद्वैतृतीयसवनंतृतीयसवनादेवैनंतत्सं
निर्मिमीतेसत्रावृषंजठरआवृषस्वेतिवृषण्वद्वैषोळशिनोरूपंसर्वेभ्योवाएषसवनेभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यदपाःपूर्वेषां
हरिवःसुतानामितियजतिसर्वेभ्यएवैनंतत्सवनेभ्यःसंनिर्मिमीतेसर्वेभ्यःसवनेभ्यःसंनिर्मितेनषोळशिनाराध्नोतियएवंवे
दमहानाम्नीनांपंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजत्येकादशाक्षरेषुपादेषुसर्वेभ्योवाएषच्छंदोभ्यःसंनिर्मितोयत्षोळशीतद्यन्महाना

म्नीनांपंचाक्षरानुपसर्गानुपसृजंत्येकादशाक्षरेषुपादेषुसर्वेभ्यऽएवैनंतच्छंदोभ्यःसंनिर्मिमीतेसर्वेभ्यश्छंदोभ्यःसंनिर्मिते
नंषोळशिनाराध्नोतियएवंवेद ॥ ४ ॥ अहवैदेवाअश्रयंतरात्रीमसुरास्तेसमावद्वीर्याएवासन्नव्यावर्तंतसोब्रवीदिंद्रःक
श्चाहंचेमानितोसुरान्रात्रीमन्ववेष्यावइतिसदेवेषुनप्रत्यविंददबिभयूरात्रेस्तमसोमृत्योस्तस्माद्धाप्येतर्हिनक्तंयावन्मात्र
मिवैवापक्रम्यबिभेतितमइवहिरात्रिर्मृत्युरिव ॥ तंवैछंदांस्येवान्ववायंस्तंयच्छंदांस्येवान्ववायंस्तस्मादिंद्रश्चैवच्छंदांसि
चरात्रींवहंतिननिविच्छस्यतेनपुरोरुङ्धाय्यानान्यादेवतेंद्रश्चह्येवच्छंदांसिचरात्रींवहंतितान्वैपर्यायैरेवपर्यायमनुदंतय
त्पर्यायैःपर्यायमनुदंततत्पर्यायाणांपर्यायत्वंतान्वैप्रथमेनैवपर्यायेणपूर्वरात्रादनुदंतमध्यमेनमध्यरात्रादुत्तमेनापररात्रा
दपिशर्वर्याअनुस्मसीत्यब्रुवन्नपिशर्वराणिखलुवाएतानिच्छंदांसीतिहस्माहैतानिहींद्रंरात्रेस्तमसोमृत्योर्बिभ्यतमत्यपारयं
स्तदपिशर्वराणामपिशर्वरत्वं ॥ ५ ॥ पांतमावोअंधसइत्यंधस्वत्यानुष्टुभारात्रींप्रतिपद्यतआनुष्टुभीवैरात्रिरेतद्रात्रिरू
पमंधस्वत्यःपीतवत्योमद्वत्यस्त्रिष्टुभोयाज्याभवंत्यभिरूपायद्यज्ञेभिरूपंतत्समृद्धंप्रथमेनपर्यायेणस्तुवतेप्रथमान्येवपदा
निपुनराददतेयदेवैषामश्वागावआसंस्तदेवैषांतेनाददतेमध्यमेनपर्यायेणस्तुवतेमध्यमान्येवपदानिपुनराददतेयदेवैषा
मनोरथाआसंस्तदेवैषांतेनाददतउत्तमेनपर्यायेणस्तुवतउत्तमान्येवपदानिपुनराददतेयदेवैषांवासोहिरण्यंमणिरध्यात्म
मासीत्तदेवैषांतेनाददतआद्विषतोवसुदत्तेनिरेनमेभ्यःसर्वेभ्योलोकेभ्योनुदतेयएवंवेदपवमानवदहरित्याहुर्नरात्रिःपव

सीब्रह्मयशसीभवतिंयत्रैवंविद्वानेतयापरिदधातिंतस्मादेवंविद्वानेतयैवपरिदध्याद्ब्राह्मणस्पत्यातेनसूर्यंनातिशंसतिंयदु
त्रिष्टुभंत्रिःशंसतिंसासर्वाणिच्छंदांस्यभ्याप्तातेनबृहतींनातिशंसतिंगायत्र्याचत्रिष्टुभाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्रीवीर्यंत्रि
ष्टुब्ब्रह्मणैवतद्वीर्यंसंदधातिंब्रह्मवर्चसीब्रह्मयशसीवीर्यवान्भवतिंयत्रैवंविद्वान्गायत्र्याचत्रिष्टुभाचवषट्करोत्यश्विनावायु
नायुवंसुदक्षौभापिबतमश्विनेतिंगायत्र्याचविराजाचवषट्कुर्याद्ब्रह्मवैगायत्र्यन्नंविराड्ब्रह्मणैवतदन्नाद्यंसंदधातिंब्रह्मव
र्चसीब्रह्मयशसीभवतिंब्रह्माद्यमन्नमत्तिंयत्रैवंविद्वान्गायत्र्याचविराजाचवषट्करोतिंतस्मादेवंविद्वान्गायत्र्याचैवविराजा
चवषट्कुर्यात्प्रवामंधांसिमद्यान्यस्थुरुभापिबतमश्विनेत्येताभ्यां॥११॥ चतुर्विंशमेतदहरुपयंत्यारंभणीयमेतेनवैसंवत्स
रमारभंतएतेनस्तोमांश्चच्छंदांसिचैतेनसर्वादेवताअनारब्धंवैतच्छंदोऽनारब्धासादेवतायदेतस्मिन्नहनिनारभंतेत दारं
भणीयस्यारंभणीयत्वंचतुर्विंशस्तोमोभवतितच्चतुर्विंशस्यचतुर्विंशत्वंचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासाअर्धमासशएवतत्संवत्सर
मारभंतउक्थ्योभवतिंपशवोवाउक्थानिंपशूनामवरुद्ध्यैतस्यपंचदशस्तोत्राणिभवंतिंपंचदशशस्त्राणिंसमासोमासशएवं
तत्संवत्सरमारभंतेतस्यषष्टिश्चत्रीणिचशतानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःशएवतत्संवत्सरमारभंतेग्निष्टोमएत
दहःस्यादित्याहुरग्निष्टोमोवैसंवत्सरोनवाएतदन्योग्निष्टोमादहर्दाधारनविव्याचेतिंसयद्यग्निष्टोमःस्यादष्टाचत्वारिंशास्त्र
यःपवमानाःस्युश्चतुर्विंशानीतराणिस्तोत्राणिंतदुषष्टिश्चैवत्रीणिचशतानिस्तोत्रियास्तावंतिसंवत्सरस्याहान्यहःशएवतत्सं

वत्सरमारभंतंउक्थ्यएवस्यात्पशुसमृद्धोयज्ञः पशुसमृद्धंसत्रंसर्वाणिचतुर्विंशानिस्तोत्राणिप्रत्यक्षाद्ध्येतदहश्चतुर्विंशंतस्मादुक्थ्यएवस्यात् ॥ १२॥ बृहद्रथंतरेसामनीभवतएतेवैयज्ञस्यनावौसंपारिण्यौयद्बृहद्रथंतरेताभ्यामेवतत्संवत्सरंतरंतिपादौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहःपादाभ्यामेवतच्छ्रियंशिरोभ्यायंतिपक्षौवैबृहद्रथंतरेशिरएतदहःपक्षाभ्यामेवतच्छ्रियंशिरोभ्यायुवतेतेउभेनसमवसृज्येयउभेसमवसृजेयुर्यथैवच्छिन्नानौर्बंधनात्तीरंतीरमृच्छंतीप्लवेतैवमेवतेसत्रिणस्तीरंतीरमृच्छंतःप्लवेरन्यउभेसमवसृजेयुस्तद्यदिरथंतरमवसृजेयुर्बृहतैवोभेअनवसृष्टेअथयदिबृहदवसृजेयूरथंतरेणैवोभेअनवसृष्टेयद्वैरथंतरंतद्वैरूपंयद्बृहत्तद्वैराजंयद्रथंतरंतच्छाक्वरंयद्बृहत्तद्रैवतमेवमेतेउभेअनवसृष्टेभवतोयेवाएवंविद्वांसएतदहरुपयंत्याप्त्वावैतेहःशःसंवत्सरमाप्त्वार्धमासशआप्त्वामासशआप्त्वास्तोमांश्चच्छंदांसिचाप्त्वासर्वादेवतास्तपएवतप्यमानाःसोमपीथंभक्षयंतःसंवत्सरमभिषुण्वंतआसतेयेवाअतऊर्ध्वंसंवत्सरमुपयंतिगुरुंवैतेभारमभिनिदधते[1]संवैगुरुर्भारःशृणात्यथयएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वाऽवस्तादुपैतिसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुते ॥ १३ ॥ यद्वैचतुर्विंशंतन्महाव्रतंबृहद्दिवेनात्रहोतारेतःसिंचतितदहोमहाव्रतीयेनाह्नाप्रजनयतिसंवत्सरेसंवत्सरेवैरेतःसिक्तंजायतेतस्मात्समानंबृहद्दिवोनिष्केवल्यंभवत्येषहवाएनंपरस्तात्कर्मभिराप्त्वाऽवस्तादुपैतियएवंविद्वानेतदहरुपैतिस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयो

---

१ ‘ सवैगुरुः ’ इतिभाष्यपाठः ।

वैसंवत्सरस्यावारंचपारंचवेदंसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेऽतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयोऽवारमुदयनीयःपारंस्वस्तिसंव
त्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयोवैसंवत्सरस्यावरोधनंचोद्रोधनंचवेदंसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेऽतिरात्रोवाअस्यप्राय
णीयोवरोधनमुदयनीयउद्रोधनंस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयोवैसंवत्सरस्यप्राणोदानौवेदंसवैस्वस्तिसंवत्सरस्य
पारमश्नुतेऽतिरात्रोवाअस्यप्रायणीयःप्राणंऽउदानउदयनीयंःस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयएवंवेद ॥ १४ ॥
इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ज्योतिर्गौरायुरितिस्तोमेभिर्यंत्ययंवैलोकोज्योतिरंतरिक्षंगौरसौलोकआयुःसएवैषउत्तरस्त्र्यहोज्योतिर्गौरायुरितित्री
ण्यहानिगौरायुर्ज्योतिरितित्रीण्ययंवैलोकोज्योतिरसौलोकोज्योतिस्तेएतेज्योतिषीउभयतःसंलोकेतेतेनैतेनोभयतोज्यो
तिषाषळहेनयंतितद्यदेतेनोभयतोज्योतिषाषळहेनयंत्यनयोरेवतल्लोकयोरुभयतःप्रतितिष्ठंतोयंत्यस्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चो
भयोःपरियद्वाएतद्देवचक्रंयदभिप्लवःषळहस्तस्ययावभितोग्निष्टोमौतौप्रधीयेचत्वारोमध्यउक्थ्यास्तन्नभ्यंगच्छतिवैवर्त
मानेनयत्रकामयतेतत्स्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयएवंवेदयोवैतद्वेदयत्प्रथमःषळहःसवैस्वस्तिसंवत्सरस्यपारमश्नुतेयस्त
द्वेदयद्द्वितीयोयस्तद्वेदयत्तृतीयोयस्तद्वेदयच्चतुर्थोयस्तद्वेदयत्पंचमः ॥ १५ ॥ प्रथमंषळहमुपयंतिषळहानिभवंतिषड्वा
ऋतवऋतुशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंत्यृतुशःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिद्वितीयंषळहमुपयंतिद्वादशाहानिभवंतिद्वादशवैमासा

मासशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंतिमासशःसंवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतितृतीयंषळह[illegible]पयँत्यष्टादशाहानिभवंतितानिद्वेधानवा
न्यानिनवान्यानिनववैप्राणानवस्वर्गालोकाःप्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिप्राणेषुचैवतत्स्वर्गेषुचलोकेषुप्रतितिष्ठं
तोयंतिचतुर्थंषळहमुपयंतिचतुर्विंशतिरहानिभवंतिचतुर्विंशतिर्वाअर्धमासाअर्धमासशएवतत्संवत्सरमाप्नुवंत्यर्धमासशः
संवत्सरेप्रतितिष्ठंतोयंतिपंचमंषळहमुपयंतित्रिंशदहानिभवंतित्रिंशदक्षरावैविराड्विराळन्नाद्यंविराजमेवतन्मासिमास्य
भिसंपादयंतोयँत्यन्नाद्यकामाःखलुवैसत्रमासतंतद्यद्विराजंमासिमास्यभिसंपादयंतोयँत्यन्नाद्यमेवतन्मासिमास्यवरुंधा
नायँत्यस्मैचलोकायामुष्मैचोभाभ्यां ॥ १६ ॥ गवामयनेनयंतिगावोवाआदित्याआदित्यानामेवतदयनेनयंतिगावो
वैसत्रमासतंशफान्छृंगाणिसिषासत्यंस्तासांदशमेमासिशफाःशृंगाण्यजायंतताअब्रुवन्यस्मैकामायादीक्षामह्यापामतमु
त्तिष्ठामेतितायाउदतिष्ठंस्ताएताःशृंगिण्योऽथयाःसमापयिष्यामःसंवत्सरमित्यासतंतासामश्रद्धयाशृंगाणिप्रावर्ततंता
एतास्तूपराऊर्जंत्वरुत्वं[illegible]ादुताःसर्वानृतून्प्राप्त्वोत्तरमुत्तिष्ठंत्यूर्जंह्यसुन्वन्तसर्वस्यवैगावःप्रेमाणंसर्वस्यचारुतांगताः
सर्वस्यप्रेमाणंसर्वस्यचारुतांगच्छतियएवंवेदादित्याश्चहवाअंगिरसश्चस्वर्गेलोकेऽस्पर्धंतवयंपूर्वएष्यामोवयमितितेहादि
त्याःपूर्वेस्वर्गंलोकंजग्मुःपश्चेवांगिरसःषष्ठ्यांवावर्षेषुयथावाप्रायणीयोतिरात्रश्चतुर्विंशउक्थ्यःसर्वेभिप्लवाःषळहाआक्ष्यं
त्यन्यान्यहानितदादित्यानामयनंप्रायणीयोतिरात्रश्चतुर्विंशउक्थ्यःसर्वेपृष्ठ्याःषळहाआक्ष्यंत्यन्यान्यहानितदंगिरसाम

यन्नैसायथास्रुतिरंजसायंन्त्येवमभिप्लवःषळहःस्वर्गस्यलोकस्याथयथामहापथःपर्याणएवंपृष्ठ्यःषळहःस्वर्गस्यलोकस्यतद्य
दुभाभ्यांयंत्युभाभ्यांवैयन्नरिष्यंत्युभयोःकामयोरुपाप्त्यैयश्चाभिप्लवेषळहेयश्चपृष्ठ्ये ॥ १७ ॥ एकविंशमेतदहरुपयंति
विषुवंतंमध्येसंवत्सरस्यैतेनवैदेवाएकविंशेनादित्यंस्वर्गायलोकायोदयच्छंन्त्सएषइतएकविंशस्तस्यदशावस्तादहानिदि
वाकीर्त्यस्यभवंतिदशपरस्तान्मध्यऽएषऽएकविंशउभयतोविराजिप्रतिष्ठितउभयतोहिवाएषविराजिप्रतिष्ठितस्तस्मादे
षोंतरेमाँल्लोकान्यन्नव्यथतेतस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंत्रिभिःस्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्युत्तम्भुव
न्त्स्तोमावैत्रयःस्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबिभयुस्तंत्रिभिःस्वर्गैर्लोकैःपरस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवन्त्स्तोमावैत्रयःस्वर्गालो
कास्तत्रयोऽवस्तात्सप्तदशाभवंतित्रयःपरस्तान्मध्यएषएकविंशउभयतःस्वरसामभिर्धृतउभयतोहिवाएषःस्वरसामभि
र्धृतस्तस्मादेषोंतरेमाँल्लोकान्यन्नव्यथतेतस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंपरमैःस्वर्गैर्लोकैरवस्तात्प्रत्यु
त्तभ्नुवन्त्स्तोमावैपरमाःस्वर्गालोकास्तस्यपराचोतिपातादबिभयुस्तंपरमैःस्वर्गैर्लोकैःपरस्तात्प्रत्यस्तभ्नुवन्त्स्तोमावैपरमाः
स्वर्गालोकास्तत्रयोवस्तात्सप्तदशाभवंतित्रयःपरस्तात्तेद्वौद्वौसंपद्यत्रयश्चतुस्त्रिंशाभवंतिचतुस्त्रिंशोवैस्तोमानामुत्तमस्तेषु
वाएषएतदध्याहितस्तपतितेषुहिवाएषएतदध्याहितस्तपतिसवाएषउत्तरोस्मात्सर्वस्माद्भूताद्भविष्यतःसर्वमेवेदमतिरो
चतेयदिदंकिंचोत्तरोभवतियस्मादुत्तरोबुभूषतितस्मादुत्तरोभवतियएवंवेद ॥१८॥ स्वरसाम्नउपयंतीमेवैलोकाःस्वरसा

मानं[redacted]वैलोकान्त्स्वरसामभिरस्पृण्वंस्तत्स्वरसाम्नांस्वरसामत्वंतद्यत्स्वरसाम्नउपर्यंत्येष्वेवैनंतल्लोकेष्वाभजंतितेषांवैदे
वाःसप्तदशानांप्रव्लयादबिभयुःसमाइववैस्तोमाअविगूह्लाऽइवेमेहनप्रव्लियेरन्निर्तितान्त्सर्वैःस्तोमैरवस्तात्पर्यार्षन्त्स
र्वैःपृष्ठैःपरस्तात्तद्यदभिजित्सर्वस्तोमोवस्ताद्भवतिविश्वजित्सर्वपृष्ठःपरस्तात्तत्सप्तदशानुभयतःपर्यृषंतिधृत्याअप्रव्लयाय
तस्यवैदेवाआदित्यस्यस्वर्गाल्लोकादवपातादबिभयुस्तंपंचभीरश्मिभिरुदर्वयन् ॥ रश्मयोवैदिवाकीर्त्यानिमहादिवाकी
र्त्यंपृष्ठंभवतिविकर्णंब्रह्मसामभासमग्निष्टोमसामोभेबृहद्रथंतरेपवमानयोर्भवतस्तदादित्यंपंचभीरश्मिभिरुद्वयंतिधृत्या
अनवपातायोदितआदित्येप्रातरनुवाकमनुब्रूयात्सर्वंह्येवैतदहर्दिवाकीर्त्यंभवतिसौर्यंपशुमन्यंगश्वेतंसवनीयस्योपालं
भ्यमालभेरन्त्सूर्यदेवत्यंह्येतदहरेकविंशतिंसामिधेनीरनुब्रूयात्प्रत्यक्षाद्ध्येतदहरेकविंशमेकपंचाशतंद्विपंचाशतंवाशस्त्वा
मध्येनिविदंदधातितावतीरुत्तराःशंसतिशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधाति ॥ १९ ॥
दूरोहणं[redacted]दूरोहणंस्वर्गमेवतल्लोकंरोहतियएवंवेदयदेवदूरोहणां ३ ॥ असौवैदूरोहोयोसौतपतिक
श्चिद्वाअ[redacted]रोहत्येतमेवतद्रोहतिहंसवत्यारोहतिहंसःशुचिषदित्येषवैहंसःशुचिषद्वसुरंतरिक्षसदित्ये
षवैवसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदित्येषवैहोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसदित्येषवाअतिथिर्दुरोणसन्नृषदित्येषवैनृषद्वरसदित्ये

---

१ अत्र ' रुदवयन्रश्मयो ' इत्यत्रावसानाभावोभाष्ये ।

षवैवरसंद्वरंवाएतत्सङ्गनांयस्मिन्नेषआसन्नस्तपंत्यृतसदित्येषवैसत्यसंद्योमसदित्येषवैव्योमसंद्योमवाएतत्सङ्गनांयस्मि
न्नेषआसन्नस्तपंत्यब्जाइत्येषवाअब्जाअद्भ्योवाएषप्रातरुदेत्यपःसायंप्रविशतिंगोजाइत्येषवैगोजाऋतजाइत्येषवैसत्यजा
अद्रिजाइत्येषवाअद्रिजाऋतमित्येषवैसत्यमेषएतानिसर्वाण्येषाहवाअस्यच्छंदःसुप्रत्यक्षतमादिवरूपंतस्माद्यत्रक्कचदूरो
हणंरोहेद्धंसवत्यैवरोहेत्ताक्ष्यैस्वर्गकामस्यरोहेत्ताक्ष्योहवाएतंपूर्वोध्वानमैद्यत्रादोगायत्रीसुपर्णोभूत्वासोममाहरत्तद्यथा
क्षेत्रज्ञमध्वनःपुरएतारंकुर्वीततादृक्तद्यदेवताक्ष्यैयंवैताक्ष्योयोयंपवतएषःस्वर्गस्यलोकस्याभिवोढ्वात्यमूषुवाजिनंदेवजू
तामित्येषवैवाजीदेवजूतःसहावानंतरुतारंरथानामित्येषवैसहावांस्तरुतैषहीमांल्लोकान्त्सद्यस्तरत्यरिष्टनेमिंपृतनाजमाशु
मित्येषवाअरिष्टनेमिःपृतनाजिदाशुःस्वस्तयइतिस्वस्तितामाशास्तेताक्ष्यमिहाहुवेमेतिह्वयत्येवैनमेतदिंद्रस्येवरातिमा
जोहुवानाःस्वस्तयइतिस्वस्तितामेवाशास्तेनावमिवारुहेमेतिसमेवैनमेतदधिरोहतिस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंग
त्याउर्वीनपृथ्वीबहुलेगभीरेमावामेतौमापरेतौरिषामेतीमेएवैतदनुमंत्रयतआचपराचमेष्यन्त्सद्यश्चिद्यःशवसापंचकृष्टीः
सूर्यइवज्योतिषापस्ततानेतिप्रत्यक्षंसूर्यमभिवदतिसहस्रसाःशतसाअस्यरंहिर्नस्मावरंतेयुवतिंनशर्यामित्याशिषमेवैतेना
शास्तआत्मनेचयजमानेभ्यश्च ॥ २० ॥ आहूयदूरोहणंरोहतिस्वर्गोवैलोकोदूरोहणंवागाहावोब्रह्मवैवाक्संयदाह्वयतेत
द्ब्रह्मणाऽऽहावेनस्वर्गंलोकंरोहतिसपच्छःप्रथमंरोहतीमंतंलोकमाप्नोत्यथार्धर्चशोंतरिक्षंतदाप्नोत्यथत्रिपद्यामुंतल्लोकमा

प्नौत्यथकेवल्यातदेतस्मिन्प्रतितिष्ठतियएषतपतिंत्रिपद्याप्रत्यवरोहतिंयथाशाखांधारयमाणस्तदमुष्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठंत्य
र्धचंशोंतरिक्षेंपच्छोस्मिँल्लोकआक्षैवतत्स्व्गंलोकंयजमानाअस्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठंत्यथयएककामाःस्युःस्वर्गकामाःपरांचमे
वतेषांरोहेत्तेजयेयुर्हैवस्वर्गंलोकंनेत्वेवास्मिंल्लोकेज्योगिववसेयुर्मिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनं
वैपशवःपशवश्छंदांसिपशूनामवरुद्ध्यै ॥२१॥ यथावैपुरुषएवंविषुवांस्तस्ययथादक्षिणोर्धएवंपूर्वोर्धोविषुवतोयथोत्तरोर्ध
एवमुत्तरोर्धोविषुवतस्तस्मादुत्तरइत्याचक्षतेप्रबाहुक्सतःशिरएवविषुवा[1]न्विदलसंहितइववैपुरुषस्तद्धापिस्यूमेवमध्येशी
र्ष्णोविज्ञायतेतदाहुर्विषुवत्यैवैतदहःशंसेद्विषुवान्वाएतदुक्थानामुक्थंविषुवान्विषुवानितिहविषुवंतोभवंतिश्रेष्ठताम
श्नुवतइतितत्तन्नाद्दत्यंसंवत्सरएवशंसेद्रेतोवाएतत्संवत्सरंदधतोयंतियानिवैपुरासंवत्सराद्रेतांसिजायंतेयानिपंचमास्या
नियानिषण्मास्यानित्स्त्रीव्यंतिवैतानिनवैतैर्भुंजतेऽथयान्येवदशमास्यानिजायंतेयानिसांवत्सरिकाणितैर्भुंजतेतस्मात्सं
वत्सरएवैतदहःशंसेत्संवत्सरोह्येतदहराप्नोतिसंवत्सरंह्येतदहराप्नुवंत्येषहवैसंवत्सरेणपाप्मानमपहतएषविषुवतांगेभ्योहै
वमासैःपाप्मानमपहतेशीर्ष्णोविषुवतापसंवत्सरेणपाप्मानंहतेपविषुवतायएवंवेदवैश्वकर्मणमृषभंसवनीयस्योपालंभ्य
मालभेरन्द्विरूपमुभयतएतंमहाव्रतीयेहनींद्रोवैवृत्रंहत्वाविश्वकर्माभवत्प्रजापतिःप्रजाःसृष्ट्वाविश्वकर्माभवत्संवत्सरोवि

१ ‘ न्विदल ’ इतिभाष्येपाठः ।

श्वकर्मैंद्रमेवैतदात्मानंप्रजापतिंसंवत्सरंविश्वकर्माणमाप्नुवंतींद्रएवतदात्मनिप्रजापतौसंवत्सरेविश्वकर्मण्यंततः प्रतिति ष्ठंतिप्रतितिष्ठतियएवंवेदयएवंवेद ॥ २२ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥

प्रजापतिरकामयतप्रजायेयभूयान्स्यामितिसतपोतप्यतसतपस्तप्त्वेमंद्वादशाहमपश्यदात्मनएवांगेषुचप्राणेषुचतं मात्मनएवांगेभ्यश्चप्राणेभ्यश्चद्वादशधानिरमिमीततमाहरत्तेनायजततततोवैसोभवदात्मनाप्रप्रजयापशुभिरजायतभव त्यात्मनाप्रप्रजयापशुभिर्जायतेयएवंवेदसोकामयतकथंनुगायत्र्यासर्वतोद्वादशाहंपरिभूयसर्वामृद्धिमृध्नुयामितितंवैते जसैवपुरस्तात्पर्यभवच्छंदोभिर्मध्यतोक्षरैरुपरिष्टाद्गायत्र्यासर्वतोद्वादशाहंपरिभूयसर्वामृद्धिमाध्नोत्सर्वामृद्धिमृध्नोतिय एवंवेदयोवैगायत्रींपक्षिणींचक्षुष्मतींज्योतिष्मतींभास्वतींवेदगायत्र्यापक्षिण्याचक्षुष्मत्याज्योतिष्मत्याभास्वत्यास्वर्गं लोकमेत्येषावैगायत्रीपक्षिणीचक्षुष्मतीज्योतिष्मतीभास्वतीयद्वादशाहस्तस्ययावभितोतिरात्रौतौपक्षौयावंतराग्निष्टोमौ तेचक्षुषीयेष्टौमध्यउक्थ्याःसआत्मागायत्र्यापक्षिण्याचक्षुष्मत्याज्योविष्मत्याभास्वत्यास्वर्गंलोकमेतियएवंवेद ॥ २३ ॥

त्रयश्चवाएतेत्र्यहाआदशममहराद्वावतिरात्रौयद्वादशाहोद्वादशाहानिदीक्षितोभवतियज्ञियएवतैर्भवतिद्वादशरात्रीरुप सदउपैतिशरीरमेवताभिर्धूनुतेद्वादशाहंप्रसुतोभूत्वाशरीरंधूत्वाशुद्धःपूतोदेवताअप्येतियऽएवंवेदषट्त्रिंशदहोवाएषय द्वादशाहःषट्त्रिंशदक्षरावैबृहतीबृहत्यावाएतदयनंयद्वादशाहोबृहत्यावैदेवाइमाँल्लोकानाश्नुवततेवैदशभिरेवाक्षरैरिमंलो

कमाश्नुवतंदशभिरंतरिक्षंदशभिर्दिवंचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिँल्लोकेप्रत्यतिष्ठन्प्रतितिष्ठतियएवंवेदंतदाहुर्यद
न्यानिच्छंदांसिवर्षीयांसिभूयोक्षरतराण्यथकस्मादेतांबृहतीत्याचक्षतइत्येतयाहिदेवाइमाँल्लोकानाश्नुवततेवैदशभिरेवा
क्षरैरिमंलोकमाश्नुवतदशभिरंतरिक्षंदशभिर्दिवंचतुर्भिश्चतस्रोदिशोद्वाभ्यामेवास्मिँल्लोकेप्रत्यतिष्ठँस्तस्मादेतांबृहतीत्याच
क्षतेऽश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेद ॥ २४ ॥ प्रजापतियज्ञोवाएषयद्द्वादशाहःप्रजापतिर्वाएतेनाग्रेयजतद्वादशाहेनसोब्र
वीदृतूंश्चमासांश्चयाजयतमाद्वादशाहेनेतितंदीक्षयित्वानपक्रमंगमयित्वाब्रुवन्देहिनुनोथत्वायाजयिष्यामइतितेभ्यइष
मूर्जंप्रायच्छत्सैषोर्गृतुषुचमासेषुचनिहितादददतंवैतेतमयाजयँस्तस्माद्ददद्याज्यःप्रतिगृह्णंतोवैतेतमयाजयँस्तस्मात्प्रतिगृह्ण
तायाज्यमुभयेराध्नुवंतियएवंविद्वांसोयजंतेचयाजयंतिचतेवाइमऋतवश्चमासाश्चगुरवइवामन्यंतद्वादशाहंप्रतिगृह्यते
ब्रुवन्प्रजापतिंयाजयनोद्वादशाहेनेतिसतथेत्यब्रवीत्तेवैदीक्षध्वमितितेपूर्वपक्षाःपूर्वेदीक्षंततेपाप्मानमपाहततस्मात्तेदिवे
वदिवेवह्यपहतपाप्मानोपरपक्षाअपरेदीक्षंततेनतरांपाप्मानमपाहततस्मात्तेतमइवतमइवह्यनपहतपाप्मानस्तस्मादेवंवि
द्वान्दीक्षमाणेषुपूर्वःपूर्वएवदिदीक्षिषेतापपाप्मानंहतेयएवंवेदसवाअयंप्रजापतिःसंवत्सरऋतुषुचमासेषुचप्रत्यतिष्ठत्तेवा
इमऋतवश्चमासाश्चप्रजापतावेवसंवत्सरेप्रत्यतिष्ठँस्तएतेन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठिताएवंहवावसऋत्विजिप्रतितिष्ठतियोद्वाद
शाहेनयजतेतस्मादाहुर्नपापःपुरुषोयाज्योद्वादशाहेनंनेदयंमयिप्रतितिष्ठादितिज्येष्ठयज्ञोवाएषयद्द्वादशाहःसवैदेवानां

॥ अथपंचमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ विश्वेवैदेवादेवतास्तृतीयमहर्वहंतिसप्तदशस्तोमोवैरूपंसामजगतीछंदोयथादेवतमेने
नयथास्तोमंयथासामयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वैसमानोदर्कंतत्तृतीयस्याह्नोरूपंयदश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुन
र्निनृत्तंयद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्युदितोयद्वैरूपंयज्जागतंयत्कृतंमेता
निवैतृतीयस्याह्नोरूपाणियुक्ष्वाहिदेवहूतमाँऽअश्वाँऽअग्नेरथीरिवेतितृतीयस्याह्नआज्यंभवतिदेवावैतृतीयेनाह्नास्वर्गंलो
कमायंस्तानसुरारक्षांस्यन्ववारयंतंतेविरूपाभवतविरूपाभवतेतिभवंतआयंस्तेयद्विरूपाभवतविरूपाभवतेतिभवंतआ
यंस्तद्वैरूपंसामाभवत्तद्वैरूपस्यवैरूपत्वंविरूपःपाप्मनाभूत्वापाप्मानमपहतेयएवंवेदतान्हस्मान्वेवागच्छंतिसमेवसृज्यंते
तानश्वाभूत्वापद्भिरपाघ्नंतयदश्वाभूत्वापद्भिरपाघ्नंततदश्वानामश्वत्वमश्नुतेयद्यत्कामयतेयएवंवेदतस्मादश्वःपशूनांज
विष्ठस्तस्माद्वश्वःप्रत्यङ्पदाहिनस्त्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदतस्मादेतदश्ववदाज्यंभवतितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंवाय
वायाहिवीतयेवायोयाहिशिवादिवइंद्रश्चवायवेषांसुतानामामित्रेवरुणेवयमश्विनावेहगच्छतमायाह्यद्रिभिःसुतंसजूर्वि
श्वेभिर्देवेभिरुतनःप्रियाप्रियास्वित्यौष्णिहंप्रउगंसमानोदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंतंतमिद्राधसेमहेत्रयइंद्रस्यसोमा
इतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपदनुचरौनिनृत्तवत्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपमिंद्रनेदीयएदिहीत्यच्युतःप्रगाथःप्रनूनंब्रह्मण
स्पतिरितिब्राह्मणस्पत्योनिनृत्तवांस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपमग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपइतिधाय्याअच्युताn

किः सुदासोरथंपर्यासनरीरमदितिंमरुत्वतीयः प्रगाथः पर्यस्तवाँस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपँत्र्यर्यमामनुषोदेवतातेतिसू
क्तँत्रिवत्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपँयद्द्यावइंद्रतेशतँयदिंद्रयावतस्त्वमितिविरूपंपृष्ठंभवतिराथंतरेहनिंतृतीयेहनितृतीय
स्याह्नोरूपँयद्द्वावानेतिधाय्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिराथंतरंह्येतदहरायतनेनैंद्रत्रि
धातुशरणमितिसामप्रगाथस्त्रिवाँस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपँत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योच्युतः ॥१॥ योजातए
वप्रथमोमनस्वानितिसूक्तंसमानोदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपँतदुसजनीयमेतद्वाइंद्रस्येंद्रियंयत्सजनीयमेतस्मिन्वैश
स्यमानंइंद्रमिंद्रियमाविशतितद्वाप्याहुश्छंदोगास्तृतीयेहनिबह्वृचाइंद्रस्येंद्रियंशंसंतीतितदुगार्त्समदमेतेनवैगृत्समदइंद्र
स्यप्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छतिजयतिपरमंलोकंयएवंवेदतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेव
सवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनितृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपँतद्देवस्यसवितुर्वार्यंमहदितिसावित्रंमंतोवैम
हद्दंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपँघृतेनद्यावापृथिवीअभीवृतेइतिद्यावापृथिवीयंघृतश्रियाघृतपृचाघृतावृधे
तिपुनरावृत्तंपुनर्निनृत्तंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपमनश्वोजातोअनभीशुरुक्थ्यइत्यार्भवंरथस्त्रिचक्रइतित्रिवत्तृतीयेह
नितृतीयस्याह्नोरूपँपरावतोयेदिधिषंतआप्यमितिवैश्वदेवंमंतोवैपरावतोंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपँतदु
गायमेतेनवैगयःप्लातोविश्वेषांदेवानांप्रियंधामोपागच्छंत्सपरमंलोकमजयदुपविश्वेषांदेवानांप्रियंधामगच्छतिजयतिप

मलोकंयएवंवेदवैश्वानरायधिषणामृतावृधईत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदंतोवैधिषणांतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्या
॥ २ ॥ ह्नोरूपंधारावरामरुतोधृष्ण्वोजसइतिमारुतंबह्वभिव्याहृत्यमंतोत्रैबह्वंतस्तृतीयमहस्तृतीयेहनितृतीयस्याह्नोरूपंजातवे
दसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतात्वमग्नेप्रथमोअंगिराऋषिरितिजातवेदस्यंपुरस्तादुदर्कंतृतीयेहनितृतीयस्याह्नो
रूपंत्वंत्वमित्युत्तरंत्र्यहमभिवदतिसंतत्यैसंततैस्त्र्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंति ॥ २ ॥ आप्यंतेवैस्तोमाआप्यं
तेछंदांसितृतीयेहन्येतदेवततउच्छिष्यतेवागित्येवतदेतदक्षरंत्र्यक्षरंवागित्येकमक्षरमक्षरमितित्र्यक्षरंसएवैषउत्तरस्त्र्यहो
वागेकंगौरेकंद्यौरेकंततोवैवागेवचतुर्थमहर्वहतितद्यच्चतुर्थमहन्यूंखयंत्येतदेवतदक्षरमभ्यायच्छंत्येतद्वर्धयंत्येतत्प्रविभाव
यिषंतिचतुर्थस्याह्नउद्यत्याअन्नंवैन्यूंखोयदेलवाअभिगेष्णाश्वरंत्यथान्नाद्यंप्रजायतेतद्यच्चतुर्थमहन्यूंखयंत्यन्नमेवतत्प्रज
नयंत्यन्नाद्यस्यप्रजात्यैतस्माच्चतुर्थमहर्जातवद्भवतिचतुरक्षरेणन्यूंखयेदित्याहुश्चतुष्पादावैपशवःपशूनामवरुद्ध्यैत्र्यक्षरे
णन्यूंखयेदित्याहुस्त्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्याएकाक्षरेणन्यूंखयेदितिहस्माहलांगलायनोब्रह्मा
मौद्गल्यंएकाक्षरावैवागेषवावसंप्रतिन्यूंखंन्यूंखयतियएकाक्षरेणन्यूंखयतीतिद्व्यक्षरेणैवन्यूंखयेत्प्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठो
वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्माद्द्व्यक्षरेणैवन्यूंखयेन्मुखतःप्रातरनु

१ ‘ यदेलवा ’ इतिभाष्यपाठः । इलाशब्दोन्नवाचीतद्येषांकर्षकाणामस्तितेइलवाइतितत्रव्याख्या ।

वाकेन्यूंखयतिंमुखतोवैप्रजाअन्नमदंतिंमुखतएवतदन्नाद्यस्ययजमानंदधातिंमध्यतआज्येन्यूंखयतिंमध्यतोवैप्रजाअन्नं
धिनोतिंमध्यतएवतदन्नाद्यस्ययजमानंदधातिंमुखतोमध्यंदिनेन्यूंखयतिंमुखतोवैप्रजाअन्नमदंतिंमुखतएवतदन्नाद्यस्य
यजमानंदधातितदुभयतोन्यूंखंपरिगृह्णातिंसवनाभ्यामन्नाद्यस्यपरिगृहीत्यै ॥३॥ वाग्वैदेवताचतुर्थमहर्वहत्येकविंशः
स्तोमोवैराजंसामानुष्टुप्छंदोयथादेवतमेनेनंयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वाएतिचप्रेतिचंतच्चतुर्थ
स्याह्नोरूपंयज्ञेवप्रथममहस्तदेतत्पुनर्यच्चतुर्थंयद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदयंलोको
भ्युदितोयज्जातवद्यद्धववद्यच्छुक्रवद्यद्वाचोरूपंयद्वैमदंयद्विरिफितंयद्विच्छंदायदूनातिरिक्तंयद्वैराजंयदानुष्टुभंयत्करि
ष्यद्यत्प्रथमस्याह्नोरूपमेतानिवैचतुर्थस्याह्नोरूपाण्याग्निंनस्ववृक्तिभिरितिंचतुर्थस्याह्नआज्यंभवतिवैमदंविरिफितंविरि
फितस्यऋषैश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपमष्टर्चंपांक्तंपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशूनामवरुद्ध्यैताउदशजगत्योजगत्प्रातःस
वनएपत्र्यहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउपंचदशानुष्टुभंआनुष्टुभंह्येतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविंशतिर्गायत्र्यःपुनःप्रा
यंह्येतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंतदेतदस्तुतमशस्तमयातयामसूक्तंयज्ञएवसाक्षात्तद्यदेतच्चतुर्थस्याह्नआज्यंभवतिय
ज्ञंतन्वतेवाचमेवतत्पुनरुपयंतिंसंतत्यैसंततैरूयहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंतिद्वांसोयंतिवायोशुक्रोअयामितेवि
।वायोशतंहरीणामिंद्रश्चवायवेषांसोमानांमाचिकितानसुक्रतूआनोविश्वाभिरूतिभिस्त्यमुवोअप्रहणमंप

त्यंवृजिनंरिपुंभंबितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगमेतिचप्रेतिचशुक्रवच्चचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतंत्वायज्ञेभिरीमहइतिंम रुत्वतीयस्यप्रतिपदीमहंइत्यभ्यायाम्यमिवैतदहंस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपमिदंवसोसुतमंधइंद्रनेदीयएदिहिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिर ग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिः पिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिंप्रथमेनाह्नासमानआतानश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंश्रुधीहवमिंद्र मारिषण्यइतिसूक्तंहववच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंमरुत्वाँइंद्रवृषभोरणायेतिसूक्तमुग्रंसहोदामिहतंहुवेमेतिंहववच्चतुर्थे हनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतइमंनुमायिनंहुवइतिपर्यासोहव वांश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतिंतद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीय तेंतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिंपिबासोमामिंद्रमंदतुत्वाश्रुधीहवंविपिपानस्याद्रेरितिंवैराजंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनिंचतुर्थेह निचतुर्थस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतांत्वामिद्धिहवामहइतिंबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिंबार्हतंह्येतदहरायतनेनंत्व मिंद्रप्रतूर्तिंष्वितिसामप्रगाथोंशस्तिहाजनितेतिजातवांश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योंच्यु तः ॥ ४ ॥ कुहश्रुतइंद्रःकस्मिन्नद्येतिसूक्तंवैमदंविरिफितंविरिफितस्यऋषेश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंयुध्मस्यतेवृषभस्य स्वराजइतिसूक्तमुरुंगभीरंजनुषाभ्युग्रमितिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारा यतनादेवैतेननप्रच्यवतेंत्यमुवःसत्रासाहमितिपर्यासोविश्वासुगीर्ष्वायतामित्यभ्यायाम्यमिवैतदहंस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपं

पं. पं.

अ. १

॥६२॥

ताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधाति विश्वोदेवस्यनेतुस्तत्सवितुर्वरेण्यमाविश्वदेवंसत्पतिमितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौबार्हतेहनिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं मादेवोयातुसवितासुरत्नइतिसावित्रमेतिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रद्यावायज्ञैःपृथिवीनमोभिरितिद्यावापृथिवीयंप्रे तिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रऋभुभ्योदूतमिववाचमिष्यइत्यार्भवंप्रेतिचवाचमिष्यइतिचंचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरू पंप्रशुक्रैतुदेवीमनीषेतिवैश्वदेवंप्रेतिचशुक्रवच्चंचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदास्ते नचतुर्थस्याह्नोरूपंवैश्वानरस्यसुमतौस्यामेत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदितोजातइतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंकईंव्य क्तानरःसनीळाइतिमारुतंनकिर्ह्येषांजनूंषिवेदेतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिद्विपदाःसंतिच तुष्पदास्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतांग्निंनरोदीधितिभिररण्योरितिजातवेदस्यंह स्तच्युतीजनयंतेतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिविराजःसंतित्रिष्टुभस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपमह्नोरू पं ॥ ५ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गौर्वैदेवतापंचममहर्वहतित्रिणवःस्तोमःशाक्वरंसामपंक्तिश्छंदोयथादेवतमेनेनयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नो तियएवंवेदयद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतत्पंचमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवद्वितीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्पंचमंयदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्य

त्यंवृजिनंरिपुंमंवितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगमेतिचप्रेतिचशुक्रवच्चचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतंत्वायज्ञेभिरीमहइतिम
रुत्वतीयस्यप्रतिपदीमहइत्यभ्यायाम्यमिवैतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपमिदंवसोसुतमंधइंद्रनेदीयएदिहिप्रैतुब्रह्मणस्पतिर
ग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिप्रथमेनाह्नासमानआतानश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंश्रुधीहवमिंद्र
मारिषण्यइतिसूक्तंहववच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंमरुत्वाँइंद्रवृषभोरणायेतिसूक्तमुग्रंसहोदामिहतंहुवेमेतिहववच्चतुर्थे
हनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतइमंनुमायिनंहुवइतिपर्यासोहव
वांश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीय
तेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिपिबासोममिंद्रमंदतुत्वाश्रुधीहवंविपिपानस्याद्रेरितिवैराजंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनिचतुर्थेह
निचतुर्थस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतात्वामिद्धिहवामहइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिबार्हतंह्येतदहरायतनेनत्व
मिंद्रप्रतूर्तिष्वितिसामप्रगाथोशस्तिहाजनितेतिजातवांश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितितार्क्ष्योच्यु
तः ॥ ४ ॥ कुहश्रुतइंद्रःकस्मिन्नद्येतिसूक्तंवैमदंविरिफितंविरिफितस्यऋषेश्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंयुध्मस्यतेवृषभस्य
स्वराजइतिसूक्तमुरुंगभीरंजनुषाभ्युग्रमितिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारा
यतनादेवैतेननप्रच्यवतेत्यमुवःसत्रासाहमितिपर्यासोविश्वासुगीर्ष्वायतमित्यभ्यायाम्यमिवैतदहस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपं

ताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधाति विश्वोदेवस्यनेतुस्तत्सवितुर्वरेण्यमाविश्वदेवंसत्पतिमितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौबार्हतेहनिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपं मादेवोयातुसवितासुरत्नइतिसावित्रमेतिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रद्यावायज्ञैःपृथिवीनमोभिरितिद्यावापृथिवीयंप्रे तिचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंप्रऋभुभ्योदूतमिववाचमिष्यइत्यार्भवंप्रेतिचवाचमिष्यइतिचचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरू पंप्रशुक्रैतुदेवीमनीषेतिवैश्वदेवंप्रेतिचशुक्रवच्चचतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिद्विपदाःसंतिचतुष्पदास्ते नचतुर्थस्याह्नोरूपंवैश्वानरस्यसुमतौस्यामेत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदितोजातइतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंकईंव्य क्तानरःसनीळाइतिमारुतंनकिर्ह्येषांजनूंषिवेदेतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिद्विपदाःसंतिच तुष्पदास्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युताग्निंनरोदीधितिभिररण्योरितिजातवेदस्यंह स्तच्युतीजनयंतेतिजातवच्चतुर्थेहनिचतुर्थस्याह्नोरूपंताउविच्छंदसःसंतिविराजःसंतित्रिष्टुभस्तेनचतुर्थस्याह्नोरूपमह्नोरू पं ॥ ५ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

गौर्वैदेवतापंचममहर्वहतित्रिणवःस्तोमःशाक्वरंसामपंक्तिश्छंदोयथादेवतमेनेनयथास्तोमंयथासामंयथाछंदसंराध्नो तियएवंवेदयद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतत्पंचमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवद्वितीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्पंचमंयदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदंतर्वद्य

द्वृषण्वद्यद्वृधन्वद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदंतरिक्षमभ्युदितंयद्दुग्धवद्यदूधर्वद्यद्धेनुमद्यत्पृश्निमद्यन्मद्वद्यत्पशुरूपंय
दध्यामवद्विक्षुद्राइवहिपशवोयज्जागतंजागताहिपशवोयद्वार्हतंबार्हताहिपशवोयत्पांक्तंपांक्ताहिपशवोयद्वामंवामंहिप
शवोयद्धविष्मद्धविर्हिपशवोयद्वपुष्मद्वपुर्हिपशवोयच्छाक्करंयत्पांक्तंयत्कुर्वद्यद्द्वितीयस्याह्नोरूपमेतानिवैपंचमस्याह्नोरूपा
णीममूषुवोअतिथिमुषर्बुधमितिपंचमस्याह्नआज्यंभवतिजागतमध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमानोयज्ञंदि
विस्पृशमानोवायोमहेतनेरथेनपृथुपाजसाबहवःसूरचक्षसइमाउवांदिविष्टयःपिबासुतस्यरसिनोदेवंदेवंवोवसेदेवंदेवंबृ
हदुगायिषेवचइतिबार्हतंप्रउगंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंयत्पांचजन्ययाविशेतिमरुत्वतीयस्यप्रतिपत्पांचजन्ययेतिपंच
मेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रइत्सोमपाएकइंद्रनेदीयएदिह्युत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेऽग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोबृहदिंद्राय
गायतेतिद्वितीयेनाह्नासमानआतानःपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमवितासिसुन्वतोवृक्तबर्हिषइतिसूक्तमद्वत्पांक्तंपंचपदंपं
चमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमित्थाहिसोमइन्मदइतिसूक्तमद्वत्पांक्तंपंचपदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रपिबतुभ्यंसुतोम
दायेतिसूक्तमद्वत्त्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनाद्देवैतेननप्रच्यवतेमरुत्वाँइंद्रमीढ्वइतिपर्यासोनेतिनप्रेतिपंच
मेहनिपंचमस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्मा
द्गायत्रीषुनिविदंदधाति ॥६॥ महानाम्नीष्वत्रस्तुवतेशाक्करेणसाम्नाराथंतरेहनिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रोवाएता

भिर्महानात्मानंनिरमिमीतंतस्मान्महानाम्न्योऽथोइमेवैलोकामहानाम्न्यऽइमेमहांतंइमान्वैलोकान्प्रजापतिःसृष्ट्वेदंसर्व
मशक्नोद्यदिदंकिंचयदिमाँल्लोकान्प्रजापतिःसृष्ट्वेदंसर्वमशक्नोद्यदिदंकिंचंतच्छक्वर्योभवंस्तच्छक्वरीणांशक्वरीत्वंताऊर्ध्वाः
सीम्नोभ्यसृजतंयदूर्ध्वाःसीम्नोभ्यसृजतंतत्सिमाअभवंस्तत्सिमानांसिमात्वंस्वादोरित्थाविषूवतंउपनोहरिभिःसुतमिंद्रं
विश्वाअवीवृधन्नित्यनुरूपोवृषण्वान्पृश्निमान्मद्वान्वृधन्वान्पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युताऽभित्वा
शूरनोनुमइतिरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिंराथंतरंह्येतदहरायतनेनंनमोषुत्वावाघतश्चनेतिसामप्रगाथोऽध्यासवान्पशु
रूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्योच्युतः ॥ ७॥ प्रेदंब्रह्मवृत्रतूर्येष्वाविथेतिसूक्तंपांक्तंपंच
पदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमिंद्रोमदायवावृधइतिसूक्तंमद्वत्पांक्तंपंचपदंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंसत्रामदासस्तववि
श्वजन्याइतिसूक्तंमद्वत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेतमिंद्रंवाजयामसीतिपर्यासःसवृषा
वृषभोभुवदितिपशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवह
तिंयस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातितत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथं
तरेहनिपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमुदुष्यदेवःसवितादमूनाइतिसावित्रमादाशुपेसुवतिभूरिवाममितिवामंपशुरूपंपंचमे
हनिपंचमस्याह्नोरूपंमहीद्यावापृथिवीइहज्येष्ठेइतिद्यावापृथिवीयंरुवद्धोक्षेतिपशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपमृभुर्वि

भ्यावाजइंद्रोनोअच्छेत्याभर्वंवाजोवैपशवःपशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंस्तुषेजनंसुव्रतंनव्यसीभिरितिवैश्वदेवंम
ध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंहविष्पांतमजरंस्वर्विदीत्याग्निमारुतस्यप्रतिपद्धविष्मत्पंचमेहनिपंचमस्याह्नो
रूपंवपुर्नुतच्चिकितुषेचिदस्त्वितिमारुतंवपुष्मत्पंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्यु
ताऽग्निर्होतागृहपतिःसराजेतिजातवेदस्यंमध्यासवत्पशुरूपंपंचमेहनिपंचमस्याह्नोरूपं ॥ ८ ॥ देवक्षेत्रंवाएतद्यत्षष्ठमहं
र्देवक्षेत्रंवाएतआगच्छंतियेषष्ठमहरागच्छंतिनवैदेवाअन्योन्यस्यगृहेवसंतिनर्तुर्ऋतोर्गृहेवसतीत्याहुस्तद्यथायथमृत्विज
ऋतुयाजान्यजंत्यसंप्रदायंतद्यथर्त्वृतून्कल्पयंतियथायथंजनतास्तदाहुर्नर्तुप्रैषैःप्रेषितव्यंनर्तुप्रैषैर्वषट्कृत्यंवाग्वाऋतुप्रैषाऽ
आप्यतेवैवाक्षष्ठेहनीतियदृतुप्रैषैःप्रेष्येयुर्यदृतुप्रैषैर्वषट्कुर्युर्वाचमेवतदाप्तांश्रांतांमृकणवहींवहराविणीमृच्छेयुर्यद्वेभिर्न
प्रेष्येयुर्यद्वेभिर्नवषट्कुर्युरच्युताद्यज्ञस्यच्यवेरन्यज्ञात्प्राणात्प्रजापतेःपशुभ्योजिह्माईयुस्तस्माद्दग्मेभ्यएवाधिप्रेषितव्यं
मृग्मेभ्योधिवषट्कृत्यंतन्नवाचमाप्तांश्रांतांमृकणवहींवहराविणीमृच्छंतिनाच्युताद्यज्ञस्यच्यवंतेनयज्ञात्प्राणात्प्रजापतेःप
शुभ्योजिह्मायंति ॥ ९ ॥ पारुच्छेपीरुपदधतिपूर्वयोःसवनयोःपुरस्तात्प्रस्थितयाज्यानांरोहितंवैनामैतच्छंदोयत्पारु
च्छेपमेतेनवाइंद्रःसप्तस्वर्गाँल्लोकानरोहद्रोहतिसप्तस्वर्गाँल्लोकान्यएवंवेदतदाहुर्यत्पंचपदाएवपंचमस्याह्नोरूपंषट्पदाःष

ष्ठस्याथकस्मात्सप्तपदाःषष्ठेहन्छस्यंतइतिषड्भिरेवपदैःषष्ठमहराप्नुवंत्यपच्छिंद्येवैतदहर्यत्सप्तमंतदेवसप्तमेनपदेनाभ्यार भ्यवसंतिवाचमेवतत्पुनरुपयंतिसंतत्यैसंततंह्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंति ॥ १० ॥ देवासुरावाएषुलोके षुसमयतंतंतेवैदेवाःषष्ठेनैवाह्नैभ्योलोकेभ्योसुरान्प्राणुदंततेषांयान्यंतर्हस्तीनानिवसून्यासंस्तान्यादायसमुद्रंप्रौप्यंस्ततए तेनैवच्छंदसानुहायांतर्हस्तीनानिवसून्याददततद्यदेतत्पदंपुनःपदंसएवांकुशआसंजनायांद्विषतोवसुदत्तेनिरेनंमेभ्यःस र्वेभ्योलोकेभ्योनुदतेयएवंवेद ॥ ११ ॥ द्यौर्वैदेवताषष्ठमहर्वहतित्रयस्त्रिंशस्तोमोरैवतंसामातिच्छंदाश्छंदोयथादेवतमे नेनयथास्तोमंयथासामयथाछंदसंराध्नोतियएवंवेदयद्वैसमानोदर्कंतत्षष्ठस्याह्नोरूपंयद्ध्येवतृतीयमहस्तदेतत्पुनर्यत्षष्ठंय दश्ववद्यदंतवद्यत्पुनरावृत्तंयत्पुनर्निनृत्तंयद्रतवद्यत्पर्यस्तवद्यत्रिवद्यदंतरूपंयदुत्तमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदसौलोकोभ्यु दितोयत्पारुच्छेपंयत्सप्तपदंयन्नाराशंसंयन्नाभानेदिष्ठंयद्रैवतंयदतिच्छंदायत्कृतंयत्तृतीयस्याह्नोरूपमेतानिवैषष्ठस्याह्नो रूपाण्ययंजायतमनुषोधरीमणीतिषष्ठस्याह्नआज्यंभवतिपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंस्तीर्णंबर्हिरु पनोयाहिवीतयआवांरथोनियुत्वान्वक्षदवसेसुषुमायातमद्रिभिर्युवांस्तोमेभिर्देवयंतोऽअश्विनावमहइंद्रवृषन्निंद्रास्तुश्रौ षळोपूणोअग्नेश्रृणुहित्वमीळितोयेदेवासोदिव्येकादशस्थेयमददाद्रभसमृणच्युतमितिप्रउगंपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तप

१ ‘ अपच्छिद्यैव ’ इतिभाष्यपाठः । अपच्छिद्यैवपृथक्त्वेनतस्यविच्छेदंकृत्वैवइतितदर्थः ।

दं षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपं सपूर्व्योमहानामितिंमरुत्वतीयस्यप्रतिपदंतोवैमहदंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंत्रयइंद्रस्य
सोमाइंद्रनेदीयएदिहिंप्रनूनंब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतात्वंसोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोनकिःसुदासोरथमितितृतीयेनाह्नासमानआ
तानंःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंयंत्वंरथमिंद्रमेधसातयइतिसूक्तंपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंसयोवृषावृ
ष्ण्येभिःसमोकाइतिसूक्तंसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमिंद्रमरुत्वइहपाहिसोमामितिसूक्तंतेभिःसाकंपिबतुवृत्रखादइ
त्यंतोवैखादोंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेयंहयेन
वाइदमितिपर्यासःस्वर्मरुत्वताजितमित्यंतोवैजितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्य
हस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधातिरेवतीर्नःसधमादेरेवाँइंद्रेवतःस्तोते
तिरैवतंपृष्ठंभवतिबार्हतेहनिषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंयद्वावानेतिधाय्याच्युतात्वामिद्धिहवामहइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्त
यतिबार्हतंह्येतदहरायतनेनैंद्रमिदेवतातयइतिसामप्रगाथोनिनृत्तवान्षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमिति
ताक्ष्योच्युतः ॥ १२ ॥ ऐंद्रयाह्युपनःपरावतइतिसूक्तंपारुच्छेपमतिच्छंदाःसप्तपदंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंप्रघान्वस्यमह
तोमहानीतिसूक्तंसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमभूरेकोरयिपतेरयीणामितिसूक्तंरथमातिष्ठतुविनृम्णभीममित्यंतोवै
स्थितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतउपनोहरिभिः

सुतमितिपर्यासःसमानोदर्कःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंताउगायत्र्योगायत्र्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदो
वहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माद्गायत्रीषुनिविदंदधात्यभित्यंदेवंसवितारमोण्योरितिवैश्वदेवस्यप्रतिपदतिच्छंदाःषष्ठेहनि
षष्ठस्याह्नोरूपंतत्सवितुर्वरेण्यंदोषोआगादित्यनुचरौतोवैगतमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमुदुष्यदेवःसवितासवाये
तिसावित्रंशश्वत्तमंतदपावह्निरस्थादित्यंतोवैस्थितमंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंकतरापूर्वाकतरापरायोरितिद्यावा
पृथिवीयंसमानोदर्कंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंकिमुश्रेष्ठःकिंयविष्ठोनआजगन्नुपनोवाजाअध्वरमृभुक्षाइत्यार्भवंनाराशंसंत्रि
वंत्षष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपमिदमित्थारौद्रंगूर्तवचायेयज्ञेनदक्षिणयासमक्ताइतिवैश्वदेवं ॥ १२ ॥ नाभानेदिष्ठंशंसतिना
भानेदिष्ठंवैमानवंब्रह्मचर्यंवसन्तंभ्रातरोनिरभजन्त्सोब्रवीदेत्यकिंमह्यमभाक्तेत्येतमेवनिष्ठावमववदितारमित्यब्रुवंस्त
स्माद्धाप्येतर्हिपितरंपुत्रानिष्ठावोववदितेत्येवाचक्षतेसपितरमेत्याब्रवीत्त्वांहवावमह्यंततताभाक्षुरितितंपिताब्रवीन्मापुत्र
कतदादृथाअंगिरसोवाइमेस्वर्गायलोकायसत्रमासतेतेषष्ठंषष्ठमेवाहरागत्यमुह्यंतितानेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसयतेषांयत्सहस्रं
सत्रपरिवेषणंतत्तेस्वर्यंतोदास्यंतीतितथेतितानुपैत्प्रतिगृभ्णीतमानवंसुमेधसइतितमब्रुवन्किंकामोवदसीतीदमेववःषष्ठ
महःप्रज्ञापयानीत्यब्रवीदथयद्वएतत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतन्मेस्वर्यंतोदत्तेतितथेतितानेतेसूक्तेषष्ठेहन्यशंसयत्ततोवैतेप्रयज्ञ

---

१ ‘ ताताभाक्षुः ’ इतिभाष्येदृश्यतेतथापिततशब्दस्यैवतातवाचित्वात्तताभाक्षुरितिवैदिकपाठःसुवचः ।

मजानन्प्रस्वर्गंलोकंतद्यदेतेसूक्तेषष्ठेहनिशंसतियज्ञस्यप्रज्ञात्यैस्वर्गस्यलोकस्यानुख्यात्यैतंस्वयंतोब्रुवन्नेतत्तेब्राह्मणसहस्र
मितितदेनंसमाकुर्वाणंपुरुषःकृष्णशवास्युत्तरतउपोत्थायाब्रवीन्ममवाइदंममवैवास्तुहमितिसोब्रवीन्मह्यंवाइदमदुरि
तितमब्रवीत्तद्वैनौतवैवपितरिप्रश्नइतिसपितरमैत्तंपिताब्रवीन्ननुतेपुत्रकादू३रित्यदुरेवमइत्यब्रवीत्तत्तुमेपुरुषःकृष्णश
वास्युत्तरतउपोदतिष्ठन्ममवाइदंममवैवास्तुहमित्यादितेतितंपिताब्रवीत्तस्यैवपुत्रकतंत्तत्तुसतुभ्यंदास्यतीतिसपुनरेत्या
ब्रवीत्तवहवावकिलभगवइदमितिमेपिताहेतिसोब्रवीत्तदहंतुभ्यमेवददामियएवसत्यमवादीरितितस्मादेवंविदुषासत्यमे
ववदितव्यंसएषसहस्रसनिर्मंत्रोयन्नाभानेदिष्ठउपैनंसहस्रंनमतिप्रषष्ठेनाह्नास्वर्गंलोकंजानातियऽएवंवेद ॥ १४ ॥
तान्येतानिसहचराणीत्याचक्षतेनाभानेदिष्ठंवालखिल्यावृषाकपिमेवयामरुतंतानिसहैवशंसेद्यदेषामंतरियात्तद्यजमान
स्यांतरियाद्यदिनाभानेदिष्ठंरेतोस्यांतरियाद्यदिवालखिल्याःप्राणानस्यांतरियाद्यदिवृषाकपिमात्मानमस्यांतरियाद्यद्ये
वयामरुतंप्रतिष्ठायाएनंच्यावयेद्दैव्यैचमानुष्यैचनाभानेदिष्ठेनैवरेतोसिंचंत्तद्वालखिल्याभिर्व्यकरोत्सुकीर्तिनाकाक्षीव
तेनयोनिंव्यहापयंदुरौयथातवशर्मन्मदेमेतितस्माज्ज्यायान्त्सन्गर्भःकनीयांसंसंतंयोनिंनहिनस्तिब्रह्मणाहिसक्लृप्तएवया
मरुतैतवैकरोतितेनेदंसर्वमेतवैकृतमेतियदिदंकिंचाहश्चकृष्णमहरर्जुनंचेत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदहश्चाहश्चेतिपुनरावृत्तं
पुनर्निनृत्तंषष्ठेहनिषष्ठस्याह्नोरूपंमध्वोवोनाममारुतंयजत्राइतिमारुतंबह्वभिव्याहृत्यमंतोवैबह्वंतःषष्ठमहःषष्ठेहनिषष्ठ

स्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवेदस्याच्युतासप्रत्नथासहसाजायमानइतिजातवेदस्यंसमानोदर्कंषष्ठेहनि षष्ठस्याह्नोरूपंधारयन्धारयन्नितिशंसतिप्रस्रंसाद्वाअंतस्यबिभायतद्यथापुनराग्रंथंपुनर्निग्रंथमंतंबध्नीयान्मयूखंवांततो धारणायनिहन्यात्तादृक्तद्यद्धारयन्धारयन्नितिशंसतिसंतत्यैसंततैर्ह्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंतियंति ॥१५॥

इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यद्वाएतिचप्रेतिचतत्सप्तमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवप्रथममहस्तदेवैतत्पुनर्यत्सप्तमंयद्युक्तवद्यद्रथवद्यदाशुमद्यत्पिबवद्यत्प्रथमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदयंलोकोभ्युदितोयज्जातवद्यदनिरुक्तंयत्करिष्यद्यत्प्रथमस्याह्नोरूपमेतानिवैसप्तमस्याह्नोरूपाणि समुद्रादूर्मिर्मधुमाँउदारदितिसप्तमस्याह्नआज्यंभवत्यनिरुक्तंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंवाग्वैसमुद्रोनवैवाक्क्षीयतेनसमुद्रःक्षीयतेतद्यदेतत्सप्तमस्याह्नआज्यंभवतियज्ञादेवतद्यज्ञंतन्वतेवाचमेवतत्पुनरुपयंतिसंतत्यैसंततैर्ह्यहैरव्यवच्छिन्नैर्यंतियएवंविद्वांसोयंत्याप्यंतेवैस्तोमाआप्यंतेछंदांसिषष्ठेहनितद्यथैवादआज्येनावदानानिपुनःप्रत्यभिघारयंत्ययातयामतायाएवमेवैतत्स्तोमांश्चच्छंदांसिचपुनःप्रत्युपयंत्ययातयामतायैयदेतत्सप्तमस्याह्नआज्यंभवतितदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहआवायोभूषशुचिपाउपनःप्रयाभिर्यासिदाश्वांसमच्छाऽनोनियुद्भिःशतिनीभिरध्वरंप्रसोताजीरोअध्वरेष्वस्थाद्येवायवइंद्रमादनासोयावांशतंनियुतोयाःसहस्रंप्रयद्वांमित्रावरुणास्पूर्धन्नागोमतानासत्यारथेनानोदेवशवसा

५. आ. याहिशुष्मिन्प्रवोयज्ञेषुदेवयंतोअर्चैन्प्रक्षोदसाधायसासस्रएषेतिप्रउगंमेतिचप्रेतिचसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभं
॥ ८ ॥ त्रिष्टुंप्प्रातःसवनऽएषत्र्यहंआत्वारथंयथोतयंइदंवसोसुतमंधंइंद्रनेदीयएदिहिंप्रैतुब्रह्मणस्पतिरग्निर्नेतांत्वंसोमक्रतुभिः
पिन्वंत्यपःप्रवइंद्रायबृहतइतिंप्रथमेनाह्नासमानआतानंःसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंकयाशुभासवयसःसनीळाइतिसूक्तं
नजायमानोनशतेनजातइतिजातवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुकयाशुभीयमेतद्वैसंज्ञानंसंतनिसूक्तंयत्कयाशुभीयंमे
तेनहवाइंद्रोगस्त्योमरुतस्तेसमजानंततद्यत्कयाशुभीयंशंसतिंसंज्ञात्याएवतद्वायुष्यंतद्योस्यप्रियःस्यात्कुर्यादेवास्यकया
शुभीयंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनंसवनंदाधारायतनांदेवैतेननप्रच्यवतेंत्यंसुमेषंमहयास्वर्विदमितिसूक्तंमत्यंनवाजंहव
नस्यदंरथमितिंरथवत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतिंतद्वैतच्छंदोवहतिंय
स्मिन्निविद्धीयतेंतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिंमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेंत्रैष्टुभानिचजागतानिचंमिथुनंवैपशवंःपशवश्छं
दोमाःपशूनामवरुद्ध्यैत्वामिद्धिहवामहेत्वंह्येहिचेरवइतिंबृहत्पृष्ठंभवतिसप्तमेहनिंयदेवषष्ठस्याह्नस्तद्यद्वैरथंतरंतद्वैरूपंय.
द्बृहत्तद्वैराजंयद्रथंतरंतच्छाक्वरंयद्बृहत्तद्रैवतंतद्यद्बृहत्पृष्ठंभवतिंबृहतैवतद्बृहत्प्रत्युत्तभ्नुवंत्यस्तोमकृंतत्रायद्रथंतरंस्यात्कृं
तत्रंस्यात्तस्माद्बृहदेवकर्तव्यंयद्वावानेतिधाय्याच्युताऽभित्वाशूरनोनुमइतिंरथंतरस्ययोनिमनुनिवर्तयतिंराथंतरंह्येतद
हरायतनेनंपिबासुतस्यरसिनइतिसामप्रगाथंःपिबवान्त्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितितार्क्ष्योंच्यु

तः ॥ १६ ॥ इंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारा
यतनादेवैतेननप्रच्यवतेऽभित्यंमेषंपुरुहूतमृग्मियमितिसूक्तंयद्वावप्रेतितदभीतिंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतदुजागतंज
गत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्ता
निशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरिति
वैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपमभित्वादेवसवितरितिसावित्रंयद्वावप्रेतितदभीतिंसप्त
मेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंप्रेतांयज्ञस्यशंभुवेतिद्यावापृथिवीयंप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपमयंदेवायजन्मनइत्यार्भवंजात
वत्सप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपमायाहिवनसासहेतिद्विपदाःशंसतिद्विपाद्वैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनाम
वरुद्ध्यैतद्यद्द्विपदाःशंसतियजमानमेवतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयत्यैभिरग्नेदुवोगिरइतिवैश्वदेवंमेतिसप्तमेह
निसप्तमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहोवैश्वानरोअजीजनदित्याग्निमारुतस्यप्रतिपज्जातवत्सप्त
मेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंप्रयद्वस्त्रिष्टुभमिषमितिमारुतंप्रेतिसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंजातवेदसेसुनवामसोममितिजातवे
दस्याच्युतादूतंवोविश्ववेदसमितिजातवेदस्यमनिरुक्तंसप्तमेहनिसप्तमस्याह्नोरूपंतान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएष
त्र्यहः ॥ १७ ॥ यद्वैनेतिनप्रेतियत्स्थितंतदष्टमस्याह्नोरूपंयद्ध्येवद्वितीयमहस्तदेवैतत्पुनर्यदष्टमंयदूर्ध्ववद्यत्प्रतिवद्यदं

ऐ. ब्रा.

॥ ९ ॥

तर्वद्यद्वृषण्वद्यद्वृधन्वद्यन्मध्यमेपदेदेवतानिरुच्यतेयदंतरिक्षमभ्युदितंयद्व्यग्नियन्महद्वद्यद्विहूतवद्यत्पुनर्वद्यत्कुर्वद्यद्वि
तीयस्याह्नोरूपमेतानिवाअष्टमस्याह्नोरूपाण्यग्निंवोदेवमग्निभिःसजोषाइत्यष्टमस्याह्नआज्यंभवतिद्व्यग्न्यष्टमेहन्यष्टमस्या
ह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहःकुविदंगनमसायेवृधासःपीवोऽअन्नाँरयिवृधःसुमेधाउच्छन्नुषसःसुदिनाअरि
प्राउशंतादूतानदभायगोपायावत्तरस्तन्वोयावदोजःप्रतिवांसूरउदितेसूक्तैर्धेनुःप्रत्नस्यकाम्यंदुहानाब्रह्माणइंद्रोपयाहि
विद्वान्नूध्वोअग्निःसुमतिंवस्वोअश्रेदुतस्यानःसरस्वतीजुषाणेतिप्रउगंप्रतिवदंतर्वद्विहूतवदूर्ध्ववदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपं
तदुत्रैष्टुभंत्रिष्टुप्प्रातःसवनएषत्र्यहोविश्वानरस्यवस्पतिमिंद्रइत्सोमपाएकऽइंद्रनेदीयएदिह्युत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेऽग्निर्नेतात्वं
सोमक्रतुभिःपिन्वंत्यपोबृहदिंद्रायगायतेतिद्वितीयेनाह्नासमानआतानोऽष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंशंसामहामिंद्रंयस्मिन्वि
श्वाइतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमहश्चित्त्वमिंद्रयतएतानितिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंपिबासोमम
भियमुग्रतर्दइतिसूक्तंमूर्वंगव्यंमहिगृणानइंद्रेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंमहाँइंद्रोनृवदाचर्षणिप्राइतिसूक्तंमहद्वद
ष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवतेतमस्यद्यावापृथिवीसचेतसेति
सूक्तंयदेत्कृण्वानोमहिमानमिंद्रियमितिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहं
तितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमि

थुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैमहद्धंतिसूक्तानिशस्यंतेमहद्वाअंतरिक्षमंतरिक्षस्याप्त्यैपंचसूक्तानिशस्यंतेपंच
पदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्याअभित्वाशूरनोनुमोऽभित्वापूर्वपीतयइतिरथंतरंपृष्ठं
भवत्यष्टमेहनियद्वावानेतिधाय्याच्युतात्वामिद्धिहवामहइतिबृहतोयोनिमनुनिवर्तयतिबार्हतंह्येतदहरायतनेनोभयंश्रृ
णवच्चनइतिसामप्रगाथोयच्चेदमद्ययदुचह्यआसीदितिबार्हतेहन्यष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिता
क्ष्योच्युतः ॥ १८ ॥ अपूर्व्यापुरुतमान्यस्माइतिसूक्तंमहेवीरायतवसेतुरायेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतांसुतेकी
र्तिंमघवन्महित्वेतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्वंमहाँइंद्रयोहशुष्मैरितिसूक्तंमहद्वष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंत्वंमहाँ
इंद्रतुभ्यंहक्षाइतिसूक्तंमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधारायतनादेवैतेननप्रच्यवते
दिवश्चिदस्यवरिमाविपप्रथइतिसूक्तमिंद्रंनमह्नेतिमहद्वदष्टमेहन्यष्टमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यं
दिनंवहंतितद्धैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जगतीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजाग
तानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैमहद्धंतिसूक्तानिशस्यंतेमहद्वाअंतरिक्षमंतरिक्षस्याप्त्यैपंचपंचसूक्ता
निशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतानिद्वेधापंचान्यानिपंचान्यानिदशसं
पद्यंतेसादशिनीविराळन्नंविराळन्नंपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैविश्वोदेवस्यनेतुस्तत्सवितुर्वरेण्यमाविश्वदेवंसत्य

वायज्ञमयजंतंयदग्निनाग्निमयजंततेस्वर्गंलोकमायँस्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् ॥ तेहनाकंमहिमानःसचंतंयत्रपूर्वेसा
ध्याःसंतिदेवाइतिच्छंदांसिवैसाध्यादेवास्तेग्रेग्निनाग्निमयजंततेस्वर्गंलोकमायन्नादित्याश्चैवेहासन्नंगिरसश्चंतेग्रेग्निनाग्नि
मयजंततेस्वर्गंलोकमायन्त्सैषास्वर्ग्याहुतिर्यदग्न्याहुतिर्यदिहवाअप्यब्राह्मणोक्तोयदिदुरुक्तोक्तोयजतेथहैषाहुतिर्गच्छत्ये
वदेवान्नपाप्मनासंसृज्यतेगच्छत्यस्याहुतिर्देवान्नास्याहुतिःपाप्मनासंसृज्यतेयएवंवेदताएतास्त्रयोदशान्वाहरूपसमृद्धा
एतद्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभि[redacted]सांत्रिःप्रथमामन्वाहत्रिरुत्तमांताःसप्तदशसंपद्यंतेसप्तद
शोवैप्रजापतिर्द्वादशमासाःपंचर्तवस्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापत्यायतनाभिरेवाभीराध्नोतियएवंवेदत्रिः
प्रथमांत्रिरुत्तमामन्वाहयज्ञस्यैव[redacted]म्नेबलायाविस्रंसाय ॥ १६ ॥ समिधाग्निंदुवस्यताप्यायस्वसमेतुतइ
त्याज्यभागयोः रोनुवाक्येभवतआतिथ्यवत्यौरू[redacted]द्वैयज्ञस्यसमृद्धंयद्रूपसमृद्धंयत्कर्मक्रियमाणमृगभिवदति
सैषाग्नेय्यतिथिमतीनसौम्यातिथिमत्यस्तियत्सौम्यातिथिमतीस्याच्छश्वत्सा[redacted]वैषातिथिमतीयदापीनवतीयदा
वाअतिथिंपरिवेविषत्यापीनइववैसतर्हिभवतितयोर्जुषाणेनैवयजतीदंविष्णुर्विचक्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोअश्यामिति
वैष्णव्यौत्रिपदामनूच्यचतुष्पदयायजतिसप्तपदानिभवंतिशिरोवाएतद्यज्ञस्ययदातिथ्यंसप्तवैशीर्षन्प्राणाःशीर्षन्नेवत
त्प्राणान्दधातिहोतारंचित्ररथमध्वरस्यप्रप्रायमग्निर्भरतस्यशृण्वइतिस्विष्टकृतःसंयाज्येभवतआतिथ्यवत्यौरूपसमृद्धेए

स्युरितिहस्माहाथहैतज्जपेदेवेति ॥ ४६ ॥ छंदांसिवैदेवेभ्योहव्यमूढ्वाश्रांतानिजघनार्धेयज्ञस्यतिष्ठंतियथाश्वोवाश्वत
रोवोहिवांस्तिष्ठेदेवंतेभ्यएतंमैत्रावरुणंपशुपुरोळाशमनुदेविकाहवींषिनिर्वपेद्धात्रेपुरोळाशंद्वादशकपालंयोधातासवषट्का
रोनुमत्यैचरुंयानुमतिःसागायत्रीराकायैचरुंयाराकासात्रिष्टुप्सिनीवाल्यैचरुंयासिनीवालीसाजगतीकुह्वैचरुंयाकुहूःसा
नुष्टुबेतानिवावसर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतंएतैर्हवाअस्यच्छं
दोभिर्यजतःसर्वैश्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदंतद्धैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिच्छंदांसिवैतत्सुधायांह
वाएनंछंदांसिदधत्यननुध्यायिनंलोकंजयतियएवंवेदंतद्धैकआहुर्धातारमेवसर्वासांपुरस्तात्पुरस्तादाज्येनपरियजेत्तदा
सुसर्वासुमिथुनंदधातीतितदुवाआहुर्जामिवाएतद्यज्ञेक्रियतेयत्रसमानीभ्यामृग्भ्यांसमानेहन्यजतीतियदिहवाअपिब
ह्व्यइवजायाःपतिर्वावतासांमिथुनंतद्यदासांधातारंपुरस्ताद्यजतितदासुसर्वासुमिथुनंदधातीतिनुदेविकानां ॥४७॥ अ
थदेवीनांसूर्यायपुरोळाशमेककपालंयःसूर्यःसधातासउएववषट्कारोदिवेचरुंयाद्यौःसानुमतिःसोऽएवगायत्र्युषसेचरुंयो
षाःसाराकासोएवत्रिष्टुब्गवेचरुंयागौःसासिनीवालीसोएवजगतीपृथिव्यैचरुंयापृथिवीसाकुहूःसोएवानुष्टुबेतानिवाव
सर्वाणिच्छंदांसिगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमानुष्टुभमन्वन्यान्येतानिहियज्ञेप्रतमामिवक्रियंतंएतैर्हवाअस्यच्छंदोभिर्यजतःसर्वै
श्छंदोभिरिष्टंभवतियएवंवेदंतद्धैयदिदमाहुःसुधायांहवैवाजीसुहितोदधातीतिच्छंदांसिवैतत्सुधायांहवाएनंछंदांसिदध

तदहरायतनेनैंद्रत्रिधातुशरणमितिसामप्रगार्थंस्त्रिवान्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंत्यमूषुवाजिनंदेवजूतमितिताक्ष्यौंच्यु
तः ॥ २० ॥ संचत्वेजग्मुर्गिरइंद्रपूर्वीरितिसूक्तंगतवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंकदाभुवन्रथक्षयाणिब्रह्मेतिसूक्तंक्षेतिवदं
तरूपंक्षेतीववाअंतंगत्वानवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंमासत्योयातुमघवाँऋजीषीतिसूक्तंसत्यवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंत
त्तइंद्रियंपरमंपराचैरितिसूक्तंमंतोवैपरममंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुत्रैष्टुभंतेनप्रतिष्ठितपदेनसवनंदाधा
रायतनादेवैतेननप्रच्यवतेऽहंभुवंवसुनःपूर्व्यस्पतिरितिसूक्तंमहंधनानिसंजयामिशश्वतइत्यंतोवैजितमंतोनवममहर्नव
मेहनिनवमस्याह्नोरूपंतदुजागतंजगत्योवाएतस्यत्र्यहस्यमध्यंदिनंवहंतितद्वैतच्छंदोवहतियस्मिन्निविद्धीयतेतस्माज्जग
तीषुनिविदंदधातिमिथुनानिसूक्तानिशस्यंतेत्रैष्टुभानिचजागतानिचमिथुनंवैपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैपंच
पंचसूक्तानिशस्यंतेपंचपदापंक्तिःपांक्तोयज्ञःपांक्ताःपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतानिद्वेधापंचान्यानिपंचान्या
निदशसंपद्यंतेसादशिनीविराळन्नंविराळन्नंपशवःपशवश्छंदोमाःपशूनामवरुद्ध्यैतत्सवितुर्वृणीमहेऽद्यानोदेवसवितरिति
वैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचरौराथंतरेहनिनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंदोषोआगादितिसावित्रंमंतोवैगतमंतोनवममहर्नवमेह
निनवमस्याह्नोरूपंप्रवांमहिद्यवीअभीतिद्यावापृथिवीयंशुचीउपप्रशस्तयइतिशुचिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपमिंद्रइषे
ददातुनस्तेनोरत्नानिधत्तनेत्यार्भवंत्रिरासाप्तानिसुन्वतइतित्रिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपंबभ्रुरेकोविषुणःसूनरोयुवेति

द्विपदाः शंसति द्विपाद्वै पुरुषश्चतुष्पादाः पशवः पशवश्छंदोमाः पशूनामवरुद्ध्यै तद्यद्विपदाः शंसति यजमानमेवतद्विप्रतिष्ठं चतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयंति येत्रिंशतित्रयस्परइति वैश्वदेवं त्रिवन्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपं तान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहो वैश्वानरोनऊतयइत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदाप्रयातुपरावतइत्यंतो वैपरावतोंतोनवममहर्नवमेहनिनवमस्याह्नोरूपं मरुतोयस्यहिक्षयइतिमारुतं क्षेतिवदंतरूपं क्षेतीववाअंतंगत्वानवमेहनिनवमस्याह्नोरूपं जातवेदसेसुनवाम सोममितिजातवेदस्याच्युतांप्राग्नयेवाचमीरयेतिजातवेदस्यं समानोदर्कंनवमेहनिनवमस्याह्नोरूपं सनः पर्षदतिद्विषः स नः पर्षदतिद्विषइतिशंसति बहुवाएतस्मिन्नवरात्रेकिंचकिंचवारणंक्रियतेशांत्याएवतद्यत्सनः पर्षदतिद्विषः सनः पर्षदति द्विषइतिशंसति सर्वस्मादेवैनांस्तदेनसः प्रमुंचतितान्युगायत्राणिगायत्रतृतीयसवनएषत्र्यहः ॥ २१ ॥ पृष्ठ्यंषळहमुपयंति यथावैमुखमेवंपृष्ठ्यः षळहस्तद्यथांतरंमुखस्यजिह्वातालुदंताएवंछंदोमा अथयेनैववाचंव्याकरोति येनस्वादुचास्वादुच विजानाति तद्दशममहर्यथावैनासिकेएवंपृष्ठ्यः षळहस्तद्यथांतरंनासिकयोरेवंछंदोमा अथयेनैवगंधान्विजानातितद्दशम महर्यथावाअक्ष्येवंपृष्ठ्यः षळहस्तद्यथांतरमक्ष्णः कृष्णमेवंछंदोमा अथयैवकनीनिकयेनपश्यतितद्दशममहर्यथावैकर्णएवं पृष्ठ्यः षळहस्तद्यथांतरंकर्णस्यैवंछंदोमा अथयेनैवशृणोतितद्दशममहः श्रीर्वैदशममहः श्रियंवाएतआगच्छंति येदशममह रागच्छंति तस्माद्दशममहरविवाक्यंभवति माश्रियोववादिष्मेति दुरववदंहिश्रेयसस्तेततः सर्पंतितेमार्जयंतेतेपत्नीशालांसं

॥ःतेतेषांयएतामाहुतिंविद्यात्सब्रूयात्समन्वारभध्वमितिंसजुहुयादिहरमेहरमध्वमिहधृतिरिहस्वधृतिंरग्नेवाट्स्वाहा
वाळितिंसयदिहरमेत्याहास्मिन्नेवैनांस्तल्लोकेरमयतीहरमध्वमितियदाहप्रजामेवैषुतद्रमयतीहधृतिरिहस्वधृतिरितिय
दाहप्रजांचैवतद्वाचंचयजमानेषुदधात्यग्नेवाळितिरथंतरंस्वाहावाळितिबृहद्देवानांवाएतन्मिथुनंयद्बृहद्रथंतरेदेवानामे
वतन्मिथुनेनमिथुनमवरुंधतेदेवानांमिथुनेनमिथुनंप्रजायंतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदतेततःसर्पंतितेमार्ज
यंतेतआग्नीध्रंसंप्रपद्यंतेतेषांयएतामाहुतिंविद्यात्सब्रूयात्समन्वारभध्वमितिसजुहुयादुपसृजंधरुणंमातरंधरुणोधयन् ॥
रायस्पोषमिषमूर्जमस्मासुदीधरत्स्वाहेतिंरायस्पोषमिषमूर्जमवरुंधआत्मनेचयजमानेभ्यश्चयत्रैवंविद्वानेतामाहुतिंजुहो
ति ॥ २२ ॥ तेततःसर्पंतितेसदःसंप्रपद्यंतेयथायथमन्यऋत्विजोव्युत्सर्पंतिसंसर्पंत्युद्गातारस्तेसर्पराज्ञाऋक्षुस्तुवतइयंवै
सर्पराज्ञीयंहिसर्पतोराज्ञीयंवाअलोमिकेवाग्रआसीत्सैतंमंत्रमपश्यदायंगौःपृश्निरक्रमीदितितामयंपृश्निर्वर्णआविशन्नाना
रूपोयंयंकाममकामयतयदिदंकिंचौषधयोवनस्पतयःसर्वाणिरूपाणिपृश्निरेनंवर्णआविशतिनानारूपोयंयंकामंकामय
तेयएवंवेदमनसाप्रस्तौतिमनसोद्गायतिमनसाप्रतिहरतिवाचाशंसतिवाक्चवैमनश्चदेवानांमिथुनंदेवानामेवतन्मिथुनेन
मिथुनमवरुंधतेदेवानांमिथुनेनमिथुनंप्रजायंतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाथचतुर्होतॄन्होताव्याचष्टेतंदेवत ॥७१॥
स्तुतमनुशंसतिदेवानांवाएतद्यज्ञियंगुह्यंनामयच्चतुर्होतारस्तद्यच्चतुर्होतॄन्होताव्याचष्टेदेवानामेवतद्यज्ञियंगुह्यंनामप्र

काशंगमयतितदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिंगच्छतिप्रकाशंयएवंवेदंयंब्राह्मणमनूचानंयशोनच्छेदितिहस्माहारण्यंपरे
त्यदर्भस्तंबानुद्ध्र्थ्यदक्षिणतोब्रह्माणमुपवेश्यंचतुर्होतृन्व्याचक्षीतंदेवानांवाएतद्यज्ञियंगुह्यंनामयच्चतुर्होतारस्तद्यच्चतुर्हो
तृन्व्याचक्षीतंदेवानामेवतद्यज्ञियंगुह्यंनामप्रकाशंगमयतितदेनंप्रकाशंगतंप्रकाशंगमयतिंगच्छतिप्रकाशंयएवंवेद ॥
॥ २३ ॥ अथौदुंबरींसमन्वारभंतंइषमूर्जमन्वारभईत्यूर्ग्वाअन्नाद्यमुदुंबरोयद्वैतद्देवाइषमूर्जंव्यभजंततततउदुंबरःसम
भवत्तस्मात्सत्रिःसंवत्सरस्यपच्यतेतद्यदौदुंबरींसमन्वारभंतंइषमेवतदूर्जमन्नाद्यंसमन्वारभंतेवाचंयच्छंतिवाग्वैयज्ञोय
ज्ञमेवतद्यच्छंत्यहर्नियच्छंत्यहर्वैस्वर्गोलोकःस्वर्गमेवतल्लोकंनियच्छंतिनदिवावाचंविसृजेरन्यद्दिवावाचंविसृजेरन्नहर्भ्रा
तृव्यायपरिशिंष्युर्ननक्तंवाचंविसृजेरन्यन्नक्तंवाचंविसृजेरन्रात्रींभ्रातृव्यायपरिशिंष्युःसमयाविषितःसूर्यःस्यादथवाचं
विसृजेरंस्तावंतमेवतद्द्विषतेलोकंपरिशिंषंत्यथोखल्वस्तमितएववाचंविसृजेरंस्तमोभाजमेवतद्द्विषंतंभ्रातृव्यंकुर्वंत्याहव
नीयंपरीत्यवाचंविसृजेरन्यज्ञोवाआवहनीयःस्वर्गोलोकआहवनीयोयज्ञेनैवतत्स्वर्गेणलोकेनस्वर्गंलोकंयंतियदिहोनम
कर्मयदत्यरीरिचाम ॥ प्रजापतिंतत्पितरमप्येत्वितिवाचंविसृजंतेप्रजापतिंवैप्रजाअनुप्रजायंतेप्रजापतिरूनातिरिक्तयोः
प्रतिष्ठानैनानूनंनातिरिक्तंहिनस्तिंप्रजापतिमेवोनातिरिक्तान्यभ्यत्यर्जंतियएवंविद्वांसएतेनवाचंविसृजंतेतस्मादेवंविद्वां

सएतेनैववाचंविसृजेरन् ॥ २४ ॥ अध्वर्योइत्याह्वयतेचतुर्होतृषुवदिष्यमाणस्तदाहावस्यरूपमोंहोतस्तथाहोतरित्यध्व
र्युःप्रतिगृणात्यवसितेवसितेदशसुपदेपुतेपांचित्तिःस्रुगासी३त् ॥ चित्तमाज्यमासी३त् ॥ वाग्वेदिरासी३त् ॥ आधी
तंबर्हिरासी३त् ॥ केतोऽअग्निरासी३त् ॥ विज्ञातमग्नीदासी३त् ॥ प्राणोहविरासी३त् ॥ सामाध्वर्युरासी३त् ॥ वा
चस्पतिर्होतासी३त् ॥ मनउपवक्तासी३त् ॥ तेवाएतंग्रहमगृह्णत ॥ वाचस्पतेविधेनामन् ॥ विधेमतेनाम ॥ विधे
स्त्वमस्माकंनाम्नाद्यांगच्छ ॥ यांदेवाःप्रजापतिगृहपतयऋद्धिमराध्नुवंस्तामृद्धिंरात्स्यामोऽथप्रजापतेस्तनूरनुद्रवतिब्रह्मो
द्यंचान्नादाचान्नपत्नीचान्नादातदग्निरन्नपत्नीतदादित्योभद्राचकल्याणीचभद्रातत्सोमःकल्याणीतत्पशवोनिलयाचापभ
याचानिलयातद्वायुर्नह्येषकदाचनेलयत्यपभयातन्मृत्युःसर्वंह्येतस्माद्बीभायानाप्ताचानाप्याचानाप्तातत्पृथिव्यनाप्या
तद्द्यौरनाधृष्याचाप्रतिधृष्याचानाधृष्यातदग्निरप्रतिधृष्यातदादित्योपूर्वाचाभ्रातृव्याचापूर्वातन्मनोभ्रातृव्यातत्संव
त्सरएतावावद्वादशप्रजापतेस्तन्वएषकृत्स्नःप्रजापतिस्तत्कृत्स्नंप्रजापतिमाप्नोतिदशममहरथब्रह्मोद्यंवदंत्यग्निर्गृहपतिरि
तिहैकआहुःसोस्यलोकस्यगृहपतिर्वायुर्गृहपतिरितिहैकआहुःसोंतरिक्षलोकस्यगृहपतिरसौवैगृहपतिर्योसौतपत्येषपति
ऋतवोगृहाः ॥ येषांवैगृहपतिंदेवंविद्वान्गृहपतिर्भवतिराध्नोतिसगृहपतीराध्नुवंतितेयजमानाः ॥ येषांवाअपहतपाप्मा

१ ‘ अध्वर्यवित्याह्वयते ’ इतिससंधिपाठोभाष्ये ।

न्देवंविद्वान्गृहपतिर्भवत्यपसगृहपतिः[illegible]नंहतेऽपतेयजमानाःपाप्मानंघ्नतेऽध्वर्योअरात्स्मारात्स्म ॥ २५ ॥ इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

उद्धराहवनीयमित्यपराह्ण आहयदेवाह्वासाधुकरोतितिदेवतत्प्राङुध्दृत्यतदभयेनिधत्तेउद्धराहवनीयमितिप्रातराहय देवरात्र्यासाधुकरोतितिदेवतत्प्राङुध्दृत्यतदभयेनिधत्तेयज्ञोवाआहवनीयःस्वर्गोलोकआहवनीयोयज्ञएवतत्स्वर्गेलोकेस्व र्गेलोकंनिधत्तेयएवंवेदयोवाअग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवेदवैश्वदेवेनाग्निहोत्रेणषोळशकलेनपशुषुप्रति ष्ठितेनराध्नोतिरौद्रंगविसद्वायव्यमुपावसृष्टमाश्विनंदुह्यमानंसौम्यंदुग्धंवारुणमधिश्रितंपौष्णंसमुदयंतंमारुतंविष्यंदमा नंवैश्वदेवंबिंदुमन्मैत्रंशरोगृहीतंद्यावापृथिवीयमुद्वासितंसावित्रंप्रक्रांतंवैष्णवंह्रियमाणंबार्हस्पत्यमुपसन्नमग्नेःपूर्वाहुतिः प्रजापतेरुत्तरैंद्रंहुतमेतद्वाअग्निहोत्रंवैश्वदेवंषोळशकलंपशुषुप्रतिष्ठितंवैश्वदेवेनाग्निहोत्रेणषोळशकलेनपशुषुप्रतिष्ठितेन राध्नोतियएवंवेद ॥ २६ ॥ यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानोपविशेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितितामभिमंत्रयेतयस्माद्भीषा निषीदसिततोनोअभयंकृधि ॥ पशून्नःसर्वान्गोपायनमोरुद्रायमीढुषइतितामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपताव धात् ॥ इंद्रायकृण्वतीभागंमित्रायवरुणायचेत्यथास्याउदपात्रंमूधसिचमुखेचोपगृह्णीयादथैनांब्राह्मणायदद्यात्सातत्र प्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानावाश्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यशनायांहवाएषायजमानस्यप्रतिख्यायवाश्य

तैंतामन्नमप्यादयेच्छांत्यैशांतिर्वाअन्नंसूयवसाद्भगवतीहिभूयाइतिंसातत्रप्रायश्चित्तिर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमाना
॥१४॥ स्पंदेतंकातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेद्यदद्यदुग्धंपृथिवीमसृप्तंयदोषधीरत्यसृपद्यदापः॥ पयोगृ
हेषुपयोअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतिंतत्रयत्परिशिष्टंस्यात्तेनजुहुयाद्यद्यलंहोमायस्याद्यद्युवैसर्वंसिक्तंस्यादथा
न्यामाहूयतांदुग्ध्वातेनजुहुयादात्वेवश्रद्धायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिःसर्वंवाअस्यबर्हिष्यंसर्वंपरिगृहीतंयएवंविद्वानग्नि
होत्रंजुहोति ॥ २७ ॥ असौवाअस्यादित्योयूपःपृथिवीवेदिरोषधयोबर्हिर्वनस्पतयइध्माआपःप्रोक्षण्योदिशःपरिधयो
यद्धवाअस्यकिंचनश्यतियन्म्रियतेयदपाजंतिंसर्वंहैवैनंतदमुष्मिँल्लोकेयथाबर्हिषिदत्तमागच्छेदेवमागच्छतियएवंविद्वा
नग्निहोत्रंजुहोत्युभयान्वाएषदेवमनुष्यान्विपर्यासंदक्षिणानयतिंसर्वंचेदंयदिदंकिंचमनुष्यान्वाएषसायमाहुत्यादेवे
भ्योदक्षिणानयतिंसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेप्रलीनान्योकसइवशेरेमनुष्यादेवेभ्योदक्षिणानीतादेवान्वाएषप्रातराहुत्या
मनुष्येभ्योदक्षिणानयतिंसर्वंचेदंयदिदंकिंचतएतेविविदानाइवोत्पतंत्यदोहंकरिष्येदोहंगमिष्यामीतिवदंतोयावंतंहवै
सर्वमिदंदत्त्वालोकंजयतितावंतंहलोकंजयतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यग्नयेवाएषसायमाहुत्याश्विनमुपाकरोतितद्वा
क्प्रतिगृणातिवाग्वागित्यग्निनाहास्यरात्र्याश्विनंशस्तंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोत्यादित्यायवाएषप्रातराहुत्याम
हाव्रतमुपाकरोतितत्प्राणःप्रतिगृणात्यन्नमन्नमित्यादित्येनहास्याह्नामहाव्रतंशस्तंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोतिंत

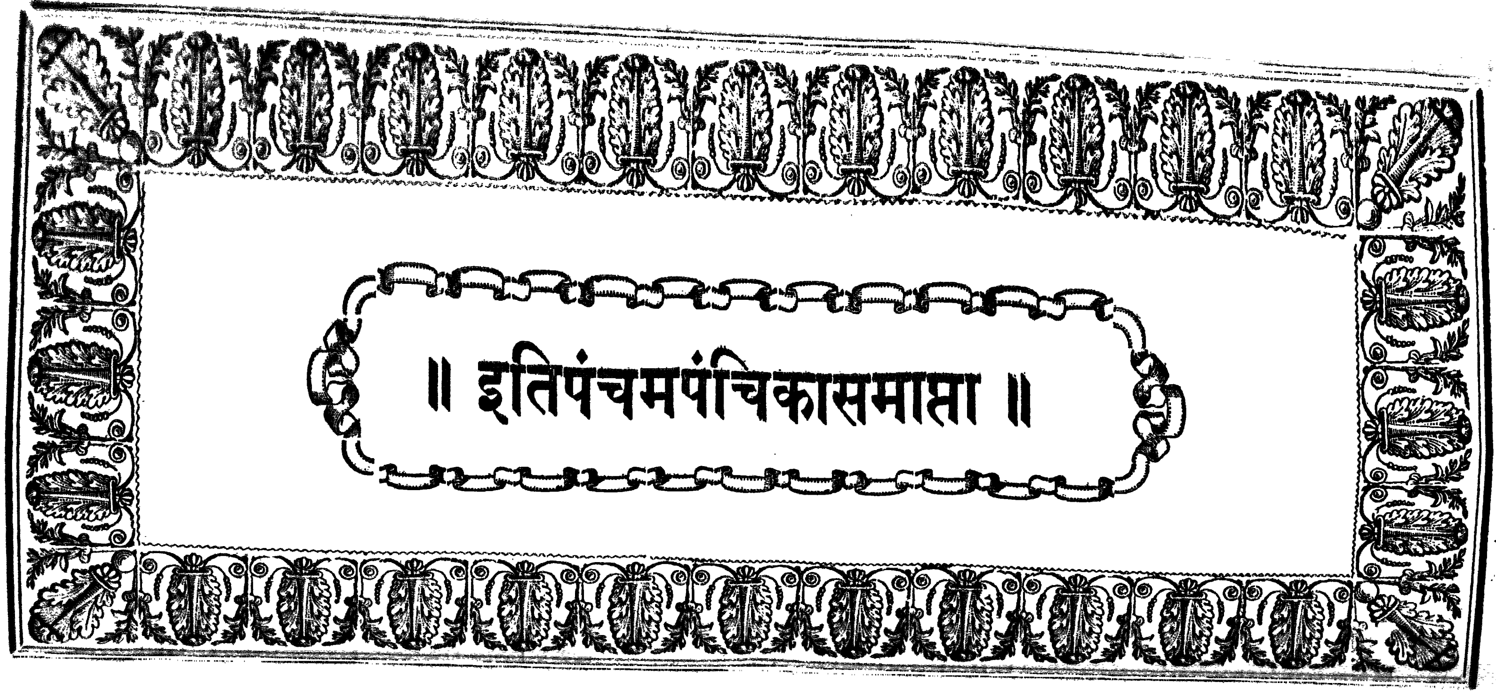
स्यवाएतस्याग्निहोत्रस्यंसप्तचशतानिविंशतिश्चसंवत्सरेसायमाहुतयःसप्तचोएवशतानिविंशतिश्चसंवत्सरेप्रातराहुतय
स्तावत्योग्नेर्यजुष्मत्यइष्टकाःसंवत्सरेणहास्याग्निनाचित्येनेष्टंभवतियएवंविद्वानग्निहोत्रंजुहोति ॥ २८ ॥ वृषशुष्मोहवा
तावतउवाचजातूकर्ण्यौवक्तास्मोवाइदंदेवेभ्योयद्वैतदग्निहोत्रमुभयेद्युरहूयताऽन्येद्युर्वावतदेतर्हिहूयतइत्येतदुहैवोवा
चकुमारीगंधर्वगृहीतावक्तास्मोवाइदंपितृभ्योयद्वैतदग्निहोत्रमुभयेद्युरहूयतान्येद्युर्वावतदेतर्हिहूयतइत्येतद्वाअग्निहोत्र
मन्येद्युर्हूयतेयदस्तमितेसायंजुहोत्यनुदितेप्रातरथैतदग्निहोत्रमुभयेद्युर्हूयतेयदस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रातस्तस्मादुदिते
होतव्यंचतुर्विंशेहवैसंवत्सरेऽनुदितहोमीगायत्रीलोकमाप्नोतिद्वादशउदितहोमीसयदाद्वौसंवत्सरावनुदितेजुहोत्यथहा
स्यैकोहुतोभवत्यथयउदितेजुहोतिसंवत्सरेणैवसंवत्सरमाप्नोतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमेषहवाअहो
रात्रयोस्तेजसिजुहोतियोस्तमितेसायंजुहोत्युदितेप्रातरग्निनावैतेजसारात्रिस्तेजस्वत्यादित्येनतेजसाहस्तेजस्वदहोरात्र
योर्हास्यतेजसिहुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यं ॥ २९ ॥ एतेहवैसंवत्सरस्यचक्रेयदहोरात्रेता
भ्यामेवतत्संवत्सरमेतिसयोनुदितेजुहोतियथैकतश्चक्रेणयायात्तादृक्तदथयउदितेजुहोतियथोभयतश्चक्रेणयान्क्षिप्रम
ध्वानंसमश्नुवीततादृक्तत्तदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ बृहद्रथंतराभ्यामिदमेतियुक्तंयद्भूतंभविष्यच्चापिसर्वं ॥ ताभ्या
मि[illegible]धायधीरोदिवैवान्यज्जुहुयान्नक्तमन्यदितिराथंतरीवैरात्र्यह[illegible]रथंतरमादित्योबृह[illegible]एनं

देवतेब्रध्नस्यविष्टपंस्वर्गंलोकंगमयतोयएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यथाहवा
स्थूरिणैकेनयायादकृत्वान्यदुपयोजनाय ॥ एवंयंतितेबहवोजनासःपुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रमितितांवाएतांदेवतांप्र
यतींसर्वमिदमनुप्रैतियदिदंकिंचैतस्यैहीदंदेवतायाअनुचरंसर्वंयदिदंकिंचसैषानुचरवतीदेवताविंदतेहवाअनुचरंभव
त्यस्यानुचरोयएवंवेदसवाएषएकातिथिःसएषजुह्वत्सुवसतितद्धदेयथाभवत्यनेनसमेनसासोभिशस्तादेनस्वतोवाप
हरादेनः॥ एकातिथिमपसायंरुणद्धिबिसानिस्तेनोअपसोजहारेत्येषहवैसएकातिथिःसएषजुह्वत्सुवसत्येतांवावसदेवता
मपरुणद्धियोलमग्निहोत्रायसन्नाग्निहोत्रंजुहोतितमेषादेवतापरुणद्ध्यपरुणद्ध्यस्माच्चलोकादमुष्माच्चोभाभ्यांयोलमग्निहो
त्राय सन्नाग्निहोत्रंजुहोतितस्माद्योलमग्निहोत्रायस्याज्जुहुयात्तस्मादाहुर्नसायमतिथिरपरुध्यइत्येतद्धस्मवैतद्विद्वान्नगरी
जानश्रुतेयऽउदितहोमिनमैकादशाक्षंमानुतंतव्यमुवाचप्रजायामेनंविज्ञातास्मोयदिविद्वान्वाजुहोत्यविद्वान्वेतितस्यो
हैकादशाक्षेराष्ट्रमिवप्रजाबभूवराष्ट्रमिवहवाअस्यप्रजाभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यं ॥ ३० ॥ उ
द्यन्तुवावा आदित्यआहवनीयेनरश्मीन्त्संदधातिसयोनुदितेजुहोतियथाकुमारायवावत्सायवाजातायस्तनंप्रतिदध्या
त्ताह्रक्तदथयउदितेजुहोतियथाकुमारायवावत्सायवाजातायस्तनंप्रतिदध्यात्ताह्रक्तत्तमस्मैप्रतिधीयमानमुभयोर्लोकयो
रन्नाद्यमनुप्रतिधीयतेऽस्माच्चलोकादमुष्माच्चोभाभ्यांसयोनुदितेजुहोतियथापुरुषायवाहस्तिनेवाप्रयतेहस्तआदध्या

त्ताद्दक्तंदथयउदितेजुहोतियथापुरुषायवाहस्तिनेवाप्रयतेहस्तआदध्यात्ताद्दक्तत्तमेषएतेनैवहस्तेनोर्ध्वंहृत्वास्वर्गेलोकआ
दधातियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमुद्यन्नुखलुवाआदित्यःसर्वाणिभूतानिप्रणयतितस्मादेनंप्राणइत्याच
क्षतेप्राणेहास्यसंप्रतिहुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यमेषहवैसत्यंवदन्त्सत्येजुहोतियोस्तमितेसायं
जुहोत्युदितेप्रातर्भूर्भुवःस्वरो३मग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निरितिसायंजुहोतिभूर्भुवःस्वरों३सूर्योज्योतिर्ज्योतिःसूर्यइतिप्रातः
सत्यंहास्यवदतःसत्येहुतंभवतियएवंविद्वानुदितेजुहोतितस्मादुदितेहोतव्यंतदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ प्रातःप्रातरनृ
तंतेवदंतिपुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रं ॥ दिवाकीर्त्यमदिवाकीर्तयंतःसूर्योज्योतिर्नतदाज्योतिरेषामिति ॥ ३१ ॥ प्रजा
पतिरकामयतप्रजायेयभूयान्त्स्यामितिसतपोतप्यतसतपस्तप्त्वेमाँल्लोकानसृजतपृथिवीमंतरिक्षंदिवंताँल्लोकानभ्यतपत्ते
भ्योभितप्तेभ्यस्त्रीणिज्योतींष्यजायंताग्निरेवपृथिव्याअजायतवायुरंतरिक्षादादित्योदिवस्तानिज्योतींष्यभ्यतपत्तेभ्यो
भितप्तेभ्यस्त्रयोवेदाअजायंतऋग्वेदएवाग्नेरजायतयजुर्वेदोवायोःसामवेदऽआदित्यात्तान्वेदानभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्य
स्त्रीणिशुक्राण्यजायंतभूरित्येवऋग्वेदादजायतभुवइतियजुर्वेदात्स्वरितिसामवेदात्तानिशुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्य
स्त्रयोवर्णाअजायंताकारउकारोमकारइतितानेकधासमभरत्तदेतदो३मितितस्मादोमोमितिप्रणौत्योमितिवैस्वर्गोलोक
ओमित्यसौयोसौतपतिसप्रजापतिर्यज्ञमतनुततमाहरत्तेनायजतसऋचैवहौत्रमकरोद्यजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंयदेतत्रय्यै

विद्यायैशुक्रंतेनब्रह्मत्वमकरोत्सप्रजापतिर्यज्ञंदेवेभ्यःसंप्रायच्छत्तेदेवायज्ञमतन्वततमाहरंततेनायजंततऋचैवहौत्रमकुर्व | पं. पं.
न्यजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंयदेवैतत्त्रय्यैविद्यायैशुक्रंतेनब्रह्मत्वमकुर्वंस्तेदेवाअब्रुवन्प्रजापतिंयदिनोयज्ञऋक्तआर्तिःस्याद्य | अ. ५
दियजुष्टोयदिसामतोयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाकाप्रायश्चित्तिरितिसप्रजापतिरब्रवीद्देवान्यदिवोयज्ञऋक्तआर्तिर्भवतिभू
रितिगार्हपत्येजुहवाथयदियजुष्टोभुवइत्याग्नीध्रीयेऽन्वाहार्यपचनेवाहविर्यज्ञेषुयदिसामतःस्वरित्याहवनीयेयद्यविज्ञाता
सर्वव्यापद्वाभूर्भुवःस्वरितिसर्वाअनुद्रुत्याहवनीयएवजुहवाथेत्येतानिहवैवेदानामंतःश्लेषणानियदेताव्याहृतयस्तद्यथा
त्मनात्मानंसंदध्याद्यथापर्वणापर्वयथाश्लेष्मणाचर्मण्यंवान्यद्वाविश्लिष्टंसंश्लेषयेदेवमेवैताभिर्यज्ञस्यविश्लिष्टंसंदधाति
सैषासर्वप्रायश्चित्तिर्यदेताव्याहृतयस्तस्मादेषैवयज्ञेप्रायश्चित्तिःकर्तव्या ॥ ३२ ॥ तदाहुर्महावदा३ः ॥ यदृचैवहौत्रं
क्रियतेयजुषाध्वर्यवंसाम्नोद्गीथंव्यारब्धात्रयीविद्याभवत्यथकेनब्रह्मत्वंक्रियतइतित्रय्याविद्ययेतिब्रूयादयंवैयज्ञोयोयंप
वतेतस्यवाक्चमनश्चवर्तन्यौवाचाचहिमनसाचयज्ञोवर्ततइयंवैवागदोमनस्तद्वाचात्रय्याविद्ययैकंपक्षंसंस्कुर्वंतिमनसैवब्र
ह्मासंस्करोतितेहैकेब्रह्माणउपाकृतेप्रातरनुवाकेस्तोमभागान्जपित्वाभाषमाणाउपासतेतद्धैतदुवाचब्राह्मणउपाकृतेप्रात
रनुवाकेब्रह्माणंभाषमाणंदृष्ट्वार्धमस्ययज्ञस्यांतरगुरितितद्यथैकपात्पुरुषोयन्नेकतश्चक्रोवारथोवर्तमानोभ्रेषन्न्येत्येवमेवस ॥७५॥
यज्ञोभ्रेषन्न्येतियज्ञस्यभ्रेषमनुयजमानोभ्रेषन्न्येतितस्माद्ब्रह्मोपाकृतेप्रातरनुवाकेवाचंयमस्यादोपांश्वंतर्यामयोर्होमादुपा

कृतेषुपवमानेष्वोद्दचोऽथयानिस्तोत्राणिसशस्त्राण्यातेषांवषट्काराद्वाचंयमएवस्यात्तद्यथोभयतःपात्पुरुषोयन्नुभयतश्च
क्रोवारथोवर्तमानोनरिष्यत्येवमेवसयज्ञोनरिष्यतियज्ञस्यारिष्टिमनुयजमानोनरिष्यति ॥ ३३ ॥ तदाहुर्यद्ब्रह्मन्मेग्रही
त्राचारीन्मआहुतीर्मेहौषीदित्यध्वर्यवेदक्षिणानीयंतउदगासीन्मइत्युद्गात्रेऽन्ववोचन्मेशंसीन्मेयाक्षीन्मइतिहोत्रेकिंस्वि
देवचक्रुषेब्रह्मणेदक्षिणानीयंतेकृत्वाहोस्विदेवहरताइतियज्ञस्यहैषभिषग्यद्ब्रह्मायज्ञायैवतद्भेषजंकृत्वाहरत्यथोयद्भूयिष्ठे
नैवब्रह्मणाछंदसांरसेनार्त्विज्यंकरोतियद्ब्रह्मातस्माद्ब्रह्मार्धभाग्घवाएषइतरेषामृत्विजामग्रआसयद्ब्रह्मार्धमेवब्रह्मणआ
सार्धमितरेषामृत्विजांतस्माद्यदियज्ञऋक्तआर्तिःस्याद्यदियजुष्टोयदिसामतोयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाब्रह्मणएवनिवेदयं
तेतस्माद्यदियज्ञऋक्तआर्तिर्भवतिभूरितिब्रह्मागार्हपत्येजुहुयाद्यदियजुष्टोभुवइत्याग्नीध्रीयेऽन्वाहार्यपचनेवाहविर्यज्ञेषुय
दिसामतःस्वरित्याहवनीयेयद्यविज्ञातासर्वव्यापद्वाभूर्भुवःस्वरितिसर्वाअनुद्रुत्याहवनीयएवजुहुयात्सप्रस्तोतोपाकृते
स्तोत्रआहब्रह्मन्स्तोष्यामःप्रशास्तरितिसभूरितिब्रह्माप्रातःसवनेब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिभुवइतिमाध्यंदिनेसवनेब्रूया
दिंद्रवंतःस्तुध्वमितिस्वरितितृतीयसवनेब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्वमितिभूर्भुवःस्वरित्युक्थ्येवातिरात्रेवाब्रूयादिंद्रवंतःस्तुध्व
मितिसयदाहेंद्रवंतःस्तुध्वमित्यैंद्रोवैयज्ञइंद्रोयज्ञस्यदेवतासेंद्रमेवतदुद्गीथंकरोतींद्रान्मागादिंद्रवंतःस्तुध्वमित्येवैनांस्त
दाहतदाह ॥ ३४ ॥ इतिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ इतिपंचमपंचिकासमाप्ता ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिपंचमपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथषष्ठपंचिकाप्रारंभः ॥

ब्रा. मउपाप्तोयोवाचिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिसर्वादेवताआशंसंतमामभिप्र
॥ ७ ॥ तिपत्स्यतिमामभीतिसप्रजापतिरैक्षतयद्येकांदेवतामादिष्टामभिप्रतिपत्स्यामीतरामेकेनदेवताउपाप्ताभविष्यंतीतिसए द्वि. पं.
तामृचमपश्यद्यदापोरेवतीरित्यापोवैसर्वादेवतारेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्यततताःसर्वादेवताःप्रामो अ. २
दंतमामभिप्रत्यपादिमामभीतिसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्यदेवताभिःप्रातरनुवाकः
प्रतिपन्नोभवतियएवंवेदतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रातर्यज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयांसएवमितितानब्रवीदिंद्रो
माबिभीतत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्तास्मीत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयावज्रस्तेनयत्रिष्टुब्वज्रस्तेनय
द्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदतदा
हुःसवैहोतास्याद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेदित्येषावावत्रिरनूक्तासर्वाणिच्छंदांसिभवत्येषाछंदसांप्रजातिः
॥ १६ ॥ शतमनूच्यमायुष्कामस्यशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातित्रीणिचशतानिषष्टि
श्चानूच्यानियज्ञकामस्यत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानितावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञउपैनं
यज्ञोनमतियएवंविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहसप्तचशतानिविंशतिश्चानूच्यानिप्रजापशुकामस्यसप्तचवैशतानि ॥२०॥
विंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रास्तावान्त्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिर्यःप्रजायमानंविश्वंरूपमिदमनुप्रजायतेप्रजापतिमेवत

त्प्रजायमानंप्रजयापशुभि रनुप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाष्टौशतान्यनूच्यान्यब्राह्मणोक्तस्ययोवादुरुक्तोक्तःशमलगृहीतोयजेताष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्र्यावैदेवाःपाप्मानंशमलमपाघ्नतगायत्र्यैवास्यतत्पाप्मानंशमलमपहत्यपपाप्मानंहतेयएवंवेदसहस्रमनूच्यंस्वर्गकामस्यसहस्राश्वीनेवाइतःस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्याअपरिमितमनूच्यमपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वाएतदुक्थंयत्प्रातरनुवाकस्तस्मिन्त्सर्वेकामाअवरुध्यंतेसयदपरिमितमन्वाहसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेदतस्मादपरिमितमेवानूच्यंसप्ताग्नेयानिछंदांस्यन्वाहसप्तवैदेवलोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतियएवंवेदसप्तोषस्यानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैग्राम्याःपशवोऽवग्राम्यान्पशूत्रुंधेयएवंवेदसप्ताश्विनानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तधावैवागवदत्तावद्वैवागवदत्सर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृहीत्यैतिस्रोदेवताअन्वाहत्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्यै ॥ १७ ॥ तदाहुःकथमनूच्यःप्रातरनुवाकइतियथाछंदसमनूच्यःप्रातरनुवाकःप्रजापतेर्वाएतान्यंगानियच्छंदांस्येषउएवप्रजापतिर्योयजतेतद्यजमानायहितंपच्छोनूच्यःप्रातरनुवाकश्चतुष्पादावैपशवःपशूनामवरुध्याअर्धर्चशएवानूच्योयथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवानूच्यस्तदाहुर्यद्व्यूढःप्रातरनुवाकःकथमव्यूढोभवती

१ अत्रप्रातरनुवाकशब्दोनभाष्यकारेष्टः किंतुतत्रप्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्यसमाधत्तेइत्यवतरणंदृश्यते ।

र्धर्चशा३ः॥ ऋक्शा३ःइति॥ तद्यद्दक्शोनतदवकल्पतेऽथयत्पच्छोनोएवतदवकल्पतेऽथयदक्षरशश्चतुरक्षरशोवितथाछं
दांसिलुप्येरन्बहूनितथाक्षराणिहीयेरन्नर्धर्चशएवाभिष्टुयात्प्रतिष्ठायाएवद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयजमानमे
वतद्द्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवाभिष्टुयात्तदाहुर्यन्मध्यंदिनेमध्यंदिनएवग्राव्णोभिष्टौतिक
थमस्येतरयोःसवनयोरभिष्टुतंभवतीतियदेवगायत्रीभिरभिष्टौतिगायत्रंवैप्रातःसवनंतेनप्रातःसवनेऽथयज्जगतीभिर
भिष्टौतिजागतंवैतृतीयसवनंतेनतृतीयसवनएवमुहास्यमध्यंदिनेमध्यंदिनएवग्राव्णोभिष्टुवतःसर्वेषुसवनेष्वभिष्टुतंभ
वतियएवंवेदतदाहुर्यदध्वर्युरेवान्यानृत्विजःसंप्रेष्यत्यथकस्मादेषएतामसंप्रेषितःप्रतिपद्यतइतिमनोवैग्रावःस्तोत्रीयासं
षेप्रितंवाइदंमनस्तस्मादेषएतामसंप्रेषितःप्रतिपद्यते ॥२॥ वाग्वैसुब्रह्मण्यातस्यैसोमोराजावत्सःसोमेराजनिक्रीतेसुब्रह्म
ण्यामाह्वयंतियथाधेनुमुपह्वयेत्तेनवत्सेनयजमानायसर्वान्कामान्दुहेसर्वान्हास्मैकामान्वाग्दुहेयएवंवेदतदाहुःकिंसुब्रह्म
ण्यायैसुब्रह्मण्यात्वमितिवागेवेतिब्रूयाद्वाग्वैब्रह्मचसुब्रह्मचेतितदाहुरथकस्मादेनंपुमांसंसंतंस्त्रीमिवाचक्षतइति॥[illegible]सु
ब्रह्मण्येतिब्रूयात्तेनेतितदाहुर्यदंतर्वेदीतरऋत्विजआर्त्विज्यंकुर्वंतिबहिर्वेदिसुब्रह्मण्याकथमस्यांतर्वेद्यार्त्विज्यंकृतंभवती
तिवेदेर्वाउत्करमुत्किरंतियदेवोत्करेतिष्ठन्नाह्वयतीतिब्रूयात्तेनेतितदाहुरथकस्मादुत्करेतिष्ठन्त्सुब्रह्मण्यामाह्वयतीत्यृष
योवैसत्रमासतंतेषांयोवर्षिष्ठआसीत्तमब्रुवन्त्सुब्रह्मण्यामाह्वयत्वंनोनेदिष्ठाद्देवान्ह्वयिष्यसीतिवर्षिष्ठमेवैनंतत्कुर्वंत्यथोवे

दिमेवतत्सर्वांप्रीणातितदाहुःकस्मादस्मादृषभंदक्षिणामभ्याजंतीतिवृषावाऋषभोयोषासुब्रह्मण्यातन्मिथुनंतस्यमिथुन
स्यप्रजात्याइत्युपांशुपात्नीवतस्याग्नीध्रोयजतिरेतोवैपात्नीवतउपांश्विववैरेतसःसिक्तिर्नानुवषट्करोतिसंस्थावाएषायदनु
वषट्कारोनेद्रेतःसंस्थापयानीत्यसंस्थितंवैरेतसःसमृद्धंतस्मान्नानुवषट्करोतिनेष्टुरुपस्थआसीनोभक्षयतिपत्नीभाजनंवैने
ष्टाऽग्निःपत्नीषुरेतोदधातिप्रजात्याअग्निनैवतत्पत्नीषुरेतोदधातिप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेददक्षिणाअनुसुब्र
ह्मण्यासंतिष्ठतेवाग्वैसुब्रह्मण्यान्नंदक्षिणान्नाद्यएवतद्वाचियज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंतिप्रतिष्ठापयंति॥३॥इतिप्रथमोऽध्या० १

देवावैयज्ञमतन्वततांस्तन्वानानसुराअभ्यायन्यज्ञवेशसमेषांकरिष्यामइतितान्दक्षिणतउपायन्यतएषांयज्ञस्यतनि
ष्ठममन्यंततेदेवाःप्रतिबुध्यमित्रावरुणौदक्षिणतःपर्यौहंस्तेमित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नत
तथैवैतद्यजमानामित्रावरुणाभ्यामेवदक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मान्मैत्रावरुणंमैत्रावरुणःप्रातःसवनेशं
सतिमित्रावरुणाभ्यांहिदेवादक्षिणतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवैदक्षिणतोपहताअसुरामध्यतोयज्ञंप्राविशंस्तेदे
वाःप्रतिबुध्येंद्रंमध्यतोदधुस्तइंद्रेणैवमध्यतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाइंद्रेणैवमध्यतःप्रातःसवनेऽ
सुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मादैंद्रंब्राह्मणाच्छंसीप्रातःसवनेशंसतींद्रेणहिदेवामध्यतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवैमध्यतोप
हताअसुराउत्तरतोयज्ञंप्राविशंस्तेदेवाःप्रतिबुध्येंद्राग्नीउत्तरतःपर्यौहंस्तइंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपा

घ्नतंतथैवैतद्यजमानाइंद्राग्निभ्यामेवोत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मादैंद्राग्नमच्छावाकःप्रातःसवनेशंसतींद्रा
ग्निभ्यांहिदेवाउत्तरतःप्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततेवाउत्तरतोपहताअसुराःपुरस्तात्पर्यद्रवन्तसमनीकतस्तेदेवाःप्रतिबु
ध्याग्निंपुरस्तात्प्रातःसवनेपर्यौहंस्तेग्निनैवपुरस्तात्प्रातःसवनेऽसुररक्षांस्यपाघ्नततथैवैतद्यजमानाअग्निनैवपुरस्तात्प्रातःस
वनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्मादाग्नेयंप्रातःसवनमपपाप्मानंहतेयएवंवेदतेवैपुरस्तादपहताअसुराःपश्चात्परीत्यप्राविशंस्तेदे
वाःप्रतिबुध्यविश्वान्देवानात्मानंपश्चात्तृतीयसवनेपर्यौहंस्तेविश्वैरेवदेवैरात्मभिःपश्चात्तृतीयसवनेऽसुरक्षांस्यपाघ्नततथै
वैतद्यजमानाविश्वैरेवदेवैरात्मभिःपश्चात्तृतीयसवनेऽसुररक्षांस्यपघ्नतेतस्माद्वैश्वदेवंतृतीयसवनमपपाप्मानंहतेयएवंवेद
तेवैदेवाअसुरानेवमपाघ्नतसर्वस्मादेवयज्ञात्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतिय
एवंवेदतेदेवाएवंकॢप्तेनयज्ञेनाऽपासुरान्पाप्मानमघ्नताजयन्स्वर्गंलोकमपहवैद्विषंतंपाप्मानंभ्रातृव्यंहतेजयतिस्वर्गंलोकं
यएवंवेदयश्चैवंविद्वान्त्सवनानिकल्पयति ॥४॥ स्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेऽहरेवतदह्नोनुरूपंकुर्वंत्यव
रेणैवतदह्नापरमहरभ्यारभंतेऽथतथानमध्यंदिनेश्रीवैपृष्ठानितानितस्मैनतत्स्थानानियत्स्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्युं
स्तयैवविभक्त्यातृतीयसवनेनंस्तोत्रियंस्तोत्रियस्यानुरूपंकुर्वंति ॥ ५ ॥ अथातआरंभणीयाएवंऋजुनीतीनोवरुणइति
मैत्रावरुणस्यमित्रोनयतुविद्वानितिप्रणेतावाएषहोत्रकाणांयन्मैत्रावरुणस्तस्मादेषाप्रणेतृमतीभवतींद्रंवोविश्वतस्परीति

[illegible] नयाहस्त्वनि[illegible]नैर्गां[illegible]ह्वेन्यइंद्रंवृंक्तेयत्रैवंविद्वान्ब्राह्मणाच्छंस्येतामहरहः
॥ ३ ॥ [illegible] स्वींद्राग्नी[illegible]ज्रीग्नीएवैतयाहरहर्निह्वयंतेनहैषांविह्वयेन्यइंद्राग्नीवृंक्तेयत्रैवं
[illegible]हरहःशंसतितावाएताःस्वर्गस्यलोकस्यनावःसंपारिण्यःस्वर्गमेवैताभिर्लोकमभिसंतरंति ॥ ६ ॥
अथातःपरिधानीयाएवंतेस्यामदेववरुणेतिमैत्रावरुणस्यैषंस्वश्चधीमहीत्ययंवैलोकइषमित्यसौलोकःस्वरित्युभावेवैतया
लोकावारभंतेव्यंतरिक्षमातिरदितिब्राह्मणाच्छंसिनोविवत्तृचंस्वर्गमेवैभ्यएतयालोकंविवृणोतिमदेसोमस्यरोचना ॥ इंद्रो
यदभिनद्वलमितिसिषासवोवाएतेयदीक्षितास्तस्मादेषावलवतीभवत्युद्गाआजदंगिरोभ्यआविष्कृण्वन्गुहासतीः ॥ अ
र्वांचंनुनुदेवलमितिसनिमेवैभ्यएतयावरुंधइंद्रेणरोचनादिवइतिस्वर्गोवैलोकइंद्रेणरोचनादिवोदृह्ळानिदृंहितानिच ॥
स्थिराणिनपराणुदइतिस्वर्गएवैतयालोकेऽहरहःप्रतितिष्ठंतोयंत्याहंसरस्वतीवतोरित्यच्छावाकस्यवाग्वैसरस्वतीवाग्वतो
रितिहैनदाहैंद्राग्न्योरवोवृणइत्येतद्वाऐंद्राग्न्योःप्रियंधामयद्वागितिप्रियेणैवैनौतद्धाम्नासमर्धयतिप्रियेणधाम्नासमृध्य
[illegible] ॥ ७ ॥ उभय्यःपरिधानीयाभवंति[illegible]काणांप्रातःसवनेचमाध्यंदिने[illegible]काक्षि[illegible]का

चैवमुसउभौव्यन्वारभमाणएत्यथततऐकाहिकाएवंतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिप्रतिष्ठावाएकाहःप्रतिष्ठा
यामेवतद्यज्ञमंततःप्रतिष्ठापयंत्यनवानंप्रातःसवनेयजेदेकाह्नेनस्तोममतिशंसेत्तद्यथाभिहेषतेपिपासतेक्षिप्रंप्रयच्छेत्तादृ
क्तदथोक्षिप्रंदेवेभ्योऽन्नाद्यंसोमपीथंप्रयच्छानीतिक्षिप्रंहास्मिंल्लोकेप्रतितिष्ठत्यपरिमिताभिरुत्तरयोःसवनयोरपरिमितोवै
स्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्यैकामंतद्धोताशंसेद्यद्धोत्रकाःपूर्वेद्युःशंसेयुर्यद्वाहोतातद्धोत्रकाःप्राणोवैहोतांगानिहोत्रकाः
समानोवाअयंप्राणोंगान्यनुसंचरतितस्मात्तत्कामंहोताशंसेद्यद्धोत्रकाःपूर्वेद्युःशंसेयुर्यद्वाहोतातद्धोत्रकाःसूक्तांतैर्होता
परिदधदेत्यथसमान्यएवतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंत्यात्मावैहोतांगानिहोत्रकाःसमानावाइमेंगानामंता
स्तस्मात्समान्यएवंतृतीयसवनेहोत्रकाणांपरिधानीयाभवंतिभवंति ॥ ८ ॥ इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

आत्वावहंतुहरयइतिप्रातःसवनउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धाऐंद्रीरन्वाहैंद्रोवै
यज्ञोगायत्रीरन्वाहगायत्रंवैप्रातःसवनंनवन्यूनाःप्रातःसवनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसिच्यतेदशमध्यंदिनेन्वाहन्यूनेवैरेतःसि
क्तंमध्यंस्त्रियैप्राप्यस्थविष्ठंभवतिनवन्यूनास्तृतीयसवनेन्वाहन्यूनाद्धैप्रजाःप्रजायंतेतद्यदेतानिकेवलसूक्तान्यन्वाहयज
मानमेवतद्गर्भंभूतंप्रजनयतियज्ञाद्देवयोन्यैतेहैकेसप्तसप्तान्वाहुःसप्तप्रातःसवनेसप्तमाध्यंदिनेसप्ततृतीयसवनेयावत्योवै
पुरोनुवाक्यास्तावत्योयाज्याःसप्तवैप्रांचोयजंतिसप्तवषट्कुर्वंतितासामेताःपुरोनुवाक्याइतिवदंतस्तत्तथानकुर्याद्यजमा

ब्रा. [illegible]यजमानांहिसूक्तैंनवभिर्वाएतंमैत्रावरुणोऽस्माल्लोकादंतरिक्षलोकमभिप्रवहतिदश
॥४॥ भिरंतरिक्षलोकादमुंलोकमभ्यंतरिक्षलोकोहिज्येष्ठोनवभिरमुष्माल्लोकात्स्वर्गंलोकमभिनहवैतेयजमानंस्वर्गंलोकमभि
वोढुमर्हंतियेसप्तसप्तान्वाहुस्तस्मात्केवलशऽएवसूक्तान्यनुब्रूयात् ॥ ९ ॥ अथाहयदैंद्रोवैयज्ञोऽथकस्माद्द्वावेवप्रातःस
वनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैंद्रीभ्यांयजतोहोताचैवब्राह्मणाच्छंसीचेदंतेसोम्यंमध्वितिहोतायजतींद्रत्वावृषभंवयमितिब्राह्म
णाच्छंसीनानादेवत्याभिरितरेकथंतेषामैंद्योभवंतीतिमित्रंवयंहवामहइतिमैत्रावरुणोयजतिवरुणंसोमपीतयइतियद्वै
किंचपीतवत्पदंतदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिमरुतोयस्यहिक्षयइतिपोतायजतिससुगोपातमोजनइतींद्रोवैगोपास्तदैंद्रंरूपंतेनेंद्रं
प्रीणात्यग्नेपत्नीरिहावहेतिनेष्टायजतित्वष्टारंसोमपीतयइतींद्रोवैत्वष्टातदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणात्युक्षान्नायवशान्नायेत्याग्नीध्रो
यजतिसोमपृष्ठायवेधसइतींद्रोवैवेधास्तदैंद्रंरूपंतेनेंद्रंप्रीणातिप्रातर्यावभिरागतंदेवेभिर्जेन्यावसू ॥ इंद्राग्नीसोमपीतयइ
तिस्वयंसमृद्धाच्छावाकस्यैवमुहैताऐंद्योभवंतियन्नानादेवत्यास्तेनान्यादेवताःप्रीणातियदुगायत्र्यस्तेनाग्नेय्यएतदुहैता
भिस्त्रयमुपाप्नोति ॥ १० ॥ असाविदेवंगोऋजीकमंधइतिमध्यंदिनउन्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवती
र्मद्वतीरूपसमृद्धाऐंद्रीरन्वाहैंद्रोवैयज्ञस्त्रिष्टुभोन्वाहत्रैष्टुभंवैमाध्यंदिनंसवनंतदाहुर्यत्तृतीयसवनस्यैवरूपंमद्वदथकस्मा
न्मध्यंदिनेमद्वतीरनुचाहयजंतिचाभिरितिमाद्यंतीववैमध्यंदिनेदेवताःसमेवतृतीयसवनेमादयंतेतस्मान्मध्यंदिनेमद्व

तीरनुचाहयजंतिचाभिस्तेवैखलुसर्वएवमाध्यंदिनेप्रस्थितानाप्रत्यक्षादैंद्रीभिर्यजंत्यभितृण्णवतीभिरेकेंपिबासोममभि
यमुग्रतर्दइतिहोतायजतिंसईंपाहियऋजीषीतरुत्रइतिंमैत्रावरुणोयजंत्येवापाहिप्रत्नथामंदतुत्वेतिंब्राह्मणाच्छंसीयजंत्य
र्वांडेहिसोमकामंत्वाहुरितिपोतायजंतिंतवायंसोमस्त्वमेह्यर्वाङितिनेष्टायजतींद्रायसोमाःप्रदिवोविदानाइत्यच्छावाको
यजंत्यापूर्णोअस्यकलशःस्वाहेत्याग्नीध्रोयजतिंतासामेताअभितृण्णवत्योभवंतींद्रोवैप्रातःसवनेनव्यजयतंसएताभिरेव
माध्यंदिनंसवनमभ्यतृर्णद्यदभ्यतृणत्तस्मादेताअभितृण्णवत्योभवंति॥ १ १॥इहोपयातशवसोनपातइतिंतृतीयसवनउ
न्नीयमानेभ्योन्वाहवृषण्वतीःपीतवतीःसुतवतीर्मद्वतीरूपसमृद्धांस्ताऐंद्रार्भव्योभवंतिंतदाहुर्यन्नार्भवीषुस्तुवतेऽथकस्मा
दार्भवःपवमानइत्याचक्षतइतिंप्रजापतिर्वैपितऋभून्मर्त्यान्त्सतोमर्त्यान्कृत्वातृतीयसवनआभजंत्तस्मान्नार्भवीषुस्तुवतेऽ
थार्भवःपवमानइत्याचक्षतेऽथाहयद्यथाछंदसंपूर्वयोःसवनयोरन्वाहगायत्रीःप्रातःसवनेत्रिष्टुभोमाध्यंदिनेऽथकस्माज्जा
गतेसतितृतीयसवनेत्रिष्टुभोन्वाहेतिंधीतरसंवैतृतीयसवनंमथैतदधीतरसंशुक्रियंछंदोयत्रिष्टुप्संवनस्यसरसतायाऽइति
ब्रूयादथोइंद्रमेवैतत्सवनेन्वाभजतींत्यथाहयदैंद्रार्भवंवैतृतीयसवनंमथकस्मादेषएवतृतीयसवनेप्रस्थितानांप्रत्यक्षादैंद्रा
र्भव्यायजतींद्रऋभुभिर्वाजवद्भिःसमुक्षितमितिहोतैवंनानादेवत्याभिरितरेकथंतेषामैंद्रार्भव्योभवंतीतींद्रावरुणासुतपा
विमंसुतमितिंमैत्रावरुणोयजतिंयुवोरथोअध्वरंदेववीतयइतिंबहूनिवाहतद्दभूणांरूपमिंद्रश्चसोमंपिबतंबृहस्पतइतिंब्राह्म

गा[illegible]ग्नीध्र[illegible]त्यानांनि[illegible]द्भिःश्वामुरुद्भिर्बहूनिवाहतद्भूणांरूपंमावोवहंतुमप्तयोरघुष्यदइतिपोतायजतिरघुपत्वा
नःप्रजिगातबाहुभिरितिबहूनिवाहतद्भूणांरूपममेवनःसुहवाआहिगंतनेतिनेष्टायजतिगंतनेतिबहूनिवाहतद्भूणांरूपं
मिंद्राविष्णूपिबतंमध्वोऽअस्येत्यच्छावाकोयजत्यावामंधांसिमदिराण्यग्मन्नितिबहूनिवाहतद्भूणांरूपमिमंस्तोममर्हते
जातवेदसइत्याग्नीध्रोयजतिरथमिवसंमहेमामनीषयेतिबहूनिवाहतद्भूणांरूपमेवमुहैताऐंद्रार्भव्योभवंतियन्नानादेव
त्यास्तेनान्यादेवताःप्रीणातियदुजगत्प्रासाहाजागतंवैतृतीयसवनंतृतीयसवनस्यैवसमृद्ध्यै ॥ १२ ॥ अथाहयदुक्थि
न्योन्याहोत्राअनुकथाअन्याःकथमस्यैताउक्थिन्यःसर्वाःसमाःसमृद्धाभवंतीतियदेवैनाःसंप्रगीर्यहोत्राइत्याचक्षतेतेन
समायदुक्थिन्योन्याहोत्राअनुक्थाअन्यास्तेनोविषमाएवमुहास्यैताउक्थिन्यःसर्वाःसमाःसमृद्धाभवंत्यथाहशंसंतिप्रा
तःसवनेशंसंतिमाध्यंदिनेहोत्रकाःकथमेषांतृतीयसवनेशस्तंभवतीतियदेवमाध्यंदिनेद्वेद्वेसूक्तेशंसंतीतिब्रूयात्तेनेत्यथाह
यद्व्युक्थोहोताकथंहोत्रकाद्व्युक्थाभवंतीतियदेवद्विदेवत्याभिर्यजंतीतिब्रूयात्तेनेति ॥ १३ ॥ अथाहयदेतास्तिस्रउ
क्थिन्योहोत्राःकथमितराउक्थिन्योभवंतीत्याज्यमेवाग्नीध्रीयायाउक्थंमरुत्वतीयंपोत्रीयायैवैश्वदेवंनेष्ट्रीयायैतावाए
ताहोत्राएवंन्यंगाएवभवंत्यथाहयदेकप्रैषाअन्येहोत्रकाअथकस्माद्द्विप्रैषःपोताद्विप्रैषोनेष्टेतियत्रादोगायत्रीसुपर्णोभूत्वा
सोममाहरत्तदेतासांहोत्राणामिंद्रउक्थानिपरिलुप्यहोत्रेप्रददौयूयंमाभ्यह्वयध्वंयूयमस्यावेदिष्टेतितेह्वोचुर्देवावाचेमेहो

त्रेप्रभावयामेतितस्मात्तेद्विप्रैषेभवतंऋचाग्नीध्रीयांप्रभावयांचक्रुस्तस्मात्तस्यैकयर्चाभूयस्योयाज्याभवंत्यथाहयद्धोतायक्ष
द्धोतायक्षदितिमैत्रावरुणोहोत्रेप्रेष्यत्यथकस्मादहोतृभ्यःसद्भ्योहोत्राशंसिभ्योहोतायक्षद्धोतायक्षदितिप्रेष्यतीतिप्राणोवै
होताप्राणःसर्वऋत्विजःप्राणोयक्षत्प्राणोयक्षदित्येवतदाहाथाहास्त्युद्गातृणांप्रैषा३ः ॥ नाँ३इति ॥ अस्तीतिब्रूयाद्यदेवैत
त्प्रशास्ताजपंजपित्वास्तुध्वमित्याहसऽएषांप्रैषोऽथाहास्त्यच्छावाकस्यप्रवरा३ः॥ नाँ३इति॥ अस्तीतिब्रूयाद्यदेवैनमध्व
र्युराहाच्छावाकवदस्वयत्तेवाद्यमित्येषोस्यप्रवरोऽथाहयदैंद्रावरुणंमैत्रावरुणस्तृतीयसवनेशंसत्यथकस्मादस्याग्नेयौस्तो
त्रियानुरूपौभवतइत्यग्निनावैमुखेनदेवाअसुरानुक्थेभ्योनिर्जघ्नुस्तस्मादस्याग्नेयौस्तोत्रियानुरूपौभवतोऽथाहयदैंद्राबार्ह
स्पत्यंब्राह्मणाच्छंसीतृतीयसवनेशंसत्यैंद्रावैष्णवमच्छावाकःकथमेनयोरैंद्राःस्तोत्रियानुरूपाभवंतीतींद्रोहस्मवाअसुरानु
क्थेभ्यःप्रजिगायसोब्रवीत्कश्चाहंचेत्यहंचाहंचेतिहस्मदेवताऽअन्ववयंतिसयदिंद्रःपूर्वःप्रजिगायतस्मादेनयोरैंद्राःस्तो
त्रियानुरूपाभवंतियद्वहंचाहंचेतिहस्मदेवताऽअन्ववयुस्तस्मान्नानादेवत्यानिशंसतः॥१४॥अथाहयद्वैश्वदेवंवैतृतीयसव
नंमथकस्मादेतान्यैंद्राणिजागतानिसूक्तानितृतीयसवनआरंभणीयानिशस्यंतइतींद्रमेवैतैरारभ्ययंतीतिब्रूयादथोयज्जा
गतंवैतृतीयसवनंतज्जगत्काम्यैवतद्यात्किंचातऊर्ध्वंछंदःशस्यतेतद्धसर्वंजागतंभवत्येतानिचेदैंद्राणिजागतानिसूक्तानि
तृतीयसवनआरंभणीयानिशस्यंतेऽथैतत्रैष्टुभमच्छावाकोंततःशंसतिसंवांकर्मणेतियदेवपनाय्यंकर्मतदेतदभिवदतिस

ब्रा. [illegible]अरिष्टैर्नःपथिभिःपारयंतीतिस्वस्तितायाएनंतदहरहःशंसंत्यथाहय्जागतंवैतृतीयसव
॥ ६ ॥ नमथकस्मादेषांत्रिष्टुभःपरिधानीयाभवंतीतिवीर्यंवैत्रिष्टुब्वीर्यएवतदंततःप्रतितिष्ठंतोयंतीत्यथमिंद्रंवरुणमष्टमेगीरितिमै
त्रावरुणस्यबृहस्पतिर्नःपरिपातुपश्चादितिब्राह्मणाच्छंसिनउभाजिग्यथुरित्यच्छावाकस्योभौहितौजिग्यतुर्नपराजयेथेनप
राजिग्यइतिनहितयोःकतरश्चनपराजिग्यइंद्रश्चविष्णोयदपस्पृधेथांत्रेधासहस्रंवितदैरयेथामितींद्रश्चहवैविष्णुश्चासुरैर्यु
युधातैतान्हस्मजित्वोचतुःकल्पामहाइतितेहतथेत्यसुराऊचुःसोब्रवीदिंद्रोयावदेवायंविष्णुस्त्रिविंक्रमतेतावदस्माकमथ
युष्माकमितरदितिसइमाँल्लोकान्विचक्रमेऽथोवेदानथोवाचंतदाहुःकिंतत्सहस्रमितीमेलोकाइमेवेदाअथोवागितिब्रूया
दैरयेथामैरयेथामित्यच्छावाकउक्थ्येभ्यस्यतिसहितत्रांत्योभवत्यग्निष्टोमेहोतातिरात्रेचसहितत्रांत्योभवत्यभ्यस्येत्षोळ
शिनी३ ॥ नाभ्यस्ये३त्इति ॥ अभ्यस्येदित्याहुःकथमन्येष्वहःस्वभ्यस्यतिकथमत्रनाभ्यस्येदितितस्मादभ्यस्येत् ॥ १५ ॥
अथाहयन्नाराशंसंवैतृतीयसवनमथकस्मादच्छावाकोंततःशिल्पेष्वनाराशंसीःशंसतीतिविकृतिर्वैनाराशंसंकिमिवचवै
किमिवचरेतोविक्रियतेतत्तदाविकृतंप्रजातंभवत्यथैतन्मृद्विवच्छंदःशिथिरंयन्नाराशंसमथैषोंत्योयदच्छावाकस्तदृह्वता
यैदृह्वेप्रतिष्ठास्यामइतितस्मादच्छावाकोंततःशिल्पेष्वनाराशंसीःशंसतिदृह्वतायैदृह्वेप्रतिष्ठास्यामइतिदृह्वेप्रतिष्ठास्याम
इति ॥ १६ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यःश्वःस्तोत्रियस्तमनुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेहीनसंतत्यैयथावाएकाहःसुतएवमहीनस्तद्यथैकाहस्यसुतस्यसवनानिसंतिष्ठमानानियंत्येवमेवाहीनस्याहानिसंतिष्ठमानानियंतितद्यच्छ्वःस्तोत्रियमनुरूपंकुर्वंतिप्रातःसवनेहीनसंतत्याअहीनमेवतत्संतन्वंतितेवैदेवाश्चऋषयश्चाद्रियंतसमानेनयज्ञंसंतनवामेतितएतत्समानंयज्ञस्यापश्यन्त्समानान्प्रगाथान्त्समानीःप्रतिपदःसमानानिसूक्तान्योकःसारीवाइंद्रोयत्रवाइंद्रःपूर्वंगच्छत्यैवतत्रापरंगच्छतियज्ञस्यैवसेंद्रतायै ॥ १७ ॥ तान्वाएतान्त्संपातान्विश्वामित्रःप्रथममपश्यत्तान्विश्वामित्रेणदृष्टान्वामदेवोसृजतैवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्रयन्नइंद्रोजुजुषेयच्चवष्टिंकथामहामवृधत्कस्यहोतुरितितान्क्षिप्रंसमपतद्यत्क्षिप्रंसमपतत्तत्संपातानांसंपातत्वंसहेक्षांचक्रेविश्वामित्रोयान्वाअहंसंपातानपश्यन्तान्वामदेवोसृष्टकानिन्वहंसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रतिमान्त्सृजेयेतिसएतानिसूक्तानिसंपातांस्तत्प्रतिमानसृजतसद्योहजातोवृषभःकनीनंइंद्रःपूर्भिदातिरद्दासमर्कैरिमामूषुप्रभृतिंसातयेधाइच्छंतित्वासोम्यासःसखायःशासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगादभितष्टेवदीधयामनीषामितियएकइद्धव्यश्चर्षणीनामितिभरद्वाजोयस्तिग्मशृंगोवृषभोनभीमउदुब्रह्माण्यैरतश्रवस्येतिवसिष्ठोऽस्माइदुप्रतवसेतुरायेतिनोधास्तएतेप्रातःसवनेषळहःस्तोत्रियान्छस्त्वामाध्यंदिनेहीनसूक्तानिशंसंतितान्येतान्यहीनसूक्तान्यासत्योयातुमघवाँऋजीषीतिसत्यवन्मैत्रावरुणोऽस्माइदुप्रतवसेतुरायेंद्रायब्रह्माणिराततमा॥ इंद्रब्रह्माणिगोतमासोअक्रन्नितिब्रह्मण्वद्ब्राह्मणाच्छंसीशासद्वह्निर्जनयंतवह्निमितिवह्निवदच्छावाकस्तदाहुःक

स्मादच्छावाकोवह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्रशंसतिपराचिषुचैवाहस्स्वभ्यावर्तिषुचेतिवीर्यवान्वाएषबह्वृचोवह्निवदेतत्सूक्तंव
हतिहवैवह्निर्धुरोयासुयुज्यतेतस्मादच्छावाकोवह्निवदेतत्सूक्तमुभयत्रशंसातिपरांचिषुचैवाहस्स्वभ्यावर्तिषुचतानिपंच
स्वहस्सुभवंतिचतुर्विंशेभिजितिविषुवतिविश्वजितिमहाव्रतेऽहीनानिहवाएतान्यहानिनह्येषुकिंचनहीयतेपरांचीनिहवा
एतान्यहान्यनभ्यावर्तीनितस्मादेनान्येतेष्वहस्सुशंसंतियदेनानिशंसँत्यहीनान्स्वर्गाँल्लोकान्त्सर्वरूपान्त्सर्वसमृद्धानवा
प्नवामेतियदेवैनानिशंसंतींद्रमेवैतैर्निह्वयंतेयथऽऋषभंवाशितायैयद्वेवैनानिशंसँत्यहीनस्यसंतत्याअहीनमेवतत्संतन्वंति
॥ १८ ॥ ततोवाएतांस्त्रीन्त्संपातान्मैत्रावरुणोविपर्यासमेकैकमहरहःशंसत्येवात्वामिंद्रवज्रिन्नत्रेतिप्रथमेहनियन्नइंद्रो
जुजुषेयच्चवष्टीतिद्वितीयेकथामहामवृधत्कस्यहोतुरितितृतीयेत्रीनेवसंपातान्ब्राह्मणाच्छंसीविपर्यासमेकैकमहरहःशंस
तींद्रःपूर्भिदातिरद्दासमर्कैरितिप्रथमेहनियएकइद्धव्यश्चर्षणीनामितिद्वितीयेयस्तिग्मशृंगोवृषभोनभीमइतितृतीयेत्रीने
वसंपातानच्छावाकोविपर्यासमेकैकमहरहःशंसतीमामूषुप्रभृतिंसातयेधाइतिप्रथमेहनीच्छंतित्वासोम्यासःसखायइति
द्वितीयेशासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगादितितृतीयेतानिवाएतानिनवत्रीणिचाहरहःशस्यानितानिद्वादशसंपद्यंतेद्वादशवैमासाः
संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञस्तत्संवत्सरंप्रजापतिंयज्ञमाप्नुवंतितत्संवत्सरेप्रजापतौयज्ञेऽहरहःप्रतितिष्ठंतो
यंतितान्यंतरेणावापमावपेरन्नन्यूंख्याविराजोवैमदीश्चचतुर्थेहनिपंक्तीःपंचमेपारुच्छेपीःषष्ठेऽथयान्यहानिमहास्तोमानि

स्युः कोअद्यनर्योदेवकामइतिमैत्रावरुणआवपेतवनेनवायोन्यधायिचाकन्नितिब्राह्मणाच्छंस्यायाह्यर्वाङुपबंधुरेष्ठाइत्य
च्छावाकएतानिवाआवपनान्येतैर्वाआवपनैर्देवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतैर्ऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएतैरावपनैःस्वर्गंलोकंज
यंति ॥ १९ ॥ सद्योहजातोवृषभःकनीनइतिमैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसतितदेतत्सूक्तंस्वर्ग्यमेतेनवैसूक्ते
नदेवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएतेनसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयंतितदुवैश्वामित्रंविश्वस्यहवैमित्रंविश्वा
मित्रआसविश्वंहास्मैमित्रंभवतियएवंवेदयेषांचैवंविद्वानेतन्मैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसतितदृषभवत्पशुमद्भ
वतिपशूनामवरुद्ध्यैतत्पंचर्चंभवतिपंचपदापंक्तिःपंक्तिर्वाअन्नमन्नाद्यस्यावरुद्ध्याउदुब्रह्माण्यैरतश्रवस्येतिब्राह्मणाच्छंसी
ब्रह्मण्वत्समृद्धंसूक्तमहरहःशंसतितदेतत्सूक्तंस्वर्ग्यमेतेनवैसूक्तेनदेवाःस्वर्गंलोकमजयन्नेतेनऋषयस्तथैवैतद्यजमानाएते
नसूक्तेनस्वर्गंलोकंजयंतितदुवासिष्ठमेतेनवैवसिष्ठइंद्रस्यप्रियंधामोपागच्छत्सपरमंलोकमजयदुपेंद्रस्यप्रियंधामगच्छति
जयतिपरमंलोकंयएवंवेदतद्द्वैषळृचंषड्वाऋतवऋतूनामाप्त्यैतदुपरिष्टात्संपातानांशंसत्याप्त्वैवतत्स्वर्गंलोकंयजमानाऽअ
स्मिंलोकेप्रतितिष्ठंत्यभितष्टेवदीधयामनीषामित्यच्छावाकोहरहःशंसत्यभिवत्तत्यैरूपमभिप्रियाणिमर्मृशत्पराणीतिया
न्येवपराण्यहानितानिप्रियाणितान्येवतदभिमर्मृशतोयंत्यभ्यारभमाणाःपरोवाअस्माल्लोकात्स्वर्गोलोकस्तमेवतदभिवद
तिकवींऽरिच्छामिसंदृशेसुमेधाइतियेवैतेनऋषयःपूर्वेप्रेतास्तेवैकवयस्तानेवतदभ्यतिवदतितदुवैश्वामित्रंविश्वस्यहवैमि

ब्रा. [illegible] प्राजापत्यंशंसत्यनिरुक्तोवैप्रजापतिःप्रजापतेराप्त्यैनक्रादिंद्रं

॥ ८ ॥ निराहर्नेन्नेंद्राद्रूपात्प्रच्यवतेतद्वैदशर्चंदशाक्षराविराळन्नंविराळन्नाद्यस्यावरुद्ध्यैयदेवदशर्चा३ ॥ दशवैप्राणाःप्राणानेव तदाप्नुवंतिप्राणानात्मन्दधतेतदुपरिष्टात्संपातानांशंसत्याप्त्वैवतत्स्वर्गंलोकंयजमानाअस्मिँल्लोकेप्रतितिष्ठंति ॥ २० ॥ कस्तमिंद्रत्वावसुंकन्नव्योऽअतसीनां ॥ कदून्वस्याकृतमितिकद्वंतःप्रगाथाआरंभणीयाअहरहःशस्यंतेकोवैप्रजापतिःप्र जापतेराप्त्यैयदेवकद्वंता३ः ॥ अन्नंवैकमन्नाद्यस्यावरुद्ध्यैयद्वेवकद्वंता३ः ॥ अहरहर्वाएतेशांतान्यहीनसूक्तान्युपयुंजा नायंतितानिकद्वद्भिःप्रगाथैःशमयंतितान्येभ्यःशांतानिकंभवंतितान्येनाञ्छांतानिस्वर्गंलोकमभिवहंतित्रिष्टुभःसूक्तप्र तिपदःशंसेयुस्ताहैकेपुरस्तात्प्रगाथानांशंसंतिधाय्याइतिवदंतस्तत्तथानकुर्यात्क्षत्रंवैहोताविशोहोत्राशंसिनःक्षत्रायैवतद्वि शंप्रत्युद्यामिनींकुर्युःपापवस्यसंत्रिष्टुभोमइमाःसूक्तप्रतिपदइत्येवविद्यात्तद्यथासमुद्रंप्रप्लवेरन्नेवंहैवतेप्रप्लवंतेयेसंवत्सरंवा द्वादशाहंवासतेतद्यथासैरावतींनावंपारकामाःसमारोहेयुरेवमेवैतास्त्रिष्टुभःसमारोहंतिनहवाएतच्छंदोगमयित्वास्वर्गं लोकमुपावर्ततेवीर्यवत्तमंहिताभ्योनव्याह्वयीतसमानंहिच्छंदोऽथोनेद्धाय्याःकरवाणीतियदेनाःशंसंतिप्रज्ञाताभिःसूक्त प्रतिपद्भिःसूक्तानिसमारोहामेतियदेवैनाःशंसंतींद्रमेवैताभिर्निह्वयंतेयथऽऋषभंवाशितायैयद्वेवैनाःशंसंत्यहीनस्यसंत त्याअहीनमेवतत्संतन्वंति ॥ २१ ॥ अपप्राचइंद्रविश्वाँअमित्रानितिमैत्रावरुणःपुरस्तात्सूक्तानामहरहःशंसत्यपपाचो

अभिभूतेनुदस्व ॥ अपोदीचोअपशूराधरार्चउरौंयथातवशर्मन्मदेमेत्यभयस्यरूपंमभयमिवह्ियन्निच्छतिंब्रह्मणातेब्रह्म
युजायुनज्मीतिंब्राह्मणाच्छंस्यहरहःशंसतिंयुनज्मीतियुक्तवतीयुक्तइवह्यहीनोहीनस्यरूपंमुरुंनोलोकमनुनेषिविद्वानिंत्य
च्छावाकोहरहःशंसत्यनुनेषीत्येतीवह्यहीनोहीनस्यरूपंनेषीतिसत्रायणरूपंतावाएताअहरहःशस्यंतेसमानीभिःपरिदध्युं
रोकःसारीहैषामिंद्रोयज्ञंभवतीँ३ ॥ यथऋषभोवाशितांयथावागौःप्रज्ञातंगोष्ठमेवंहैषामिंद्रोयज्ञमैवगच्छतिंनशुनंहुवीय
याहीनस्यपरिदध्यात्क्षत्रियोहराष्ट्राच्च्यवतेंयोहैवपरोभवतितमभिह्वयति ॥ २२ ॥ अथातोऽहीनस्ययुक्तिश्चविमुक्तिश्चं
व्यंतरिक्षमतिरदित्यहीनंयुंक्तएवेदिंद्रमितिविमुंचत्याहंसरस्वतीवतोंर्नूनंसातइत्यहीनंयुंक्तेतेस्यामदेववरुणनूष्टुतइतिवि
मुंचत्येषहवाअहीनंतंतुमर्हतिंयएनंयोक्तुंचविमोक्तुंचवेदंतद्यच्चतुर्विंशेहन्युज्यंतेसायुक्तिरथयत्पुरस्तादुदयनीयस्यातिरा
त्रस्यविमुच्यंतेसाविमुक्तिस्तद्यच्चतुर्विंशेहन्नैकाहिकाभिःपरिदध्युंरत्राहैवयज्ञंसंस्थापयेयुर्नाहीनकर्मकुर्युंरथयदहीनपरि
धानीयाभिःपरिदध्युंर्यथाश्रांतोविमुच्यमानउत्कृत्येतैवंयजमानाउत्कृत्येरन्नुभयीभिःपरिदध्युस्तद्यथादीर्घाध्वउपविमो
कंयायात्तादृक्तत्संततोहैषांयज्ञोभवतीँ३ ॥ व्यूमुंचंतएकांद्वेंनद्वयोःसवनयोःस्तोममतिशंसेद्दीर्घारण्यानिहवैभवंतिंयत्रब
ह्वीभिःस्तोमोतिशस्यतेंऽपरिमिताभिस्तृतीयसवनेंऽपरिमितोवैस्वर्गोलोकंःस्वर्गस्यलोकस्याप्त्यैसंततोहास्याभ्यारब्धोंवि
स्रस्तोऽहीनोभवतिंयएवंविद्वानहीनंतनुते ॥२३॥ देवावैवलेगाःपर्यपश्यंस्तायज्ञेनैवेप्संस्ताःषष्ठेनाह्नाप्नुवंस्तेप्रातःसवनेन

भाकेनंवलमनभयंस्तंयदनभया३न् ॥ अश्रथयन्नेवैनंतत्तउतृतीयसवनेवज्रेणवालखिल्याभिर्वाचः कूटेनैकपदयावलंवि
रुज्यगाउदाजैस्तथैवैतद्यजमानाःप्रातःसवनेनभाकेनंवलंनभयंतितंयंनभयंतीँ३ ॥ अथयंत्येवैनंतत्तस्माद्धोत्रकाःप्रातः
सवनेनाभाकांस्तृचान्छंसंतियःककुभोनिधारयइतिमैत्रावरुणंःपूर्वीष्टइंद्रोपमातयइतिब्राह्मणाच्छंसीताहिमध्यंभराणा
मित्यच्छावाकस्तउतृतीयसवनेवज्रेणवालखिल्याभिर्वाचःकूटेनैकपदयावलंविरुज्यगाआप्नुवंतिपच्छःप्रथमंषड्वालखि
ल्यानांसूक्तानिविहरंत्यर्धर्चशोद्वितीयमृक्शस्तृतीयंसपच्छोविहरन्प्रगाथेप्रगाथएवैकपद।दध्यात्सवाचःकूटस्ताएताःपं
चैकपदाश्चतस्रोदशमादहएकामहाव्रतादथाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदानितेषांयावद्भिःसंपद्येततावंतिशंसेन्नेतरा
ण्याद्रियेताथार्धर्चशोविहरंस्ताश्चैवैकपदाःशंसेत्तानिचैवाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदान्यथऋक्शोविहरंस्ताश्चैवैकपदाः
शंसेत्तानिचैवाष्टाक्षराणिमाहानामनानिपदानिसयत्प्रथमंषड्वालखिल्यानांसूक्तानिविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरति
यद्द्वितीयंचक्षुश्चतन्मनश्चविहरतियत्तृतीयंश्रोत्रंचतदात्मानंचविहरतितदुपाप्तोविहारेकामंउपाप्तोवज्रेवालखिल्यासूपा
प्तोवाचःकूटएकपदायामुपाप्तःप्राणकृस्त्यामविहृतानेवचतुर्थंप्रगाथान्छंसतिपशवोवैप्रगाथाःपशूनामवरुध्यैनात्रैकपदां
व्यवदध्याद्यदत्रैकपदांव्यवदध्याद्वाचःकूटेनयजमानात्पशून्निर्हण्याद्यएनंतत्रब्रूयाद्वाचःकूटेनयजमानात्पशून्निरवधीर

पशुमेनमकरितिशश्वत्तथास्यात्तस्मात्तत्रैकपदांनव्यवदध्याद्द्वेवोत्तमेसूक्तेपर्यस्यातिसएवतयोर्विहारस्तदेतत्सौबलायसर्पि र्वात्सिःशशंससहोवाचभूयिष्ठानहंयजमानेपशून्पर्यग्रहैषमकनिष्ठाउमामागमिष्यंतीतितस्मैहयथामहद्ध्यंऋत्विग्भ्यएवं निनायतदेतत्पशव्यंचस्वर्ग्यंचशस्त्रंतस्मादेतच्छंसति ॥ २४ ॥ दूरोहणंरोहतितस्योक्तंब्राह्मणमैंद्रंपशुकामस्यरोहेदैंद्रा वैपशवस्तज्जागतंस्याज्जागतावैपशवस्तन्महासूक्तंस्याद्भूयिष्ठेष्वेवतत्पशुषुयजमानंप्रतिष्ठापयतिवरौरोहेत्तन्महासूक्तंच जागतंचैंद्रावरुणंप्रतिष्ठाकामस्यरोहेदेतद्देवतावाएषाहोत्रैतत्प्रतिष्ठायदैंद्रावरुणातदेनत्स्वायामेवप्रतिष्ठायामंततःप्रति ष्ठापयतियदैंद्रावरुण२ इ ॥ एषाहवाअत्रनिर्विन्निविदावैकामाआप्यंतेसयद्यैंद्रावरुणेरोहेत्सौपर्णेरोहेत्तदुपाप्तएैंद्रा वरुणेकामउपाप्तःसौपर्णे ॥ २५ ॥ तदाहुःसंशंसेत्षष्ठेहा३न् ॥ नसंशंसे३त्इति ॥ संशंसेदित्याहुःकथमन्येष्वहःसु संशंसतिकथमत्रनसंशंसेदित्यथोखल्वाहुर्नैवसंशंसेत्स्वर्गोवैलोकःषष्ठमहरसमायीवैस्वर्गोलोकःकश्चिद्वैस्वर्गेलोकेसमेती तिसयत्संशंसेत्समानंतत्कुर्यादथयन्नसंशंसती३ ॥ तत्स्वर्गस्यलोकस्यरूपंतस्मान्नसंशंसेद्यदेवनसंशंसती३ ।। आत्मावै स्तोत्रियःप्राणावालखिल्याःसयत्संशंसेदेताभ्यांदेवताभ्यांयजमानस्यप्राणान्वीयाद्यएनंतत्रब्रूयादेताभ्यांदेवताभ्यांयज मानस्यप्राणान्व्यगात्प्राणएनंहास्यतीतिशश्वत्तथास्यात्तस्मान्नसंशंसेत्सयदीक्षेताशंसिषंवालखिल्याहंतपुरस्ताद्दूरोहणस्य

---

१ ‘ द्वेएवोत्तमे ’ इतिभाष्यपाठः ।

मंशंसानीतिनोएवतस्याशामियात्तंयदिदर्पएवविंदेदुपरिष्टाद्दूरोहणस्यापिबहूनिशतानिशंसेद्यस्योतत्कामायतथाकुर्यादे प. पं.
वैवतदुपाप्तमैंद्रोवालखिल्यास्तासांद्वादशाक्षराणिपदानितत्रसकामउपाप्तोयऐंद्रेजागतेऽथेदमैंद्रावरुणंसूक्तमैंद्रावरुणी
परिधानीयातस्मान्नसंशंसेत्तदाहुर्यथावावस्तोत्रमेवंशस्त्रंविहृतावालखिल्याःशस्यंतेविहृतांस्तोत्रां ३ ॥ अविहृतां३इति ॥ अ. ५
विहृतमितिब्रूयादष्टाक्षरेणद्वादशाक्षरमितितदाहुर्यथावावशस्त्रमेवंयाज्यातिस्रोदेवताःशस्यंतेऽग्निरिंद्रोवरुणइत्यथैंद्राव
रुण्यायजतिकथमग्निरनंतरितइतियोवाअग्निःसवरुणस्तदप्येतदृषिणोक्तंत्वमग्नेवरुणोजायसेयदितितद्यदेवैंद्रावरुण्या
यजतितेनाग्निरनंतरितोनंतरितः ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥

शिल्पानिशंसंतिदेवशिल्पान्येतेषांवैशिल्पानामनुकृतीहशिल्पमधिगम्यतेहस्तीकंसोवासोहिरण्यमश्वतरीरथःशिल्पं
शिल्पंहास्मिन्नधिगम्यतेयएवंवेदयदेवशिल्पानी३ ॥ आत्मसंस्कृतिर्वावशिल्पानिच्छंदोमयंवाएतैर्यजमानआत्मानंसं
स्कुरुतेनाभानेदिष्ठंशंसतिरेतोवैनाभानेदिष्ठोरेतस्तत्सिंचतितमनिरुक्तंशंसत्यनिरुक्तंवैरेतोगुहायोन्यांसिच्यतेसरेतोमि
श्रोभवतिक्ष्मयारेतःसंजग्मानोनिषिंचदितिरेतःसमृध्याएवंतंसनाराशंसंशंसतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजास्वेवतद्वाचंद ॥८६॥
धातितस्मादिमाःप्रजावदत्योजायंतेतंहैकेपुरस्ताच्छंसंतिपुरस्तादायतनावागितिवदंतउपरिष्टादेकउपरिष्टादायतनावा

१ ‘ विहृतंस्तोत्रां ३ ’ इतिभाष्यपाठः । विहृतमविहृतंचस्तोत्रभेदः ।

गितिवदंतोमध्यएवशंसेन्मध्यायतनावाइयंवागुपरिष्टान्नेदीयसीवोपरिष्टान्नेदीयसीववाइयंवाक्तंहोतारेतोभूतंसिक्त्वा
मैत्रावरुणायसंप्रयच्छत्येतस्यत्वंप्राणान्कल्पयेति ॥ २७ ॥ वालखिल्याःशंसतिप्राणावैवालखिल्याःप्राणानेवास्यतत्क
ल्पयतितावहृताःशंसतिविहृतावाइमेप्राणाःप्राणेनापानोपानेनव्यानःसपच्छःप्रथमेसूक्तेविहरत्यर्धर्चशोद्वितीयेऋक्श
स्तृतीयेसयत्प्रथमेसूक्तेविहरतिप्राणंचतद्वाचंचविहरतियद्वितीयेचक्षुश्चतन्मनश्चविहरतियत्तृतीयेश्रोत्रंचतदात्मानंचवि
हरतितेहैकेसहबृहत्यौसहसतोबृहत्यौविहरंतितदुपाप्तोविहारेकामोनेत्तुप्रगाथाःकल्पंतेऽतिमर्शमेवविहरेत्तथावैप्रगाथाः
कल्पंतेप्रगाथावैवालखिल्यास्तस्मादतिमर्शमेवविहरेद्यदेवातिमर्शा३ ॥ आत्मावैबृहतीप्राणाःसतोबृहतीसबृहतीमशंसी
त्सआत्माऽथसतोबृहतींतेप्राणाअथबृहतीमथसतोबृहतींतदात्मानंप्राणैःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्शमेवविहरेद्यद्वेत्राति
मर्शा३ ॥ आत्मावैबृहतीपशवःसतोबृहतीसबृहतीमशंसीत्सआत्माऽथसतोबृहतींतेपशवोऽथबृहतीमथसतोबृहतींतदा
त्मानंपशुभिःपरिबृहन्नेतितस्मादतिमर्शमेवविहरेद्ध्येवोत्तमेसूक्तेपर्यस्यतिसएवतयोर्विहारस्तस्यमैत्रावरुणःप्राणान्कल्प
यित्वाब्राह्मणाच्छंसिनेसंप्रयच्छत्येतंत्वंप्रजनयेति ॥ २८ ॥ सुकीर्तिंशंसतिदेवयोनिर्वैसुकीर्तिस्तद्यज्ञाद्देवयोन्यैयजमा
नंप्रजनयतिवृषाकपिंशंसत्यात्मावैवृषाकपिरात्मानमेवास्यतत्कल्पयतितन्न्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखस्तदस्मैजातायान्नाद्यंप्रति

---

१ ‘ द्वेएवोत्तमे ’ इतिभाष्यपाठः ।

दधातियथाकुमारायस्तनंसपांक्तोभवतिपांक्तोयंपुरुषःपंचधाविहितोलोमानित्वङ्मांसमस्थिमज्जांसयावानेवपुरुषस्ता
वंतंयजमानंसंस्करोतितंब्राह्मणाच्छंसीजनयित्वाऽच्छावाकायसंप्रयच्छत्येतस्यत्वंप्रतिष्ठांकल्पयेति ॥ २९ ॥ एव
यामरुतंशंसतिप्रतिष्ठावाएवयामरुत्प्रतिष्ठामेवास्यतत्कल्पयतितन्न्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखोऽन्नाद्यमेवास्मिंस्तद्दधातिसजागतो
वातिजागतोवासर्वंवाइदंजागतंवातिजागतंवासउमारुतआपोवैमरुतआपोऽन्नमभिपूर्वमेवास्मिंस्तदन्नाद्यंदधातितान्ये
तानिसहचराणीत्याचक्षतेनाभानेदिष्ठंवालखिल्यांवृषाकपिमेवयामरुतंतानिसहवाशंसेत्सहवानशंसेद्यदेनानिनानाशंसे
द्यथापुरुषंवारेतोवाविच्छिंद्यात्तादृक्तत्तस्मादेतानिसहवाशंसेत्सहवानशंसेत्सहबुलिलआश्वतरआश्विर्वैश्वजितोहोतास
न्नीक्षांचक्रएषांवाएषांशिल्पानांविश्वजितिसांवत्सरिकेद्वेमध्यंदिनमभिप्रत्येतोहंताहमित्थमेवयामरुतंशंसयानीतितद्ध
तथाशंसयांचकारतद्धतथाशस्यमानेगौश्लआजगामसहोवाचहोतःकथातेशस्त्रंविचक्रंप्लवतइतिकिंह्यभूदित्येवयामरुद्
यमुत्तरतःशस्यतइतिसहोवाचैंद्रोवैमध्यंदिनःकथेंद्रंमध्यंदिनान्निनीषसीतिनेंद्रंमध्यंदिनान्निनीषामीतिहोवाचच्छंदस्त्वि
दममध्यंदिनसाच्ययंजागतोवातिजागतोवासर्वंवाइदंजागतंवातिजागतंवासउमारुतोमैवशंसिष्टेतिसहोवाचारमाच्छा
वाकेत्यथहास्मिन्ननुशासनमीषेसहोवाचैंद्रमेषविष्णुन्यंगंशंसत्वथत्वमेतंहोतरुपरिष्टाद्रौद्ध्यैधाय्यायैपुरस्तान्मारुतस्या
प्यस्याथाइतितद्धतथाशंसयांचकारतदिदमप्येतर्हितथैवशस्यते ॥ ३० ॥ तदाहुर्यदस्मिन्विश्वजित्यतिरात्रएवं

षेष्ठहनिंकल्पतेयज्ञःकल्पतेंयजमानस्यप्रजातिःकथमत्राशस्तएवंनाभानेदिष्ठोभवंत्यथमैत्रावरुणोवालखिल्याःशंसतितिते
प्राणारेतोवाअग्रेथप्राणाएवंब्राह्मणाच्छंस्यशस्तएवंनाभानेदिष्ठोभवंत्यथवृषाकपिंशंसतिसआत्मारेतोवाअग्रेथात्माकथ
मत्रयजमानस्यप्रजातिःकथंप्राणाअविक्लृप्ताभवंतीतियजमानंहवाएतेनसर्वेणयज्ञक्रतुनासंस्कुर्वंतिसयथागर्भोयोन्यामं
तरेवंसंभवञ्छेतेनवैसकृदेवाग्रेसर्वःसंभवत्येकैकंवाअंगंसंभवतःसंभवतीतिसर्वाणिचेत्समानेहन्क्रियेरन्कल्पतएवयज्ञःक
ल्पतेयजमानस्यप्रजातिरथैतंहोतैवयामरुतंतृतीयसवनेशंसतितद्यास्यप्रतिष्ठातस्यामेवैनंतदंततःप्रतिष्ठापयति ॥ ३१ ॥
छंदसांवैषष्ठेनाह्नाप[redacted]त्सप्रजापतिरबिभेत्पराङयंछंदसांरसोलोकानत्येष्यतीतितंपरस्ताच्छंदोभिःपर्यगृह्णा
न्नाराशंस्यागायत्र्यारैभ्यात्रिष्टुभःपारिक्षित्याजगत्याःकारव्ययानुष्टुभस्तत्पुनश्छंदःसुरसमदधात्सरसैर्हास्यच्छंदोभिरि
ष्टंभवतिसरसैश्छंदोभिर्यज्ञंतनुतेयऽएवंवेदनाराशंसीःशंसतिप्रजावैनरोवाक्शंसःप्रजास्वेवतद्वाचंदधातितस्मादिमाःप्र
जावदत्योजायंतेयएवंवेदयदेवनाराशंसी३ः ॥ शंसंतोवैदेवाश्चऋषयश्चस्वर्गंलोकमायंस्तथैवैतद्यजमानाःशंसंतएवस्व
र्गंलोकंयंतिताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिवृषाकपेस्तन्न्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखोरै
भीःशंसतिरेभंतोवैदेवाश्चऋषयश्चस्वर्गंलोकमायंस्तथैवैतद्यजमानारेभंतएवस्वर्गंलोकंयंतिताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाक
पिंवार्षाकपंहिवृषाकपेस्तन्न्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखःपारिक्षितीःशंसत्यग्निर्वैपरिक्षिदग्निर्हीमाः

प्रजाःपरिक्षेत्यग्निंर्हीमाःप्रजाःपरिक्षियंत्यग्नेरेवसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयएवंवेदंयदेवपारिक्षिती३ः ॥ संवत्सरो
॥१२॥ वैपरिक्षित्संवत्सरोहीमाःप्रजाःपरिक्षेतिसंवत्सरंहीमाःप्रजाःपरिक्षियंतिसंवत्सरस्यैवसायुज्यंसरूपतांसलोकतामश्नुतेयए
वंवेदताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिंवृषाकपेस्तन्न्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूंखःकार
व्याःशंसतिदेवावैयत्किंचकल्याणंकर्माकुर्वंस्तत्कारव्याभिरवाप्नुवंस्तथैवैतद्यजमानायत्किंचकल्याणंकर्मकुर्वतितत्कार
व्याभिराप्नुवंतिताःप्रग्राहंशंसतियथावृषाकपिंवार्षाकपंहिंवृषाकपेस्तन्न्यायमेतितासुनन्यूंखयेन्नीवीवनर्देत्सहितासांन्यूं
खोदिशांक्लृप्तीःशंसतिदिशएवतत्कल्पयतिताःपंचशंसतिपंचवाइमादिशश्चतस्रस्तिरश्च्यएकोर्ध्वातासुनन्यूंखयेन्नैवेवच
निनर्देन्नेदिमादिशोन्यूंखयानीतिताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवंजनकल्पाःशंसतिप्रजावैजनकल्पादिशएवतत्कल्पयि
त्वातासुप्रजाःप्रतिष्ठापयतितासुनन्यूंखयेन्नैवेवचनिनर्देन्नेदिमाःप्रजान्यूंखयानीतिताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवैंद्रगा
थाःशंसतींद्रगाथाभिर्वैदेवाअसुरानभिगायाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाइंद्रगाथाभिरेवाप्रियंभ्रातृव्यमभिगायाथैन
मतियंतिताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएव ॥ ३२ ॥ ऐतशप्रलापंशंसत्यैतशोहवैमुनिरग्नेरायुर्ददर्शयज्ञस्यायातयाममि
तिहैकआहुःसोब्रवीत्पुत्रान्पुत्रकाअग्नेरायुरदर्शंतदभिलपिष्यामियत्किंचवदामितन्मेमापरिगातेतिसप्रत्यपद्यतैताअ
श्वाआप्लवंतेप्रतीपंप्रातिसत्वनमितितस्याभ्यग्निरैतशायनएत्याकालेभिहायमुखमप्यगृह्णादद्दपन्नःपितेतितंहोवाचापेह्य

लसोभूर्योमेवाचमवधीःशतायुंगामकरिष्यंसहस्रायुंपुरुषंपापिष्ठांतेप्रजांकरोमियोमेत्थमसक्थाइतितस्मादाहुरभ्यग्नयऐ
तशायनाऔर्वाणांपापिष्ठाइतितंहैकेभूयांसंशंसंतिसननिषेधेद्यावत्कामंशंसेत्येवब्रूयादायुर्वाएतशप्रलापआयुरेवतद्यज
मानस्यप्रतारयतियएवंवेदयदेवैतशप्रलापा२ः ॥ छंदसांहैषरसोयदैतशप्रलापश्छंदस्स्वेवतद्रसंदधातिसरसैर्हास्यच्छंदो
भिरिष्टंभवतिसरसैश्छंदोभिर्यज्ञंतनुतेयएवंवेदयद्वेवैतशप्रलापा२ः॥अयातयामावाअक्षितिरैतशप्रलापोयातयामामेयज्ञे
सदक्षितिर्मेयज्ञेसदितितंवाएतमैतशप्रलापंशंसतिपदावग्राहंयथानिविदंतस्योत्तमेनपदेनप्रणौतियथानिविदःप्रवह्लिकाः
शंसतिप्रवह्लिकाभिर्वैदेवाअसुरान्प्रवह्लयाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाःप्रवह्लिकाभिरेवाप्रियंभ्रातृव्यंप्रवह्लयाथैनम
तियंतितार्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवाऽजिज्ञासेन्याःशंसत्याजिज्ञासेन्याभिर्वैदेवाअसुरानाज्ञायाऽथैनानत्यायंस्तथै
वैतद्यजमानाआजिज्ञासेन्याभिरेवाप्रियंभ्रातृव्यमाज्ञायाथैनमतियंतितार्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवप्रतिराधंशंसति
प्रतिराधेनवैदेवाऽअसुरान्प्रतिराध्याथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाःप्रतिराधेनैवाप्रियंभ्रातृव्यंप्रतिराध्याथैनमतियंत्य
तिवादंशंसत्यतिवादेनवैदेवाअसुरानत्युद्याथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानाअतिवादेनैवाप्रियंभ्रातृव्यमत्युद्याथैनमतियं
तितमर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएव ॥ २३ ॥ देवनीथंशंसत्यादित्याश्चहवाअंगिरसश्चस्वर्गेलोकेस्पर्धंतवयंपूर्वएष्यामोव
यमितितेहांगिरसःपूर्वेश्वःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यददृशुस्तेग्निंप्रजिघ्युरंगिरसांवाएकोऽग्निःपरेह्यादित्येभ्यःश्वःसुत्यांस्वर्ग

स्यलोकस्यप्रब्रूहीतितेहादित्या अग्निमेवददृश्वांसद्यःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यददृशुस्तानेत्याब्रवीच्छ्वःसुत्यांवःस्वर्गस्यलोकस्यप्र
॥१३॥ ब्रूमइतितेहोचुरथवयंतुभ्यंसद्यःसुत्यांस्वर्गस्यलोकस्यप्रब्रूमस्त्वयैववयंहोत्राःस्वर्गंलोकमेष्यामइतिसतथेत्युक्त्वाप्रत्युक्तः
पुनराजगामतेहोचुःप्रावोचा३ःइति[1] ॥ प्रावोचमितिहोवाचाथोमेप्रतिप्रावोचन्नितिनोहिनप्रत्यज्ञास्था३ःइति ॥ प्रति
वाअज्ञासमितिहोवाचयशसावाएषोभ्यैतियआर्त्विज्येनतंयःप्रतिरुंधेयशःसप्रतिरुंधेत्तस्मान्नप्रत्यरौत्सीतियदित्वस्मा
दपोज्जिगांसेद्यज्ञेनास्मादपोदियात् ॥ यदित्वयाज्यःस्वयमपोदितंतस्मात् ॥ ३४ ॥ तेहादित्यानंगिरसोयाजयंस्तेभ्यो
याजयद्भ्यइमांपृथिवींपूर्णांदक्षिणानामददुस्तानियंप्रतिगृहीतातपत्तान्यवृंजन्त्सासिंहीभूत्वाविजृंभंतीजनानचरत्तस्याः
शोचत्याइमेप्रदराःप्रादीर्यंतयेस्याइमेप्रदराःसमेवहैवततःपुरातस्मादाहुर्ननिवृत्तदक्षिणांप्रतिगृह्णीयान्नेन्माशुचाविद्धा
शुचाविध्यादितियदित्वेनांप्रतिगृह्णीयादप्रियायैनांभ्रातृव्यायदद्यात्पराहैवभवत्यथयोसौतपतीँ३ ॥ एषोश्वःश्वेतोरू
पंकृत्वाऽश्वाभिधान्यपिहितेनात्मनाप्रतिचक्रमइमंवोनयामइतिसएषदेवनीथोनूच्यतआदित्याहजरितरंगिरोभ्योदक्षि
णामनयन् ॥ तांहजरितर्नप्रत्यायन्नितिनहितइमांप्रत्यायंस्तामुहजरितःप्रत्यायन्नितिप्रतिहितेमुमायंस्तांहजरितर्नप्रत्य
गृभ्णन्नितिनहितइमांप्रत्यगृभ्णंस्तामुहजरितःप्रत्यगृभ्णन्नितिप्रतिहितेमुमगृभ्णन्नहानेतसंनविचेतनानीत्येषहवाअह्नां

१ ‘ इतिप्रोवाचमिति ’ अत्रावसानंनभाष्यकाराभिमतं ।

विचेतयितांजज्ञानेतसन्नंपुरोगवासइतिंदक्षिणावैयज्ञानांपुरोगवींयथाहवाइदमनोपुरोगवंरिष्यंत्येवंहैवयज्ञोदक्षिणोरि
ष्यतिंतस्मादाहुर्दांतव्यैवयज्ञेदक्षिणाभवत्यप्यल्पिकाप्युतश्वेतआशुपत्वा ॥ उतोपद्याभिर्जविष्ठः ॥ उतेमाशुमानंपि
पर्ति ॥ आदित्यारुद्रावसवस्त्वेळते ॥ इदंराधःप्रतिगृभ्णीह्यंगिरइतिंप्रतिग्रहमेंवतद्राधसऐच्छंन्निदंराधोबृहत्पृथु ॥
देवाददत्वावरं ॥ तद्वोअस्तुसुचेतनं ॥ युष्मेअस्तुदिवेदिवे ॥ प्रत्येवगृभायतेतिंप्रत्येवैनमेतदजग्रभैषंतंवाएतंदेवनी
थंशंसतिंपदावग्राहंयथानिविदंतस्योत्तमेनपदेनप्रणौंतियथानिविदः ॥ ३५ ॥ भूतेच्छदःशंसतिंभूतेच्छद्भिर्वैदेवाअसु
रानुपासचंतोंतेवयुद्धेनोतेवमाययातेषांवैदेवाअसुराणांभूतेच्छद्भिरेवभूतंछादयित्वाथैनानत्यायंस्तथैवैतद्यजमानोभूते
च्छद्भिरेवाप्रियस्यभ्रातृव्यस्यंभूतंछादयित्वाथैनमतियंतिंताअर्धर्चशःशंसतिप्रतिष्ठायाएवांऽहनस्याःशंसंत्याहनस्याद्वैरे
तःसिच्यतेंरेतसःप्रजाःप्रजायंतेंप्रजातिमेवतद्दधातिंतादशशंसतिंदशाक्षराविराळन्नंविराळन्नाद्रेतःसिच्यतेंरेतसःप्रजाः
प्रजायंतेंप्रजातिमेवतद्दधातिंतान्यूंखयत्यन्नंवैन्यूंखोन्नाद्रेतःसिच्यतेंरेतसःप्रजाःप्रजायंतेंप्रजातिमेवतद्दधातिंदधिक्रा
व्णोअकारिषमितिदाधिक्रींशंसतिंदेवपवित्रंवैदधिक्राइदंवाइदंव्याहनस्यांवाचमवादींत्तद्देवपवित्रेणवाचंपुनीतेंसानुष्टु
ब्भवतिंवाग्वाअनुष्टुंप्तत्स्वेनच्छंदसावाचंपुनीतेंसुतासोमधुमत्तमाइतिंपावमानीःशंसतिंदेवपवित्रंवैपावमान्यइदंवाइदं
व्याहनस्यांवाचमवादींत्तदेवपवित्रेणैववाचंपुनीतेंताअनुष्टुभोभवंतिंवाग्वाअनुष्टुप्तंत्स्वेनैवच्छंदसावाचंपुनीतेंऽवद्रप्सो

[illegible]विशोअदेवीरभ्याचरंतीर्बृहस्पतिनायुजेंद्रःससाहइत्यसुरविशंहवैदेवानभ्यु
दाचार्यआसींत्सइंद्रोबृहस्पतिनैवयुजाऽसुर्यंवर्णमभिदासंतमपाहंस्तथैवैतद्यजमानोइंद्राबृहस्पतिभ्यामेवयुजाऽसुर्यंवर्ण
मभिदासंतमपघ्नतेंतदाहुःसंशंसेत्पष्ठेहा ३ न् ॥ नसंशंसे३त्इति ॥ संशंसेदित्याहुःकथमन्येष्वहःसुसंशंसतिकथमत्रनसं
शंसेदित्यथोखल्वाहुर्नैवसंशंसेत्स्वर्गोवैलोकःषष्ठमहःसमायीवैस्वर्गोलोकःकश्चिद्वैस्वर्गेलोकेसमेतीतिसयत्संशंसेत्समानं
तत्कुर्याद्यथयन्नसंशंसतीं३॥ तत्स्वर्गस्यलोकस्यरूपंतस्मान्नसंशंसेद्यदेवनसंशंसतीं३ ॥ एतानिवाअत्रोक्थानिनाभानेदि
ष्ठोवालखिल्यावृषाकपिरेवयामरुत्सयत्संशंसेदपैवसंएतेषुकामंराध्नुयादैंद्रोवृषाकपिःसर्वाणिच्छंदांस्यैतशप्रलापस्तत्रस
कामउपाप्तोयऐंद्रेजागतेऽथेदमैंद्राबार्हस्पत्यंसूक्तमैंद्राबार्हस्पत्यापरिधानीयातस्मान्नसंशंसेन्नसंशंसेत् ॥ ३६ ॥ इतिपं
चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

॥ इतिषष्ठपंचिकासमाप्ता ॥

॥ अथसप्तमपंचिकाप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ हरिः ॐ ॥ अथातःपशोर्विभक्तिस्तस्यविभागंवक्ष्यामोहनूसजिह्वेप्रस्तोतुःश्येनंवक्षऽउद्गातुःकंठःकाकुद्रःप्रतिहर्तुर्दक्षिणाश्रोणिर्होतुःसव्याब्रह्मणोदक्षिणंसक्थिमैत्रावरुणस्यसव्यंब्राह्मणाच्छंसिनोदक्षिणंपार्श्वंसांसमध्वर्योःसव्यमुपगातॄणांसव्योंसःपतिप्रस्थातुर्दक्षिणंदोर्नेष्टुःसव्यंपोतुर्दक्षिणऊरुरच्छावाकस्यसव्यआग्नीध्रस्यदक्षिणोबाहुरात्रेयस्यसव्यःसदस्यस्यसदंचानूकंचगृहपतेर्दक्षिणौपादौगृहपतेर्व्रतप्रदस्यसव्यौपादौगृहपतेर्भार्यायैव्रतप्रदस्यौष्ठएनयोःसाधारणोभवतितंगृहपतिरेवप्रशिंष्याज्जाघनींपत्नीभ्योहरंतितांब्राह्मणायदद्युःस्कंध्याश्चमणिकास्तिस्रश्चकीकसाग्रावस्तुतस्तिस्रश्चैवकीकसाअर्धंचवैकर्तस्योन्नेतुरर्धंचैववैकर्तस्यक्लोमाचशमितुस्तद्ब्राह्मणायदद्याद्यद्यब्राह्मणःस्याच्छिरःसुब्रह्मण्यायैयःश्वःसुत्यांप्राहतस्याजिनमिळासर्वेषांहोतुर्वातावाएताःषट्त्रिंशतमेकपदायज्ञंवहंतिषट्त्रिंशदक्षरावैबृहतीबार्हताःस्वर्गालोकाःप्राणांश्चैवतत्स्वर्गांश्चलोकानाप्नुवंतिप्राणेषुचैवतत्स्वर्गेषुचलोकेषुप्रतितिष्ठंतोयंतिसएषःस्वर्ग्यःपशुर्यएनमेवंविभजंत्यथयेतोन्यथातद्यथासेलगावा[१]पापकृतोवापशुंविमथ्नीरंस्तादृक्तत्तांवाएतांपशोर्विभक्तिंश्रौतऋषिर्देवभागोविदांचकारतामुहाप्रोच्यैवास्माल्लोकादुच्चक्रामतामुहगिरिजायबाभ्रव्यायामनुष्यःप्रोवाचततोहैनामेतदर्वाङ्मनुष्याऽअधीयतेधीयते ॥ १ ॥ इतिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥

१ 'सेलगावा' इतिभाष्ये । इलाशब्देनान्नं सेलमत्रबहुलोदेशस्तंगच्छतीतिसेलगाइतितत्रार्थः ।

तदाहुर्यआहिताग्निरुपवसथेम्रियेतकथमस्ययज्ञःस्यादितिंनैनंयाजयेदित्याहुरनभिप्राप्तोहियज्ञंभवतीतितदाहुर्यआ
हिताग्निरधिश्रितेग्निहोत्रेंसान्नाय्येवाहविःषुवाम्रियेतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यत्रैवैनान्यनुपर्यादध्यांद्यथासर्वाणिसंदह्येर
न्त्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निरासन्नेषुहविःषुम्रियेतकातत्रप्रायश्चित्तिरितियाभ्यएवतानिदेवताभ्योहवींषिगृ
हीतानिभवंतिताभ्यःस्वाहेत्येवैनान्याहवनीयेसर्वहुंतिजुहुयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निःप्रवसन्म्रियेतकथ
मस्याग्निहोत्रंस्यादित्यभिवान्यवत्सायाःपयसाजुहुयादन्यदिवैतत्पयोयदभिवान्यवत्सायाअन्यदिवैतदग्निहोत्रंयत्प्रेत
स्यापिवायतएवंकुतश्चपयसाजुहुयुरथाप्याहुरेवमेवैनानजस्रानजुहृतइंधीरन्नाशरीराणामाहर्तोरितियदिशरीराणिनवि
द्येरन्पर्णशरःषष्टिस्त्रीणिचशतान्याहृत्यतेषांपुरुषरूपकमिवकृत्वातस्मिंस्तामावृतंकुर्युरथैनान्छरीरैराहृतैःसंस्पर्श्योद्वास
येयुरध्यर्धशतंकायेसक्थिनीद्विपंचाशेचविंशेचोरूद्विपंचविंशेशेषंतुशिरस्युपरिदध्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ २ ॥
तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानोपविशेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितितामभिमंत्रयेतयस्माद्भीषानिषीदसिततोनोअभयं
कृधि ॥ पशून्नःसर्वान्गोपायनमोरुद्रायमीह्लुषइतितामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधात् ॥ इंद्रायकृण्वती
भागंमित्रायवरुणायचेत्यथास्याउदपात्रमूधसिचमुखेचोपगृह्णीयादथैनांब्राह्मणायदद्यात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्या
ग्निहोत्र्युपावसृष्टादुह्यमानावाश्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यशनायांहवाएषायजमानस्यप्रतिख्यायवाश्यतेतामन्नमप्याद

 येच्छांत्येशांतिर्वाऽअग्नेसूर्यवमाद्भगवतीहिभूयाइतिंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टांदुह्यमानास्पंदेतं
॥ २ ॥ कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेद्यदद्यदुग्धंपृथिवीमसृप्तंयदोषधीरत्यसृपद्यदापः ॥ पयोगृहेषुप
योअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतिंतत्रयत्परिशिष्टंस्यात्तेनजुहुयाद्यद्यलंहोमायस्याद्यद्युवैसर्वंसिक्तंस्यादथान्या
माहूयतांदुग्ध्वातेनजुहुयांदात्वेवश्रद्धायैहोतव्यंसातत्रप्रायश्चित्तिः ॥ ३ ॥ तदाहुर्यस्यसायंदुग्धंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरे
द्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरितिप्रातर्दुग्धंद्वैधंकृत्वांतस्यान्यतरांभक्तिमातच्यतेनयजेतंसातत्रप्रायश्चिंत्तिस्तदाहुर्यस्यप्रातर्दु
ग्धंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरेद्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यैंद्रंवामाहेंद्रंवापुरोळाशंतस्यस्थानेनिरुप्यतेनयजेतंसातत्रप्रायश्चित्ति
स्तदाहुर्यस्यसर्वमेवंसान्नाय्यंदुष्येद्वापहरेद्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरित्यैंद्रंवामाहेंद्रंवेतिसमानंसातत्रप्रायश्चित्तिंस्तदाहुर्यस्यस
र्वाण्येवहवींषिंदुष्येयुर्वापहरेयुर्वांकातत्रप्रायश्चित्तिरित्याज्यस्यैनानियथादेवतंपरिकल्प्यंतयाज्यहविषेष्ट्वायजेतांतोन्या
मिष्टिमनुल्बणांतन्वीतंयज्ञोयज्ञस्यप्रायश्चित्तिः ॥ ४ ॥ तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितंममेध्यमापद्येतंकातत्रप्रायश्चि
त्तिरितिंसर्वमेवैनत्स्रुच्यभिपर्यासिच्यंप्राङुदेत्याहवनीयेहैतांसमिधमभ्यादधांत्यथोत्तरतआहवनीयस्योष्णंभस्मनिरूह्य
जुहुयान्मनसावाप्राजापत्ययावर्चांतद्धुतंचाहुतंचंसयद्येकस्मिन्नुन्नीतेंयदिद्वयोरेषएवकल्पस्तच्चेद्व्यपनयितुंशक्नुयान्निष्षि
च्यैतद्दुष्टमदुष्टमभिपर्यासिच्यंतस्ययथोन्नीतीस्यात्तथाजुहुयांत्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्याग्निहोत्रमधिश्रितंस्कंदतिवा

मउपाप्तोयोवाचिचब्रह्मणिच ॥ १५ ॥ प्रजापतौवैस्वयंहोतरिप्रातरनुवाकमनुवक्ष्यतिसर्वादेवताआशंसंतमामभिप्र
तिपत्स्यतिमामभीतिसप्रजापतिरैक्षतयद्येकांदेवतामादिष्टामभिप्रतिपत्स्यामीतरामेकेनदेवताउपाप्ताभविष्यंतीतिसए
तामृचमपश्यदापोरेवतीरित्यापोवैसर्वादेवतारेवत्यःसर्वादेवताःसएतयर्चाप्रातरनुवाकंप्रत्यपद्यतताःसर्वादेवताःप्रामो
दंतमामभिप्रत्यपादिमामभीतिसर्वाहास्मिन्देवताःप्रातरनुवाकमनुब्रुवतिप्रमोदंतेसर्वाभिर्हास्यदेवताभिःप्रातरनुवाकः
प्रतिपन्नोभवतियएवंवेदतेदेवाअबिभयुरादातारोवैनइमंप्रातर्यज्ञमसुरायथौजीयांसोबलीयांसएवमिति तानब्रवीदिंद्रो
माबिभीतत्रिषमृद्धमेभ्योहंप्रातर्वज्रंप्रहर्तास्मीत्येतांवावतदृचमब्रवीद्वज्रस्तेनयदपोनप्त्रीयावज्रस्तेनयत्रिष्टुब्वज्रस्तेनय
द्वाक्तमेभ्यःप्राहरत्तेनैनानहंस्ततोवैदेवाअभवन्परासुराभवत्यात्मनापरास्यद्विषन्पाप्माभ्रातृव्योभवतियएवंवेदतदा
हुःसवैहोतास्याद्यएतस्यामृचिसर्वाणिच्छंदांसिप्रजनयेदित्येषावावत्रिरनूक्तासर्वाणिच्छंदांसिभवत्येषाछंदसांप्रजातिः
॥ १६ ॥ शतमनूच्यमायुष्कामस्यशतायुर्वैपुरुषःशतवीर्यःशतेंद्रियआयुष्येवैनंतद्वीर्यइंद्रियेदधातित्रीणिचशतानिषष्टि
श्चानूच्यानियज्ञकामस्यत्रीणिचवैशतानिषष्टिश्चसंवत्सरस्याहानितावान्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्यज्ञउपैनं
यज्ञोनमतियैस्यवविद्वांस्त्रीणिचशतानिषष्टिंचान्वाहसप्तचशतानिविंशतिश्चानूच्यानिप्रजापशुकामस्यसप्तचवैशतानि
विंशतिश्चसंवत्सरस्याहोरात्रास्तावान्संवत्सरःसंवत्सरःप्रजापतिर्यंप्रजायमानंविश्वंरूपमिदमनुप्रजायतेप्रजापतिमेवत

त्प्रजायमानैंप्रजयापशुभि रनुप्रजायतेप्रजात्यैप्रजायतेप्रजयापशुभिर्यएवंवेदाष्टौशतान्यनूच्यान्यब्राह्मणोक्तस्यंयोवादुरु
क्तोक्तःशमलगृहीतोयजेताष्टाक्षरावैगायत्रीगायत्र्यावैदेवाःपाप्मानंशमलमपाघ्नतगायत्र्यैवास्यतत्पाप्मानंशमलमपहत्य
पपाप्मानंहतेयएवंवेदसहस्रमनूच्यंस्वर्गकामस्यंसहस्राश्वीनेवाइतःस्वर्गोलोकःस्वर्गस्यलोकस्यसमष्ट्यैसंपत्त्यैसंगत्याअप
रिमितमनूच्यमपरिमितोवैप्रजापतिःप्रजापतेर्वाएतदुक्थंयत्प्रातरनुवाकस्तस्मिन्सर्वेकामा अवरुध्यंतेसयदपरिमितम
न्वाहसर्वेषांकामानामवरुध्यैसर्वान्कामानवरुंधेयएवंवेदतस्मादपरिमितमेवानूच्यंसप्ताग्नेयानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैदेव
लोकाःसर्वेषुदेवलोकेषुराध्नोतियएवंवेदसप्तोषस्यानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तवैग्राम्याःपशवोऽवग्राम्यान्पशून्रुंधेयएवंवेदसप्ता
श्विनानिच्छंदांस्यन्वाहसप्तधावैवागवदत्तावद्वैवागवदत्सर्वस्यैवाचःसर्वस्यब्रह्मणःपरिगृहीत्यैतिस्रोदेवताअन्वाहत्रयो
वाइमेत्रिवृतोलोकाएषामेवलोकानामभिजित्यै ॥ १७ ॥ तदाहुःकथमनूच्यःप्रातरनुवाकइतियथाछंदसमनूच्यःप्रात
रनुवाकःप्रजापतेर्वाएतान्यंगानियच्छंदांस्येषउएवप्रजापतिर्योयजतेतद्यजमानायहितंपच्छोनूच्यःप्रातरनुवाकश्चतुष्पा
दावैपशवःपशूनामवरुध्याअर्धर्चशएवानूच्योयथैवैनमेतदन्वाहप्रतिष्ठायाएवंद्विप्रतिष्ठोवैपुरुषश्चतुष्पादाःपशवोयज
मानमेवतद्विप्रतिष्ठंचतुष्पात्सुपशुषुप्रतिष्ठापयतितस्मादर्धर्चशएवानूच्यस्तदाहुर्यद्व्यूह्ळःप्रातरनुवाकःकथमव्यूह्ळोभवती

१ अत्रप्रातरनुवाकशब्दोनभाष्यकारेष्टः किंतुतत्रप्रातरनुवाकक्रममाक्षिप्यसमाधत्तेइत्यवतरणंदृश्यते ।

श्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिकपालंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोश्विभ्यांद्विकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवा
क्येअश्विनावर्तिरस्मदागोमतानासत्यारथेनेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादश्विभ्यांस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआ
हिताग्निर्यदिपवित्रंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेपवित्रवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येपवित्रंतेवि
ततंब्रह्मणस्पतेतपोष्पवित्रंविततंदिवस्पदइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेपवित्रवतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्य
आहिताग्निर्यदिहिरण्यंनश्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेहिरण्यवतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येहिर
ण्यकेशोरजसोविसारेआतेसुपर्णाअमिनंतँएवैरित्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेहिरण्यवतेस्वाहेतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्त
दाहुर्यआहिताग्निर्यदिप्रातरस्नातोग्निहोत्रंजुहुयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेवरुणायाष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्य
याज्यानुवाक्येत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वान्त्सत्वंनोअग्नेवमोभवोतीत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेवरुणायस्वाहेतिसातत्र
प्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यदिसूतकान्नंप्राश्नीयात्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेतंतुमतेष्टाकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्त
स्ययाज्यानुवाक्येतंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विह्यक्षानहोनह्यतनोतसोम्याइत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेतंतुमतेस्वाहेति
सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निर्जीवेमृतशब्दंश्रुत्वाकातत्रप्रायश्चित्तिरितिसोग्नयेसुरभिमतेष्टाकपालंपुरोळाशंनि
र्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येअग्निर्होतान्यसीदद्यजीयोन्त्साध्वीमकर्देववीतिंनोअद्येत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेसुरभिम

तेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यआहिताग्निर्यस्यभार्यागौर्वायमौजनयेत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिंसोग्नयेमरुत्वतेत्रयो
दशकपालंपुरोळाशंनिर्वपेत्तस्ययाज्यानुवाक्येमरुतोयस्यहिक्षयेऽराइवेदचरमाअहेवेत्याहुतिंवाहवनीयेजुहुयादग्नयेमरु
त्वतेस्वाहेतिंसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुरपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरे३त् ॥ नाहरे३त्इति ॥ आहरेदित्याहुर्यदिनाहरेदनद्धा
पुरुषःकोनद्धापुरुषइतिंनदेवान्नपितॄन्न[1]मनुष्याइतिंतस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेत्तदेषाभियज्ञगाथागीयते ॥ यजे
त्सौत्रामण्यामपत्नीकोप्यसोमपः ॥ मातापितृभ्यामनृणार्थीद्यजेतिवचनाच्छ्रुतिरितिंतस्मात्सौम्यंयाजयेत् ॥ ९ ॥
तदाहुर्वाचापत्नीकोग्निहोत्रंकथमेवजुहोतिंनिविष्टेमृतापत्नीनष्टावाग्निहोत्रेकथमग्निहोत्रंजुहोतिपुत्रान्पौत्रान्नप्तॄनित्याहुर
स्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चास्मिंल्लोकेयंस्वर्गोस्वर्गेणस्वर्गंलोकमारुरोहेत्यमुष्यैवलोकस्यसंततिंधारयातिंयस्यैषांपत्नीनैच्छेत्तस्माद
पत्नीकस्याधानंकुर्वीत्यपत्नीकोग्निहोत्रंकथमग्निहोत्रंजुहोतिंश्रद्धापत्नीसत्यंयजमानःश्रद्धासत्यंतदित्युत्तमंमिथुनंश्रद्धया
सत्येनमिथुनेनस्वर्गांल्लोकान्जयतीति ॥ १० ॥ तदाहुर्यद्दर्शपूर्णमासयोरुपवसतिंनहवाअव्रतस्यदेवाहविरश्नंतिंतस्मा
दुपवसंत्युतमेदेवाहविरश्नीयुरितिंपूर्वांपौर्णमासीमुपवसेदितिपैंग्यमुत्तरामितिकौषीतकंयापूर्वापौर्णमासीसानुमतिंर्यो
त्तरासाराकायापूर्वामावास्यासासिनीवालींयोत्तरासाकुहूर्यापर्यस्तमियादभ्युदियादितिसातिथिःपूर्वांपौर्णमासीमुपव

१ ' नमनुष्यानिति ' इतिभाष्ये । मनुष्यान्अतिथीनपीतितदर्थः ।

ए. ब्रा. सेदनिर्ज्ञायपुरस्तादमावास्यायांचंद्रमसंयदुपैतियद्यजतेतेनसोमंक्रीणंतितेनोत्तरामुत्तरारमुपवसेदुत्तराणिहवैसोमोय
जतेसोममनुदैवतंमेतद्वैदेवसोमंयच्चंद्रमास्तस्मादुत्तरामुपवसेत् ॥ ११ ॥ तदाहुर्यस्याग्निमनुद्धृतमादित्योभ्युदियाद्वा
॥ ५ ॥ भ्यस्तमियाद्वाप्रणीतोवाप्राग्घोमादुपशाम्येत्कातत्रप्रायश्चित्तिरितिहिरण्यंपुरस्कृत्यसायमुद्धरेज्ज्योतिर्वैशुक्रंहिरण्यंज्यो
तिःशुक्रमसौतदेवतज्ज्योतिःशुक्रंपश्यन्नुद्धरतिरजतमंतर्धायप्रातरुद्धरेदेतद्रात्रिरूपंपुरासंभेदाच्छायानामाहवनीयमुद्ध
रेन्मृत्युर्वैतमश्छायातेनैवतज्ज्योतिषामृत्युंतमश्छायांतरतिसातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुर्यस्यगार्हपत्याहवनीयावंतरेणाऽनो
वारथोवाश्वावाप्रतिपद्येतकातत्रप्रायश्चित्तिरितिनैनन्मनसिकुर्यादित्याहुरात्मन्यस्यहिताभवंतीतितच्चेन्मनसिकुर्वीत
गार्हपत्यादविच्छिन्नामुदकधारांहरेत्तंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहीत्याहवनीयात्सातत्रप्रायश्चित्तिस्तदाहुःकथमग्नीनन्वाद
धानोन्वाहार्यपचनमाहरये३त् ॥ नाहरये३त्इति ॥ आहरयेदित्याहुःप्राणान्वाएषोभ्यात्मन्धत्तेयोग्नीनाधत्तेतेषामे
षोन्नादतमोभवतियदन्वाहार्यपचनस्तस्मिन्नेतामाहुतिंजुहोत्यग्नयेन्नादायान्नपतयेस्वाहेत्यन्नादोहान्नपतिर्भवत्यश्नुतेप्रज
यान्नाद्यंयएवंवेदांतरेणगार्हपत्याहवनीयौहोष्यन्त्संचरेत्तैतेनहवाएनंसंचरमाणमग्नयोविदुरयमस्मासुहोष्यतीत्येतेनह
वाअस्यसंचरमाणस्यगार्हपत्याहवनीयौपाप्मानमपहतःसोपहतपाप्मोर्ध्वःस्वर्गंलोकमेतीतिवैब्राह्मणमुदाहरंतितदाहुःक
थमग्नीन्प्रवत्स्यन्नुपतिष्ठेतप्रोष्यवाप्रत्येत्याहरहर्वेतितूष्णीमित्याहुस्तूष्णींवैश्रेयसआकांक्षंतेऽथाप्याहुरहरहर्वाएतेयजमा

नस्याश्रद्धयोद्वासनात्प्रप्लावनाद्बिभ्यतितानुपतिष्ठेतैवाऽभयंवोभयंमेस्त्विंत्यभयंहैवास्मैभवत्यभयंहैवास्मैभवति ॥१२॥
इतिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

हरिश्चंद्रोहवैधसऐक्ष्वाकोराजापुत्रआसतस्यहशतंजायाबभूवुस्तासुपुत्रंनलेभेतस्यहपर्वतनारदौगृहऊषतुःसहनारदं पप्रच्छयंन्विमंपुत्रमिच्छंतियेविजानंतियेचन ॥ किंस्वित्पुत्रेणविंदतेतन्मआचक्ष्वनारदेतिसएकयापृष्टोदशभिःप्रत्युवाच ॥ ऋणमस्मिन्त्संनयत्यमृतत्वंचगच्छति ॥ पितापुत्रस्यजातस्यपश्येच्चेज्जीवतोमुखं ॥ यावंतःपृथिव्यांभोगायावंतोजातवेदसि ॥ यावंतोअप्सुप्राणिनांभूयान्पुत्रेपितुस्ततः ॥ शश्वत्पुत्रेणपितरोऽत्यायन्बहुलंतमः ॥ आत्माहिजज्ञआत्मनःसइरावत्यतितारिणी ॥ किंनुमलंकिमजिनंकिमुश्मश्रूणिकिंतपः ॥ पुत्रंब्रह्माणइच्छध्वंसवैलोकोवदावदः ॥ अन्नंहप्राणःशरणंहवासोरूपंहिरण्यंपशवोविवाहाः ॥ सखाहजायाकृपणंहदुहिताज्योतिर्हपुत्रःपरमेव्योमन् ॥ पतिर्जायाप्रविशतिगर्भोभूत्वासमातरं ॥ तस्यांपुनर्नवोभूत्वादशमेमासिजायते ॥ तज्जायाजायाभवतियदस्यांजायतेपुनः ॥ आभूतिरेषाभूतिर्बीजमेतन्निधीयते ॥ देवाश्चैतामृषयश्चतेजःसमभरन्महत् ॥ देवामनुष्यानब्रुवन्नेषावोजननीपुनः ॥ नापुत्रस्यलोकोस्तीतितत्सर्वेपशवोविदुः ॥ तस्मात्तुपुत्रोमातरंस्वसारंचाधिरोहति ॥ एषपंथाउरुगायःसुशेवो

यंपुत्रिणआक्रमंतेविशोकाः ॥ तंपश्यंतिपशवोवयांसिचंतस्मात्तेमात्रापिमिथुनीभवंतींतिह[1]स्माआख्याय ॥ १३ ॥
॥ ६ ॥ अथैनमुवाचंवरुणंराजानमुपधावंपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतितथेतिंसवरुणंराजानमुपससारंपुत्रोमेजायतांतेनत्वाय
जाइतितथेतितस्यहपुत्रोजज्ञेरोहितोनामतंहोवाचाऽजनिवैतेपुत्रोयजस्वमानेनेतिसहोवाचंयदावैपशुर्निर्दशोभवत्यथस
मेध्योभवतिंनिर्दशोन्वस्त्वथत्वायजाइतितथेतिंसहनिर्दशआसतंहोवाचंनिर्दशोन्वभूद्यजस्वमानेनेतिसहोवाचंयदावैप
शोर्दंताजायंतेथसमेध्योभवतिंदंतान्वस्यजायंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताजज्ञिरेतंहोवाचाऽज्ञतवाअस्यदंताय
जस्वमानेनेतिसहोवाचंयदावैपशोर्दंताःपद्यंतेथसमेध्योभवतिंदंतान्वस्यपद्यंतामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताःपेदि
रेतंहोवाचापत्सतवाअस्यदंतायजस्वमानेनेतिसहोवाचंयदावैपशोर्दंताःपुनर्जायंतेथसमेध्योभवतिंदंतान्वस्यपुनर्जायं
तामथत्वायजाइतितथेतितस्यहदंताःपुनर्जज्ञिरेतंहोवाचाऽज्ञतवाअस्यपुनर्दंतायजस्वमानेनेतिसहोवाचंयदावैक्षत्रियः
सान्नाहुकोभवत्यथसमेध्योभवतिंसन्नाहंनुप्राप्नोत्वथत्वायजाइतितथेतिंसहसन्नाहंप्रापत्तंहोवाचंसन्नाहंनुप्राप्नोद्यजस्वमा
नेनेतिसतथेत्युक्त्वापुत्रमामंत्रयामासंततायंवैमह्यंत्वामददाद्धंतत्वयाहमिमंयजाइतिंसहनेत्युक्त्वाधनुरादायारण्यं[2]म
पातस्थौसससंवत्सरमरण्येचचार ॥ १४ ॥ अथहैक्ष्वाकंवरुणोजग्राहतस्यहोदरंजज्ञेतदुहरोहितःशुश्रावसोरण्याद्ग्राममे

---

१ ‘ तीतिहास्मा ’ इतिभाष्यपाठः । २ ‘ रण्यमुपातस्थौ ’ इतिभाष्यपाठः ।

यार्यतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ नानाश्रांतायश्रीरस्तीतिरोहितशुश्रुम ॥ पापोनृषद्वरोजनइंद्रइच्चरतःसखाचरै
वेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ द्वितीयंसंवत्सरमरण्येचचारसोरण्याद्ग्रामभेयायतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवा
च ॥ पुष्पिण्यौचरतोजंघेभूष्णुरात्माफलग्रहिः ॥ शेरेस्यसर्वेपाप्मानःश्रमेणप्रपथेहताश्चरैवेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवो
चदितिह ॥ तृतीयंसंवत्सरमरण्येचचारसोरण्याद्ग्रामभेयायतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ आस्तेभगआसीनस्यो
र्ध्वस्तिष्ठतितिष्ठतः ॥ शेतेनिपद्यमानस्यचरातिचरतोभगश्चरैवेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ चतुर्थंसंवत्सरम
रण्येचचारसोरण्याद्ग्रामभेयायतमिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ "कलिःशयानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरः ॥ उत्तिष्ठंस्त्रे
ताभवतिकृतंसंपद्यतेचरंश्चरैवेतिचरैवेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह" ॥ पंचमंसंवत्सरमरण्येचचारसोरण्याद्ग्रामभेयायत
मिंद्रःपुरुषरूपेणपर्येत्योवाच ॥ चरन्वैमधुविंदतिचरन्स्वादुमुदुंबरं ॥ सूर्यस्यपश्यश्रेमाणंयोनतंद्रयतेचरंश्चरैवेतिचरै
वेतिवैमाब्राह्मणोवोचदितिह ॥ षष्ठंसंवत्सरमरण्येचचारसोजीगर्तंसौयवसिमृषिमशनयापरीतमरण्यउपेयायतस्यहत्र
यःपुत्राआसुःशुनःपुच्छःशुनःशेपःशुनोलांगूलइतितंहोवाचऋषेहंतेशतंददाम्यहमेषामेकेनात्मानंनिष्क्रीणाइतिसज्येष्ठं
पुत्रंनिगृह्णानउवाचनन्विममितिनोएवेममितिकनिष्ठंमातातौहमध्यमेसंपादयांचक्रतुःशुनःशेपेतस्यहशतंदत्त्वासतमा
दायसोरण्याद्ग्राममेयायसपितरमेत्योवाचततहंताहमनेनात्मानंनिष्क्रीणाइतिसवरुणंराजानमुपससारानेनत्वायजाइ

ब्रा. तितथेतिभूयान्वैब्राह्मणःक्षत्रियादितिवरुणउवाचतस्माएतंराजसूयंयज्ञक्रतुंप्रोवाचतमेतमभिषेचनीयेपुरुषंपशुमालेभे

॥७॥ ॥१५॥ तस्यहविश्वामित्रोहोतासीज्जमदग्निरध्वर्युर्वसिष्ठोब्रह्मायास्यउद्गातातस्माउपाकृतायनियोक्तारंनविविदुःसहोवा
चाजीगर्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताहऽमेनंनियोक्ष्यामीतितस्माअपरंशतंददुस्तंसनिनियोजतस्माउपाकृतायनियुक्ता
याप्रीतायपर्यग्निकृतायविशसितारंनविविदुःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्मह्यमपरंशतंदत्ताऽहमेनंविशसिष्यामीतितस्मा
अपरंशतंददुःसोसिंनिःशानएयायाऽथहशुनःशेपईक्षांचक्रेमानुषमिववैमाविशसिष्यंतिहंताहंदेवताउपधावामीतिसप्र
जापतिमेवप्रथमंदेवतानामुपससारकस्यनूनंकतमस्यामृतानामित्येतयर्चातंप्रजापतिरुवाचाग्निर्वैदेवानांनेदिष्ठस्तमेवोप
धावेतिसोग्निमुपससाराग्नेर्वयंप्रथमस्यामृतानामित्येतयर्चातमग्निरुवाचसवितावैप्रसवानामीशेतमेवोपधावेतिससविता
रमुपससाराभित्वादेवसवितरित्येतेनतृचेनतंसवितोवाचवरुणायवैराज्ञेनियुक्तोसितमेवोपधावेतिसवरुणंराजानमुपस
सारातउत्तराभिरेकत्रिंशतातंवरुणउवाचाग्निर्वैदेवानांमुखंसुहृदयतमस्तंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसोग्निंतुष्टावातउत्त
राभिर्द्वाविंशत्यातमग्निरुवाचविश्वान्नुदेवान्स्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसविश्वान्देवांस्तुष्टावनमोमहद्भ्योनमोअर्भकेभ्यइ
त्येतयर्चातंविश्वेदेवाऊचुरिंद्रोवैदेवानामोजिष्ठोबलिष्ठःसहिष्ठःसत्तमःपारयिष्णुतमस्तंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिसइंद्रं
तुष्टावयच्चिद्धिसत्यसोमपाइतिचैतेनसूक्तेनोत्तरस्यचपंचदशभिस्तस्माइंद्रःस्तूयमानःप्रीतोमनसाहिरण्यरथंददौतमेत

याप्रतीयायशश्वदिंद्रइतिंतमिंद्रउवाचाश्विनौनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिंसोश्विनौतुष्टावांतउत्तरेणतृचेनंतमश्विनाऊच
तुरुषसंनुस्तुह्यथत्वोत्स्रक्ष्यामइतिंसउषसंतुष्टावांतउत्तरेणतृचेनंतस्यहस्मर्च्यृच्युक्तायांविपाशोमुमुचेकनीयऐक्ष्वाकस्यो
दरंभवंत्युत्तमस्यामेवर्च्युक्तायांविपाशोमुमुचेऽगदऐक्ष्वाकआस ॥ १६ ॥ तमृत्विजऊचुस्त्वमेवनोस्याह्नःसंस्थामधि
गच्छेत्यथहैतंशुनःशेपोंजःसवंददर्शतमेताभिश्चतसृभिरभिसुषावंयच्चिद्धित्वंगृहेगृहइत्यथैनंद्रोणकलशमभ्यवनिनायो
च्छिष्टंचम्वोर्भरेत्येतयर्चाथहास्मिन्नन्वारब्धेपूर्वाभिश्चतसृभिःसस्वाहाकाराभिर्जुहवांचकाराथैनमवभृथमभ्यवनिनाय
त्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानित्येताभ्यामथैनमतऊर्ध्वमग्निमाहवनीयमुपस्थापयांचकारशुनश्चिच्छेपंनिदितंसहस्रादित्यथह
शुनःशेपोविश्वामित्रस्यांकमाससादसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिर्ऋषेपुनर्मेपुत्रंदेहीतिनेतिहोवाचविश्वामित्रोदेवावाइमं
मह्यमरासतेतिसहदेवरातोवैश्वामित्रआसतस्यैतेकापिलेयबाभ्रवाःसहोवाचाजीगर्तःसौयवसिस्त्वंवेहिविह्वयावहाइति
सहोवाचाजीगर्तःसौयवसिरांगिरसोजन्मनास्याजीगर्तिःश्रुतःकविः ॥ ऋषेपैतामहात्तंतोर्मापगाःपुनरेहिमामितिसहो
वाचशुनःशेपोऽदर्शुस्त्वाशासहस्तंनयच्छूद्रेष्वलप्सत ॥ गवांत्रीणिशतानित्वमवृणीथामदंगिरइतिसहोवाचाजीगर्तः
सौयवसिस्तद्वैमातातततपतिपापंकर्ममयाकृतं ॥ तदहंनिह्नुवेतुभ्यंप्रतियंतुशतागवामितिसहोवाचशुनःशेपोयःसकृत्पा
पंकुर्यात्कुर्यादेनत्ततोपरं ॥ नापागाःशौद्रान्यायादसंधेयंत्वयाकृतमित्यसंधेयमितिहविश्वामित्रउपपपादसहोवाच

विश्वामित्रोभीमएनंगाथिनाःशस्त्रेणविशिशासिषुः ॥ अस्थान्मैतस्यपुत्रोभूर्ममैवोपेहिपुत्रतामितिसहोवाचशुनःशेपः
॥ ८ ॥ सयथानोज्ञपयाराजपुत्रतथावद ॥ यथैवांगिरसःसन्नुपेयांतवपुत्रतामितिसहोवाचविश्वामित्रोज्येष्ठोमेत्वंपुत्राणांस्या
स्तवश्रेष्ठाप्रजास्यात् ॥ उपेयादैवंमेदायंतेनवैत्वोपमंत्रयइतिसहोवाचशुनःशेपःसंज्ञानानेषुवैब्रूयात्सौहार्द्यायमेश्रियै ॥
यथाहंभरतऋषभोपेयांतवपुत्रतामित्यथहविश्वामित्रःपुत्रानामंत्रयामासमधुच्छंदाःशृणोतनऋषभोरेणुरष्टकः ॥ येके
चभ्रातरस्थनास्मैज्यैष्ठ्यायकल्पध्वमिति ॥ १७ ॥ तस्यहविश्वामित्रस्यैकशतंपुत्राआसुःपंचाशदेवज्यायांसोमधुच्छंद
सःपंचाशत्कनीयांसस्तद्येज्यायांसोनतेकुशलंमेनिरेतानननुव्याजहारान्तान्वःप्रजाभक्षीष्टेतितएतेंध्राःपुंड्राःशबराःपुलिं
दामूतिबाइत्युदंत्याबहवोभवंतिवैश्वामित्रादस्यूनांभूयिष्ठाःसहोवाचमधुच्छंदाःपंचाशतासार्धंयन्नःपितासंजानीतेत
स्मिंस्तिष्ठामहेवयं ॥ पुरस्त्वासर्वेकुर्महेत्वामन्वंचोवयंस्मसीत्यथहविश्वामित्रःप्रतीतःपुत्रांस्तुष्टावतेवैपुत्राःपशुमंतोवीर
वंतोभविष्यथ ॥ येमानंमेनुगृह्णंतोवीरवंतमकर्तमा ॥ पुरएत्रावीरवंतोदेवरातेनगाथिनाः ॥ सर्वेराध्यास्थपुत्राएषवः
सद्विवाचनं ॥ एषवःकुशिकावीरोदेवरातस्तमन्वित ॥ युष्मांश्चदायंमउपेताविद्यांयामुचविद्मसि ॥ तेसम्यंचोवैश्वा
मित्राःसर्वेसाकंसरातयः ॥ देवरातायतस्थिरेधृत्यैश्रैष्ठ्यायगाथिनाः ॥ अधीयतदेवरातोरिक्थयोरुभयोर्ऋषिः ॥ ज
ह्नूनांचाधिपत्येदैवेवेदेचगाथिनां ॥ तदेतत्परऋक्शतगाथंशौनःशेपमाख्यानंतद्धोताराज्ञेभिषिक्तायाचष्टेहिरण्यकशि

पावासीनआचष्टेहिरण्यकशिपावासीनःप्रतिगृणातियशोवैहिरण्यंयशसैवैनंतत्समर्धयत्योमित्यृचःप्रतिगरएवंतथेतिगा
थायाओमितिवैदैवंतथेतिमानुषंदैवेनचैवैनंतन्मानुषेणचपापादेनसःप्रमुंचतितस्माद्योराजाविजितीस्यादप्ययजमान
आख्यापयेतैवैतच्छौनःशेपमाख्यानंनहास्मिन्नल्पंचनैनःपरिशिष्यतेसहस्रमाख्यात्रेदद्याच्छतंप्रतिगरित्रएतेचैवासनेश्वे
तश्चाश्वतरीरथोहोतुःपुत्रकामाहाप्याख्यापयेरन्लभंतेहपुत्रान्लभंतेहपुत्रान् ॥ १८ ॥ इतितृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
प्रजापतिर्यज्ञमसृजतयज्ञंसृष्टमनुब्रह्मक्षत्रेअसृज्येतांब्रह्मक्षत्रेअनुद्वय्यःप्रजाअसृज्यंतहुतादश्चाहुतादश्चब्रह्मैवानुहुता
दःक्षत्रमन्वहुतादएतावैप्रजाहुतादोयद्ब्राह्मणाअथैताअहुतादोयद्राजन्योवैश्यःशूद्रस्ताभ्योयज्ञउदक्रामत्तंब्रह्मक्षत्रेअन्वै
तांयान्येवब्रह्मणआयुधानितैर्ब्रह्मान्वैद्यानिक्षत्रस्यतैःक्षत्रमेतानिवैब्रह्मणआयुधानियद्यज्ञायुधान्यथैतानिक्षत्रस्यायुधा
नियदश्वरथःकवचइषुधन्वतंक्षत्रमनन्वाप्यन्यवर्ततायुधेभ्योहस्मास्यविजमानःपराङेवैत्यथैनंब्रह्मान्वैत्तमाप्नोत्तमाप्त्वा
परस्तान्निरुध्यातिष्ठत्सआप्तःपरस्तान्निरुद्धस्तिष्ठञ्ज्ञात्वास्वान्यायुधानिब्रह्मोपावर्ततेतस्माद्धाप्येतर्हियज्ञोब्रह्मण्येवब्राह्म
णेषुप्रतिष्ठितोऽथैनत्क्षत्रमन्वागच्छत्तदब्रवीदुपमास्मिन्यज्ञेह्वयस्वेतितत्तथेत्यब्रवीत्तद्वै निधायस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवा
युधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्तस्वेतितथेतितत्क्षत्रंनिधायस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वा
यज्ञमुपावर्ततंतस्माद्धाप्येतर्हिक्षत्रियोयजमानोनिधायैवस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपा

वर्तते ॥ १९ ॥ अथातोदेवयजनस्यैवयां[1]ह्यस्तदाहुर्यद्ब्राह्मणोराजन्योवैश्योदीक्षिष्यमाणःक्षत्रियंदेवयजनंयाचतिकं
क्षत्रियोयाचेदितिदैवंक्षत्रंयाचेदित्याहुरादित्योवैदैवंक्षत्रमादित्यएषांभूतानामधिपतिःसयदहर्दीक्षिष्यमाणोभवतितद
हःपूर्वाह्णएवोद्यंतमादित्यमुपतिष्ठेतेदंश्रेष्ठंज्योतिषांज्योतिरुत्तमं ॥ देवसवितर्देवयजनंमेदेहिदेवयज्यायाइतिदेवयजनं
याचतिसयत्तत्रयाचितउत्तरांसर्पत्योंतथाददामीतिहैवतदाहतस्यहनकाचनरिष्टिर्भवतिदेवेनसवित्राप्रसूतस्योत्तरोत्तरि
णींहश्रियमश्नुतेश्नुतेऽहप्रजानामैश्वर्यमाधिपत्यंयएवमुपस्थाययाचित्वादेवयजनमध्यवसायदीक्षतेक्षत्रियःसन् ॥२०॥
अथातइष्टापूर्तस्यापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्यसपुरस्ताद्दीक्षायाआहुतिंजुहुयाच्चतुर्गृहीतमाज्यमाहवनीयइष्टापूर्त
स्यापरिज्यान्यैपुनर्नइंद्रोमघवाददातु ॥ ब्रह्मपुनरिष्टंपूर्तंदात्स्वाहेत्यथानूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टात्पुनर्नोअग्निर्जा
तवेदाददातु ॥ क्षत्रंपुनरिष्टंपूर्तंदात्स्वाहेतिसैषेष्टापूर्तस्यापरिज्यानिःक्षत्रियस्ययजमानस्ययदेतेआहुतीतस्मादेतेहोत
व्ये ॥ २१ ॥ तदुहस्माहसौजातआराह्लिरजीतपुनर्वण्यंवाएतद्यदेतेऽआहुतीइतियथाहकामयेततथैतेकुर्याद्यइतोनु
शासनंकुर्यीदितीमेत्वेवजुहुयाद्ब्रह्मप्रपद्येब्रह्ममाक्षत्राद्गोपायतुब्रह्मणेस्वाहेतितत्तदितीं२ ॥ ब्रह्मवाएषप्रपद्यतेयोयज्ञंप्रप
द्यतेब्रह्मवैयज्ञोयज्ञादुहवाएषपुनर्जायतेयोदीक्षतेतंब्रह्मप्रपन्नंक्षत्रंनपरिजिनातिब्रह्ममाक्षत्राद्गोपायत्वित्याहयथैनंब्रह्मक्ष

१ ‘ याश्वस्तदाहुः ’ इतिभाष्यपाठः ।

त्राद्गोपायेद्ब्रह्मणेस्वाहेतितंदेनत्प्रीणातितदेनत्प्रीतंक्षत्राद्गोपायत्यथानूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टात्क्षत्रंप्रपद्येक्षत्रंमाब्र
ह्मणोगोपायतुंक्षत्रायस्वाहेतितत्तदितीं३ ॥ क्षत्रंवाएषप्रपद्यतेयोराष्ट्रंप्रपद्यतेक्षत्रंहिराष्ट्रंतंक्षत्रंप्रपन्नंब्रह्मनपरिजिनातिंक्ष
त्रंमाब्रह्मणोगोपायत्वित्याहंयथैनंक्षत्रंब्रह्मणोगोपायेत्क्षत्रायस्वाहेतिंतदेनत्प्रीणातिंतदेनत्प्रीतंब्रह्मणोगोपायतिंसैषेष्टापू
र्तस्यैवापरिज्यानिंःक्षत्रियस्ययजमानस्ययदेतेआहुतींतस्मादेतेएवहोतव्ये ॥२२॥ अथैंद्रोवैदेवतयाक्षत्रियोभवतिंत्रैष्टु
भश्छंदसापंचदशस्तोमेनंसोमोराज्येनराजन्योबंधुनासहदीक्षमाणएवंब्राह्मणतामभ्युपैतिंयत्कृष्णाजिनमध्यूहतिंयद्दी
क्षितव्रतंचरतिंयदेनंब्राह्मणाअभिसंगच्छंतेंतस्यहदीक्षमाणस्यैंद्रएवेंद्रियमादत्तेंत्रिष्टुब्वीर्यंपंचदशःस्तोमआयुःसोमोरा
ज्यंपितरोयशस्कीर्तिंमन्योवाअयमस्मद्भवतिंब्रह्मवाअयंभवतिंब्रह्मवाअयमुपावर्ततइतिवदंतंःसपुरस्ताद्दीक्षायाआहुतिं
हुत्वांऽहवनीयमुपतिष्ठेतंनेंद्राद्देवतायाएमिंनत्रिष्टुभश्छंदसोंनपंचदशात्स्तोमान्नसोमाद्राज्ञोनपित्र्याद्बंधोर्मामइंद्रइंद्रिय
मादितंमात्रिष्टुब्वीर्यंमापंचदशस्तोमआयुर्मासोमोराज्यंमापितरोयशस्कीर्तिंसहेंद्रियेणवीर्येणायुषाराज्येनयशसाबंधु
नांग्निंदेवतामुपैमिगायत्रींछंदस्त्रिवृतंस्तोमंसोमंराजानंब्रह्मप्रपद्येब्राह्मणोभवामीतिंतस्यहनेंद्रइंद्रियमादत्तेंनत्रिष्टुब्वीर्यं
नपंचदशःस्तोमआयुर्नसोमोराज्यंनपितरोयशस्कीर्तिंयएवमेतामाहुतिंहुत्वाहवनीयमुपस्थायदीक्षतेक्षत्रियःसन् ॥२३॥
अथाग्नेयोवैदेवतयाक्षत्रियोदीक्षितोभवतिंगायत्रश्छंदसात्रिवृत्स्तोमेनंब्राह्मणोबंधुनासहोदवस्यन्नेवक्षत्रियतामभ्युपैतिं

तस्यहोदवस्यतोऽग्निरेवतेजआदत्तेंगायत्रीवीर्यंत्रिवृत्स्तोमआयुर्ब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिंमन्योवाअयमस्मद्भवतिक्षत्रंवाअ
यंभवतिक्षत्रंवाअयमुपावर्ततइतिवदंतःसोनूबंध्यायैसमिष्टयजुषामुपरिष्टाद्धुत्वाहुतिमाहवनीयमुपतिष्ठेतनाग्नेर्देवताया
एमिनगायत्र्याश्छंदसोनत्रिवृतःस्तोमान्नब्रह्मणोबंधोर्मामेग्निस्तेजआदितमागायत्रीवीर्यमात्रिवृत्स्तोमआयुर्माब्राह्मणाब्र
ह्मयशस्कीर्तिंसहतेजसावीर्येणायुषाब्रह्मणायशसाकीर्त्यैंद्रंदेवतामुपैमित्रिष्टुभंछंदःपंचदशंस्तोमंसोमंराजानंक्षत्रंप्रपद्येक्ष
त्रियोभवामि ॥ देवाःपितरःपितरोदेवायोस्मिससन्यजे ॥ स्वंमइदमिष्टंस्वंपूर्तंस्वंश्रांतंस्वंहुतं ॥ तस्यमेयमग्निरुपद्रष्टा
यंवायुरुपश्रोतासावादित्योनुख्यातेदमहंयएवास्मिसोस्मीतितस्यहनाग्निस्तेजआदत्तेनगायत्रीवीर्यंनत्रिवृत्स्तोमआयुर्न
ब्राह्मणाब्रह्मयशस्कीर्तिंयऽएवमेतामाहुतिंहुत्वाऽऽहवनीयमुपस्थायोदवस्यतिक्षत्रियःसन् ॥ २४ ॥ अथातोदीक्षाया
आवेदनस्यैवतदाहुर्यद्ब्राह्मणस्यदीक्षितस्यब्राह्मणोदीक्षिष्टेतिदीक्षामावेदयंतिकथंक्षत्रियस्यावेदयेदितियथैवैतद्ब्राह्मण
स्यदीक्षितस्यब्राह्मणोदीक्षिष्टेतिदीक्षामावेदयंत्येवमेवैतत्क्षत्रियस्यावेदयेत्पुरोहितस्यार्षेयेणेतितत्तदितीं३ ॥ निधायवा
एषस्वान्यायुधानिब्रह्मणएवायुधैर्ब्रह्मणोरूपेणब्रह्मभूत्वायज्ञमुपावर्ततेतस्मात्तस्यपुरोहितस्यार्षेयेणदीक्षामावेदयेयुःपुरो
हितस्यार्षेयेणप्रवरंप्रवृणीरन् ॥ २५ ॥ अथातोयजमानभागस्यैवतदाहुःप्राश्नीयात्क्षत्रियोयजमानभागां३ ॥ नप्रा
श्नीया३त्इति ॥ यत्प्राश्नीयादहुताद्धुतंप्राश्यपापीयान्त्स्याद्यन्नप्राश्नीयाद्यज्ञादात्मानमंतरियाद्यज्ञोवैयजमानभागःस

ब्रह्मणेपरिहृत्यः पुरोहितायतनंवाएतत्क्षत्रियस्यंयद्ब्रह्माधीतमोहवाएषक्षत्रियस्यंयत्पुरोहितउपाहपरोक्षेणैवंप्राशितरूपमा प्नोतिंनास्यप्रत्यक्षंभक्षितोभवतिंयज्ञउहवाएषप्रत्यक्षंयद्ब्रह्माब्रह्मणिहिसर्वोयज्ञः प्रतिष्ठितोयज्ञेयजमानोयज्ञएवतद्यज्ञम प्यत्यर्जंतिंयथाप्स्वापोयथाग्नावग्निंतद्वैनातिरिच्यतेतदनंनहिनस्तिंतस्मात्सब्रह्मणेपरिहृत्योग्नौहैकेजुह्वतिंप्रजापतेर्विभा न्नामलोकंस्तस्मिंस्त्वादधामिंसहयजमानेनस्वाहेतितंत्तथानकुर्यांद्यजमानोवैयजमानभागोयजमानंहसोग्नौप्रवृणक्तिंय एनंतत्रब्रूयांद्यजमानमग्नौप्रावाक्षींः प्रास्याग्निः प्राणान्धक्ष्यतिंमरिष्यतिंयजमानंइतिशश्वत्तथास्यांत्तस्मात्तस्याशांनेयादा शांनेयात् ॥ २६ ॥ इतिचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

विश्वंतरोहसौषद्मनः श्यापर्णान्परिचक्षाणोविश्यापर्णंयज्ञमाजह्रेंतद्धानुबुध्यश्यापर्णांस्तंयज्ञमाजग्मुंस्तेहतदंतर्वेद्या सांचक्रिरैतान्हदृष्ट्वोवाचंपापस्यवाइमेकर्मणः कर्तारआसतेंपूतायैवाचोवदितारोयच्छ्यापर्णाइमानुत्थापयतेंमेमंतर्वेदि मासिषतेतितथेतिंतानुत्थापयांचक्रुंस्तेहोत्थाप्यमानारुरुविरेयेतेभ्योभूतवीरेभ्योसितमृगाः कश्यपानांसोमपीथमभिजि ग्युः पारिक्षितस्यजनमेजयस्यंविकश्यपेयज्ञेंतैस्तेतत्रवीरवंतआसुः कः स्वित्सोस्माकास्तिवीरोयइमंसोमपीथमभिजेष्यतीं त्ययमहमस्मिवोवीरइतिहोवाचंरामोमार्गवेयोरामोहासमार्गवेयोनूचानः श्यापर्णीयस्तेषांहोत्तिष्ठतामुवाचापिनुराजन्नि

१ ‘ त्सोस्माकमस्ति ’ इतिभाष्येपाठः । अस्माकंराज्ञातिरस्कृतानांमध्येइतितत्रार्थः ।

त्थंविदंवेदेरुत्थापयंतीतिंयस्त्वंकथंवेत्थब्रह्मबंधविति ॥ २७ ॥ यत्रेंद्रंदेवताःपर्यवृंजन्विश्वरूपंत्वाष्ट्रमभ्यमंस्तवृत्रमस्तृ
॥११॥ तयतीन्त्सालावृकेभ्यःप्रादादरुर्मघानवधींद्बृहस्पतेःप्रत्यवधीदितिंतत्रेंद्रःसोमपीथेनव्याध्यर्तेंद्रस्यानुव्यृद्धिंक्षत्रंसोमपी
थेनव्याध्यर्तापींद्रःसोमपीथेभवत्त्वष्टुरामुष्यसोमंतव्यृद्धमेवाद्यापिक्षत्रंसोमपीथेनसयस्तंभक्षंविद्याद्यःक्षत्रस्यसोमपीथेन
व्यृद्धस्यंयेनक्षत्रंसमृध्यतेंकथंतंवेदेरुत्थापयंतीतिंवेत्थब्राह्मणत्वंतंभक्षां३ ॥ वेदहीतितंवैनोब्राह्मणब्रूहीतिंतस्मैवैतेराज
न्निितिहोवाच ॥२८॥ त्रयाणांभक्षाणामेकमाहरिष्यंतिंसोमंवादधिवापोवांसयदिसोमंब्राह्मणानांसभक्षोंब्राह्मणांस्तेनभ
क्षेणजिन्विष्यसिंब्राह्मणकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतंआदाय्यापाय्यावसायींयथाकामप्रयाप्योंऽदावैक्षत्रियायपापंभव
तिंब्राह्मणकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवांब्राह्मणतामभ्युपैतोःसब्रह्मबंधवेनजिज्यूषितोऽथ
यदिदधिवैश्यानांसभक्षोंवैश्याँस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिंवैश्यकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतेंन्यस्यबलिकृदन्यस्याद्योऽथाका
मज्येयोंयदावैक्षत्रियायपापंभवतिंवैश्यकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवांतृतीयोवावैश्यतामभ्युपैतोः
सवैश्यतयाजिज्यूषितोंथयद्यपःशूद्राणांसभक्षःशूद्रांस्तेनभक्षेणजिन्विष्यसिंशूद्रकल्पस्तेप्रजायामाजनिष्यतेंन्यस्यप्रेष्यः
कामोत्थाप्योंयथाकामवध्योंयदावैक्षत्रियायपापंभवतिंशूद्रकल्पोस्यप्रजायामाजायतंईश्वरोहास्माद्द्वितीयोवातृतीयोवा
शूद्रतामभ्युपैतोःसशूद्रतयाजिज्यूषितः ॥२९॥ एतेवैतेत्रयोभक्षाराजन्निितिहोवाचंयेषामाशांनेयांत्क्षत्रियोयजमानोंथा

स्यैषस्वोभक्षोन्यग्रोधस्यावरोधाश्चफलानिचौदुंबराण्याश्वत्थानिप्लाक्षाण्यभिषुणुयात्तानिभक्षयेत्सोस्यस्वोभक्षोयतोवाअ
धिदेवायज्ञेनेष्ट्वास्वर्गंलोकमायंस्तत्रैतांश्चमसान्युब्जंस्तेन्यग्रोधाअभवन्न्युब्जाइतिहाप्येनानेतर्ह्याचक्षतेकुरुक्षेत्रेतेह प्रथम
जांन्यग्रोधानांतेभ्योहान्येधिजातास्तेयन्यंचोरोहंस्तस्मान्न्यङ्रोहतिन्यग्रोहोन्यग्रोहोवैनामतंन्यग्रोहंसंतंन्यग्रोधइत्याच
क्षतेपरोक्षेणपरोक्षप्रियाइवहिदेवाः ॥ ३० ॥ तेषांयश्चमसानांरसोवाङैस्तेवरोधाअभवन्नथयऊर्ध्वस्तानिफलान्येषहवाव
क्षत्रियःस्वाद्भक्षान्नैतियोन्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयत्युपाहपरोक्षेणैवसोमपीथमाप्नोतिनास्यप्रत्यक्षंभक्षितोभव
तिपरोक्षमिवहवाएषसोमोराजायन्न्यग्रोधःपरोक्षमिवैषब्रह्मणोरूपमुपनिगच्छतियत्क्षत्रियःपुरोधयैवदीक्षयैवप्रवरेणैव
क्षत्रंवाएतद्वनस्पतीनांयन्न्यग्रोधःक्षत्रंराजन्योनिततइवहीहक्षत्रियोराष्ट्रेवसन्भवतिप्रतिष्ठितइवनिततइवन्यग्रोधोवरो
धैर्भूम्यांप्रतिष्ठितइवतद्यत्क्षत्रियोयजमानोन्यग्रोधस्यावरोधांश्चफलानिचभक्षयत्यात्मन्येवतत्क्षत्रंवनस्पतीनांप्रतिष्ठाप
यतिक्षत्रआत्मानंक्षत्रेहवैसआत्मनिक्षत्रंवनस्पतीनांप्रतिष्ठापयतिन्यग्रोधइवावरोधैर्भूम्यांप्रतिराष्ट्रेतिष्ठत्युग्रंहास्यराष्ट्रम
व्यथ्यंभवतियएवमेतंभक्षंभक्षयतिक्षत्रियोयजमानः ॥ ३१ ॥ अथयदौदुंबराण्यूर्जोवाएषोन्नाद्याद्वनस्पतिरजायतय
दुदुंबरोभौज्यंवाएतद्वनस्पतीनामूर्जमेवास्मिंस्तदन्नाद्यंभौज्यंचवनस्पतीनांक्षत्रेदधात्यथयदाश्वत्थानितेजसोवाएषवन